

Sodobnost

9

Letnik 79
september 2015

Uvodnik

Igor Grdina: Vedno na začetku..... 1113

Mnenja, izkušnje, vizije

Jonah Lehrer: Marcel Proust in metoda spomina 1125

Pogovori s sodobniki

Leja Forštner s Samom Rugljem..... 1140

Sodobna slovenska poezija

Aleš Mustar: Družinski vrt..... 1155

Zdenko Huzjan: Tako zdaj kot prej..... 1162

Novica Novaković: Matrice 1172

Sodobna slovenska proza

Aleš Oblak: Neznosna cena bivanja..... 1182

Kristina Jurković: Vezave asfalta 1194

Tuja obzorja

Jelena Lengold: Potepanje 1202

Sodobni slovenski esej

Jaka Bombač: Večno iskanje končnosti (v neskončnosti)..... 1218

Razmišljanja o(b) knjigah

Breda Biščak: O zgodbah, ki jih izpisuje *Podivjana celina*..... 1228

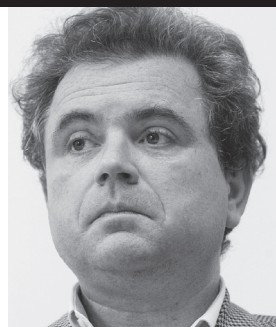
Sprehodi po knjižnem trgu

Ciril Zlobec: Ljubezen – čudež duše in telesa (Tatjana Pregl Kobe) ...	1238
Maja Vidmar: Minute prednosti (Milan Vincetič).....	1243
Tomaž Šalamun: Dojenčki (Meta Kušar).....	1246
Marko Uršič: Štirje časi: filozofski pogovori in samogovori. Zima: četrti čas, preludij: o sencah (Lucija Stepančič).....	1251

Mlada Sodobnost

Aksinja Kermauner: Bela kot galeb (Sabina Burkeljca).....	1255
Andrej Rozman Roza: Bober Bor (Maša Oliver).....	1258

Igor Grdina

Vedno na začetku

Iz tisoč in ene pobude ljudje storijo to ali ono. Temelj dejanja je vse človeško – in Goethe se gotovo ni motil, ko ga je postavljaj na tisti začetek, pred katerim ni nič. Vsaj v svetu ljudi res ni. To tudi ni nujno v nasprotju z monumentalnimi uvodnimi akordi *Janezovega evangelija*, kakor se marsikdaj trdi. Beseda, ki je v njem postavljena na začetek vsega, včasih zagotovo more biti – in tudi je, enako kot misel – dejanje. In celo Bog je lahko to. Njegove vsemogočnosti bi ne bilo, če bi ne mogel biti dejanje. Človeške podobnosti z njim, ki je evocirana v *Genezi*, prav tako ne. Pri tem seveda ne gre za simulacijo božanskosti oziroma za uprizorjeno istost kreatorja in ustvarjenca, temveč za vzporednost večnosti z vsem, kar zaobsega uganka z imenom časnost. Ne gre samo za pomensko veljavnost, ampak tudi za smiselno nešteto izgovorjene primere *Kakor v nebesih, tako na zemlji*.

Ni mogoče torej reči drugače, kakor da v območju človeškega sleherni vzgib lahko privede k ustvarjanju. Ali vsaj k preoblikovanju tega, kar se znajde v njegovi osvetlitvi, ki more preseči vse prostorske zamejitve. In tudi ni moč reči, da je prepričljiva katera od razlag, ki vir vseh ravnanj išče v kakršnem koli univerzalnem (pra)razlogu – pa naj bo ta navezan bodisi na naturo libida, rase ali narodenosti bodisi na (ne)kulturo razredne ali kakšne druge okoliščinske determiniranosti. Lahko se sicer začasno vsili in se potem ljudje ravnaajo, kakor da je ustrezna, toda prej ali slej se izkaže za brezupno poenostavitev in za interpretativno nasilje nad dejanskim stanjem. Četudi se ji logika izrecno ne upre, jo zagotovo prerase stvarnost.

Prav tako pa je vznemirljivo vprašanje, čemu ljudje česa ne naredijo. Dandanes, ko je zaradi skokovite rasti zmogljivosti tehnologij najrazličnejših vrst neuresničljivih čedalje manj idej – najbolj neskaljena domišljija 19. in začetka stoletja je bila, kakor dokazujejo opusi Julesa Verna, H. G. Wellsa in Karla Čapka, dejansko vizija prihodnosti, v našem

času pa je fantazija že kar njeno mišljenje –, še mnogo bolj kot kadar koli prej. Utopičnost je bolj povezana s težnjo po popolnem opisu preteklosti kakor s premisleki o zarjah, ki še niso zažarele. Zgodovina je popolneje kraj, ki ga ni – ker ga ni več – kakor prihodnost, ki bo oblikovana po meri sedanjih vizij in današnje domišljije. Futurološke utopije so postale izrazito začasne. Dolgost ali kratkost njihovega trajanja je odvisna od tega, kam so postavljene: če so daleč, jih človek v dejanskost najhitreje preobrazi sam, če so visoko, je vse lažje, če se ob njem znajdeva še kdo.

Povezovanje z drugimi oziroma izogibanje njihovemu odporu je velikokrat rešilna formula za premagovanje težav tako na poteh k storiti kakor na stezah k nenarediti, a vedno vendarle ne vodi k zelenemu rezultatu. Največje zapreke kakemu dejanju se porodijo v človeku samem – že od nekdanj. Obstajanje takšnih blokad je bilo nekoč tako obče in očitno, da so se dokopale celo do zunanjega izraza in si pridobile obče priznano ime morala. Cankarjev Kantor, denimo, ima vseskozi težave z vestjo, pa četudi mu vsi imena družbe in sistema vredni z lastnimi besedami – takšnimi, ki so že dejanja – iz sekunde v sekundo bolj sugestivno zatrjujejo, da je korenit človek, če si na tem mestu lahko izposodimo slikovito oznako za obče priznanega merodajneža iz romana o Martinu Kačurju. Nazadnje se prikoplje do formule: “Kdor mi more kaj očitati, naj govori, naj ne trči z mano.” Misel ni tako nedvoumna kakor zunanja situacija, ki se izteče v pritrjevanje z zvenčkljanjem kozarcev. Kantor, ki je ob koncu *Kralja na Betajnovi* videti nekaj takega kot iz duha oblastnega sistema in smradu družbe pravkar porojeni nadčlovek, v svoji poslednji repliki nemara nima v mislih samo (ne)nazdravljanja, marveč tudi (ne)sreč(ev)anje. Proti njemu se poslej sicer lahko govori – kajpak z besedami, ki niso dejanje –, nasproti pa se mu naj nikar ne pride več z nepritrjevanjem. A zakaj? Zato, ker je prenevaren za drugače misleče ali zato, ker ga slednji sedaj, ko se je vzel v vladarsko višavo, lahko spravijo v usodno zadrego, iz katere se ne bo uspel izviti? Kdo se pravzaprav boji koga? Oseba z videzom nadčloveka, ki ve, da ji brcanje v gorka človeška trupla povzroča tolikšne težave, da jih lahko premaguje samo s pomočjo drugih, ali oni, ki ji bodo morali stati ob strani ali pa biti njene žrtve? Mar ni hrup preglaševanje strahu in odganjanje črva vprašanja o strahu in skrbi pri vseh, ki morajo biti na sceni, ko pade zavesa? Ob poudarjeno teatralnem, docela pozunanjeno bučnem nazdravljanju in zatrjevanju, da so vsi s Kantorjem, je odgovor na ta problem samo trenutno preglašen, ni pa mogoče reči, da je sploh dan ali na drugi strani snet z dnevnega reda. Še zlasti zato, ker *Kralj na Betajnovi* – kakor je opozoril že Izidor Cankar – ni igra, ki bi stavila na videz realističnosti. Zločinec se ob uprizoritveni, torej fingirani ponovitvi

umora izda pač samo na gledaliških deskah. Življenje, ki ga Ivan Cankar v *Kralju na Betajnovi* predoča v zgoščeni in zato nevsakdanji, vendar po drugi strani tudi ne simbolni obliki, pozna tovrstne mišnice samo v igrah. In čeprav pravosodni organi marsikje pomagajo sebi koristnim hudodelcem, tega v nobeni vsakdanjosti ne počno z odkrito besedo, temveč zmerom z neizmerno tiho in skrbno usmerjeno nesposobnostjo. So hotenja, katerih razlaga so lahko samo dejanja, ne pa tudi besede. In še bi lahko naštevali od prizora do prizora, kar je v Cankarjevi igri onstran težnje po realističnosti v stvarnem in psihološkem smislu.

Ovire, ki so zunaj, so, kratka, premagljive, zavor in blokad, ki so znotraj, v človeku, pa se ni mogoče odkrižati tako zlahka. In nasploh ne elegantno. To je znano ljudem, ki jih srečujemo iz dneva v dan na ulicah naših poti, pa tudi življenja zmožnim literarnim osebnostim. Zato je najbolje, da se nihče ne znajde v situacijah, ki bi aktivirale neobvladljivosti človekove notranjosti. Potem bi se bilo treba za vrnitev k lastnemu jazu, ki ga ni brez zavestnih razsežnosti, premagati – a kdo se more zmerom zmagovito spopasti sam s seboj? Saj se človek vedno ne more niti obvladati oziroma zaustaviti, pa je to bistveno lažje kot vnovično osebnostno sestavljanje in homologiziranje. Vrnitev k sebi je vedno mučnejša od še tako težavnega vztrajanja v lastnih personalnih koordinatah. Cankarjev Kantor ve to enako dobro kakor kdor koli od tistih, ki kaj razumejo, ko so priče njegovim podvigom na sceni. In ko se sooči s problemom, ki zadeva vsakogar, se zastor spusti: nihče ne more dati odgovora na bistvena vprašanja za sleherni hip in za vsak primer. V človeškem svetu ni takšne teorije in takšne prakse.

Iz ne(z)možnosti ali iz morale izvirajoča nedejanja so v primerjavi s tistimi, ki so nasledek vpliva dejavnikov onstran sposobnosti, moči oziroma sile in samozapovedanosti, dovolj razumljiva. So sistematična oziroma načelna – ali k temu vsaj težijo. Nedejanja iz strahu in sramu so zaradi tega, ker so porodijo od primera do primera ter so odvisna od posamezne enkratne situacije in sleherni hip neponovljivega človeka, ki se znajde v njej kot protagonist, antagonist ali priča, mnogo vznemirljivejša, neredko pa tudi daljnosežnejša. Marsikdaj so edinstvena v svoji usodnosti. Komaj predstavljljive variante potencialne človeške zgodovine je malokaj temeljiteje in strožje zoževalo v enkratnost dejanske kot to dvojce. Civilizacija se v materialnem smislu res začneja z vodovodom in kanalizacijo, ki omogočata preživetje mnogih ljudi na majhnem prostoru, toda prostorov duha nič ne zamejuje ostreje kot sram in strah. Navsezadnje občutenji obeh nespregledljivo zaznamujeta tudi dve najstarejši obrti sveta, ki ju

najdevamo – celo v medsebojnem harmoničnem stiku – že v *Bibliji*. V *Jozuetovi knjigi* namreč vlačuga zavaruje dva vohuna.

Strah in sram učinkujeta tako globoko, da se v civilizaciji pojavijo predstave o (ne)normalnosti. Pa seveda tudi misel o tem, da so človeška ravnanja podložna določenim pravilom, iz česar se potem porodi sklep, da je vse dogajanje mogoče ujeti v zakone. Po drugi strani tudi avtoritete nič ne vzpostavlja in ne utrjuje temeljiteje. Strah in sram sta se nenehno povezovala z odnosom človeka do pojavov, ki so ga presegali po obsegu ali po moči – bodisi kot posamično bodisi kot skupnostno bitje. Njun pomen so na svoj način potrjevali tudi najelementarnejši upori proti stiski, ki so vedno najprej morali premagati bodisi prvega, bodisi drugega, bodisi oba, da so sploh mogli vzbrbotati. In evropska zgodovina novega veka je v enem svojih najhitreje zaznavnih tokov odpravljanje njune absolutne premoči. Seveda je redko šlo za ukinjanje vsega njunega vpliva. Mnogi so hoteli zgolj postati gospodarji bodisi neobvladljivega strahu bodisi vserazsežnega sramu in vzpostaviti njuno ekonomijo, se pravi smotrno izrabo. Literatura od Machiavellija in Guicciardinija prek Marxa, Sorela, Le Bona, Lenina in Malaparteja do avtorjev našega trenutka je nazoren dokaz intenzivnosti tega prizadevanja. Rezultati slednjega so sami po sebi zastrašujoči – in rastoči v sram, kajti ne desetletja niti daljša obdobja ne spreminjajo izkušenj, temveč nenehno prihaja le do njihove vedno vnovične pozabe.

Kljub temu pa se ta tok v valovanjih zgodovine ni zvrtnil v začarani krog: zapomnjena preteklost se vendarle razlikuje od sodobniške sedanjosti. Strah in sram čedalje očitneje koreninita v fantaziji. Iz nje se pneta v prostore generiranih resničnosti. Za tem ne stoji toliko nekakšna težnja po realnosti, o kateri kot generalni značilnosti 20. stoletja brez prave zavezanosti stvarnosti v akademski topli gredi razpravljajo filozofi, kolikor izguba potrebe po razlogu. Ne gre za odpravo racionalizma, marveč za izbris logike. Albert Camus je Meursaulta, čigar življenje se odvija zunaj njenih okvirov, še označil za tujca. Celo na najtransparentnejšem mestu – v naslovu. Prav tako so o njegovi literaturi razpravljajoči sodobniki svet, v katerem se je Meursaultov primer prikopal do izraza, redno povezovali z občutenjem eksistence, ki se ne more izogniti absurdnosti. Ne le da se z njo srečuje, marveč jo tudi živi. A camusovski svet je bil za tiste, ki so se prvi bralsko podali vanj, nekaj takega kot za sholastike pokrajine na srednjeveškem zemljevidu, čez katere se je razprostiral napis *Hic sunt dracones/leones*. Zlasti na zadnjih stopnicah k njegovemu emblemu – stavku o umiranju v *Kaliguli* – so se hudo opotekali. Celo med prevajalci te igre so se našli takšni, ki so menili, da morajo ljudje umirati, *ker* niso

srečni. A izvirnik pravi drugače: v njem nič ni razlog in nič posledica. Torej smo se znašli v svetu zmage čiste realnosti? Se soočamo s triumfom pojava nad kakršnim koli razlogom zanj? Je vse, kar se človeku zgodi, le rezultat oziroma posledica njegovega celotnega bivanja? Sploh ne, kajti ljudje tako v tekstih kot doma mnogokdaj umirajo tudi z jasno opredeljivim posamičnim razlogom. Celo ne z enim samim. Ljudje umirajo tako zaradi bolezni kot zaradi zlobe. Nekateri celo samo zato, ker Kaligula ve, da obstajajo. Če mu ne bi bili znani, bi živeli naprej. Drugim se ura izteče le zato, ker so se znašli v Meursaultovem vidnem polju. Če se ne bi, bi nemara sami onemogočali življenja drugih. Dejansko je v *Tujcu* šlo, kakor v vsaki bistveni literaturi, za razširitev vednosti o možnostih sveta in njegovega razumevanja, ki pa nikoli ne more biti splošna, se pravi veljavna za vse primere. Književnost pač ni znanost. Vednost, ki jo podarja, je drugačna. In samo (v) njej izrazljiva.

Dandanes bi sveta camusovskih dejanj, ki ne koreninijo v razlogih – vendar še raztezajo veje v posledice –, nihče ne poudarjalno povezoval z absurdom. Njegovo raztezanje v brezsmiselnost ni več nikakršna posebnost. Tudi sam absurd od komedijskega jarryjevskega začetka do svoje absolutizacije in posplošitve se je osvobodil značaja literarne in vsakdanje novice. Ime, ki ga označuje sedaj, že utegne biti resničnostni svet. Gre za nekaj, kar je videti kot vsakodnevnost zaznamujoča stvarnost, vendar je dejansko nekaj drugega, ker je narejeno, ne živeto. Ni simulirano, a je vseeno generirano, formirano le za zaznanje, se pravi za zabeleženje s čuti in intelektom. Je, kakor da je. Zato je velikokrat brez posledic, ki bi bile vredne svojega imena. Dogajanje postaja samo ime. Čisto, ne zašifrirano. Ni “sub rosa”. In ni realnost, ker slednje ni mogoče povzeti v nobeno podobo – ne besedno, ne slikovno, ne zvokovno. Je potemtakem mogoče začeti razpravo o tem, da so Camus in tisti, ki so ubirali korake za njim, oblikovali sedanjo človeškost na podoben način, na kakršnega je Shakespeare po sugestivnem mnenju Harolda Blooma s svojimi liki ustvaril jedro oblik in možnosti evropske novoveške humanitete?

Na to vprašanje je mogoče odgovoriti samo z ne. Odločilni stvaritelji postsrednjeveške človeškosti na stari celini so hodili v gledališča in so brali. Shakespeare jih je lahko zaznamoval – zlasti z osebnostmi, ki jih je v čustvih, mislih, telesnosti in dejanjih evociral iz besed ter poslal na oder. Seveda na široko ni učinkoval z najbolj kompleksnimi življenji iz svojega kreatorskega arzenala, ki je bil tudi v renesansi edinstven pojav – šlo je za do tedaj in tudi pozneje nikoli v tolikšno enost zlitih laboratorij in skriptorij –, temveč z njihovimi prameni. Včasih celo le z obrisi. Falstaff se na ulicah vsakdanjosti znajde samo v nebogljeni varianti iz *Veselih*

Windsorčank, nikakor pa ne v podobi iz celotnega Shakespearovega opusa. Kos Leara je v marsikaterem vladarju oziroma gospodarju, a le tedaj, ko razmišlja o delitvi kraljestva, ker ima zato nadvse prepričljiv razlog – smrtnost. To pa je točka, v kateri se vsakdo kot konkretni posameznik, kot človek nasploh in kot element vsega, kar živi, sooča s Prešernovimi *Soneti ne-sreče*. Toda vsega Leara razen tu in tam na odru ali v zelo navdahnjenem branju onstran sleherne motnje ni. Značilno ga niti maestro Verdi, ki si ni brez razloga pridobil na primerjavah z drugimi muziki utemeljenega slovesa Shakespeare glasbenega gledališča, ni zmozel preobraziti v operni lik. Tudi drugega mojstra za udejanjenje tega izziva ni mogel najti, čeprav se je kar precej trudil, zlasti okoli Pietra Mascagnija. Z lady Macbeth pa se mu je takšna operacija le za silo posrečila. In podobno je mogoče reči tudi za njeno prestavitev v Mcenski okraj pod prsti Nikolaja Leskova in Dmitrija Šostakoviča. Toliko lady, da gre vsaj za obris one izvirne, se pri vseh treh le najde – kakor se je tudi v vsakdanjosti. A v glavnem zgolj toliko, kolikor je v njej poseganja po oblasti nad življenjem in smrtjo. V drugih registrih je soproga mračnega škotskega kralja kar daleč od kakšnega splošnejšega vpliva na človeškost ljudi.

Meursault je drugačen: bralcem, ki so zrasli z literaturo iz časa pred njegovo pojavitvijo, se je zdel edinstveno čuden, vendar je to bila pravzaprav posledica njihove kulture. Navajenosti. Vzgoje. Podedovanih šolskih ter siceršnjih predstav o človeški običajnosti in literaturi iz dobe, ko so se njeni avtorji dojemali kot svečeniki (sredi simbolizma) ali njim sledeči angažiranci (v novi stvarnosti 20. stoletja vrstečih se odkritih oziroma zakrinkanih absolutnih in totalnih spopadov). Camus in njegovi sledilci so oblikovali ustvarjalca problematizatorja. Zato so vzpostavljali svet, ki je življenjski kontinuum trgal na trenutke in potem fragment za fragmentom postavljaj enega ob drugega v nerazvojno zaporedje, v katerem so se grmadile zgolj posledice. S tem je bila onemogočena kakršna koli emocionalno-intelektualna logika, ki bi presegala indiferentnost do poprežnosti. Izginila je sedanost kot avguštinski vozel vseh časov. Preteklost se je v takem okolju preobrazila v senco, ki ničemur ne more postati vzrok. Za sodobnost se je vzpostavila kot prostor nerešljivih problemov. Ne kot nekaj, kar vednost pripelje do izkušnje. In v takem svetu so zlahka obstajali neštavno mnogi ljudje brez posebnosti – takšni, ki so mogli shajati brez literature. Tudi zato so lahko tvorili kričavo vsevedne množice, ki so 20. stoletje naredile za drugačno od vseh drugih. Vanje se niso vključili samo takšni ljudje, ki so svojo senco – kakor Chamisso Peter Schlemihl – prodali hudiču, temveč večinoma naravnost kičasto neizstopajoči liki s pravo

telesnostjo. Meursault dejansko ni nikogar ustvaril, je pa marsikoga, ki je že eksistiral, izrekel. In samo s tem ga je naredil za svojo senco.

Shakespearove osebe pa so oblikovale ljudi. Takšne, ki so potem vplivali na druge z emocionalno-intelektualno in dejavnostno logiko, kakršna se jim je razodevala z odra. Gledališča, ki so bila dolgo edini prostor srečevanja vsakršnih – tako pismenih kot z analfabetizmom udarjenih – ljudi in tiste vednosti, katere dom je lahko le vrhunska literatura, so zato imela vse značilnosti smodnišnice. To jim je najbolj nedvoumno priznala cenzura, ki je pozorno motrila, kaj se godi za njihovimi (španskimi) stenami. V Tretjem Reichu so se zbali celo najbolj nemške klasike, ki je bila nominalno razumljena kot eden najbohotnejših nageljnov v gumbnici režima: Schillerjevega *Don Carlosa* so leta 1934 sneli z repertoarja zaradi ploskanja besedam markiza Pose: “Veličanstvo, dajte mislim prosto pot.” V svetu, katerega prebivalci so umetnost še bili navajeni šteti za samo-umevno potrebnost, je veljala primera *Kakor na odru, tako v življenju*. Le na gledaliških deskah – v Hamletovem poučevanju igralcev –, je bila lahko ta misel izražena v zrcalu in je zvenela prepričljivo. Ampak to je bila resničnost uprizoritve v uprizoritvi.

In če se sedaj povrnemo k Meursaultu, je na dlani, da ni postal emblem, ker bi oblikoval druge – to se pač da storiti samo s celovito in nereducirano človekostjo, kar pomeni, da so včasih za kaj potrebni tudi razlogi –, temveč zato, ker je v 20. stoletju prihajalo do vse intenzivnejšega in popolnejšega brezrazložnega širjenja takšnega ali drugačnega (ne)ravnjanja. Na mesto zgledov in posnemanja, ki pod oboki najrazličnejših komparacij oblikujejo ljudi od primera do primera, je stopilo multipliciranje aktantov ter situacij in izidov dogajanj. Pri tem je celo vprašanje izvirnika in kopije stopalo v ozadje. Ustvarjalec z novo situacijo ni imel prehudih težav, saj je postal poslovnež, ki si podobno kot umni poljedelec, živinorejec ali sadjar prizadeva za takšno ali drugačno subvencijo. To je bil rezultat splošno nivelizacijo promovirajočega vzpona množic. Slednje so najprej potrebovale vodnike, pozneje pa samo še glasnike – in nazadnje, v kibernetski dobi menedžerskega posredovanja in usklajevanja, niti teh ne več.

Dogajanja v množicah so dejansko bila multiplikacija sprememb v posamezniku, ki se je znašel v položaju, ko ni bil več edinstven. Umetnost, ki je začela izdelovati človekove sence oziroma kopije, je samo še dodatno – ob najrazličnejših tekstih življenja – dopovedovala in dokazovala, da ni več enkratnih osebnosti. Slednje se je začelo odpravljati kot neznosno in osamljujočo romantiko (ki je tako ali tako bolj tipološki kot historični pojem, pa čeprav si iz tega spoznanja le redkokdo drzne narediti tako

radikalen ustvarjalni sklep, kakor si ga je skladatelj Thomas Schmidt-Kowalski). Hlantanje po tipičnosti, ki je zaznamovalo dobršen del artistične stvarnosti po prvi svetovni vojni, je bilo pravzaprav iskanje varnosti. Šlo je za umik pred strahom in skrbjo, a v največji globini tudi beg pred neravnodušnostjo, ki vsakogar, ki se ji ne izogne, zapleta v vozle skrajno neudobnih vprašanj. Neizstopanje je v dobi brezsravnosti, s katero so se odprla vrata skrajnostim vseh vrst, postalo (ne)značilnost, ki ne prinaša samo koristi in ugodnosti, marveč tudi najrazličnejše prednosti. Tisti, ki vse počno v skladu s pravili, torej docela standardizirano predvidljivo, so pri "umeščanju v prostor" postajali iz dneva v dan ne le uspešnejši, marveč tudi ustrežnejši kot oni, ki niso opustili nepredvidljive logike bitij. V takšnem svetu je postalo biti brez posebnosti naravnost epsko obsežno, dejansko brezkončno dogajanje, kakor je v svojem monumentalnem romanu o eksistiranju površinske in globinske neizstopajočnosti pokazal Robert Musil. Da je njegov veliki tekst o "vzporedni akciji" – torej podvojevalni dejavnosti – ostal nedovršen, je samo sporočilna pika na i: sklep, ki bi to bil zares, bi pomenil ukinitve tako stanja kot izida brez posebnosti. To pa bi bil povsem neustrezen iztek romana o njiju. Brezposebnost je zmerom odprta v podaljševanje in širjenje. Njen izraz je večna nedokončanost. Vsaka ultimativnost je že posebnost.

Izraz, ki daje vednost in omogoča njeno širjenje, se kot ekspresija in kot komunikacija nahaja v zelo globoki plasti človekovega ravnanja. Tako tistega iz veselja narejenega kot onega iz črnih lukenj nestorjenega. Brezposebnost se začne tu. Izraz pa je tudi bistveno križišče, na katerem se razcepljata poti k predvidljivosti in presenetljivosti. Umetnost, ki je zakoreninjena pred vprašanjem o nevarnosti in primernosti, je zmerom tveganje. Življenju daje okušati brezmejnost – a tudi ultimativnost. Brez nje je izraz le izpolnjeni obrazec. Je zgolj formula, v kateri pa ni niti toliko vznemirljivosti kot v hieroglifu.

Izraz je porojen iz neravnodušnosti, ki je bistvenost življenja v človeškem svetu. Prešernovi *Soneti ne-sreče* so nepogrešljiva umetnina med drugim tudi zato, ker nepresegljivo tematizirajo njen izbris. Po tematizaciji tegob življenja in smrti, katere vsebina ne more biti izražena natančneje kot z mislijo, kako v njej ni nič več, kakor je tu in zdaj, se kot najtežja situacija, ki lahko doleti človeka, izkaže obstajanje onstran slehernega čutenja in izražanja. Bivanje, ki se izenačuje z eksistenco tnala, je čvrsto, vendar je že docela popredmeteno. Ni več življenje bitja. Brez misli in brez besede je. V večji ne-sreči se človek ne more znajti. Pa tudi v (vz)trajnejši oziroma teže premagljivi ne. *Življenja gnus*, ki se pojavi v sonetu o popotniku kot romantičnem sleherniku – studa človekove usode v eksistiranju nikakor ni

odkrila šele literatura 20. stoletja –, je v primerjavi s to poslednjo postajo v stopnjevanju vsega, kar ni sreča, dovolj neskrajna stiska, saj je povezana z občutenjskim in mišljenjskim zaznanjem zunanjega sveta, razkritega kot bestiarij. Ni pa tu še okusa absolutne, že docela popredmetene samosti, kjer ni več spora o tem, ali se kaj dela ali ne, ker gre za zgolj stanje oziroma za neobčutljivost, v kateri so najdeni predmeti – medtem ko bitjem pritiče drugačen položaj. Takšen, v katerem je nenehno mogoče in seveda tudi treba vpraševati o vsakršnem (ne)ravnanju. A v dobi brezposebnosti o tem ni več besede. Needinstvenost udobno obravnava sleherni problem brez kakršnega koli pristnega izraza. Obstajajo obrazci za vse in vsakršne primere. Tam, kjer so do sedaj zmerom bila iskanja odgovorov na najtežja vprašanja, so se znašle splošne formule. Generirajo jih različne modalitete in variacije resničnosti brezposebnosti. Za njimi stoje ideologije enega vira z množico posledic ter nobenim razlogom.

Kadar koli strgam po dnu svojih ne posebej pisanih izkušenj, se mi kot najusodnejše vedno pokažejo tiste, ki so povezane s tiščanjem bitij v položaj, ki eliminira – često pod krinko najrazličnejših osvobajanj od dolžnosti – njihovo odločanje. V bistvu gre za težnjo, da ljudje globinsko funkcionirajo po predvidljivih obrazcih in se odpovedo heraklitskemu boju, ki je oče vsemu, kar nosi ime sprememba. Bistvena težava vklepanja v formule ni v podrejanju – kajti če je problem samo v tem, ima vsakdo možnost, da ga kdaj reši z lastnim dvigom nad sleherni sedanje ali sploh vsako gospostvo, saj ni ne vladarskega ne stražarskega mesta, na katerem ne bi moglo priti do zamenjave –, temveč v oddaljevanju od zavzetost porajajoče neravnodušnosti. Izgubljanje te je prvi korak pri prehodu iz življenja bitij v takšno vrsto obstajanja, ki daje v oklepaj vse, kar ne funkcionira kot predmet. In kolikor pritiskom – subtilnim in grobim – sem bil priča v hierarhijah vseh vrst, so v končni posledici vsi šli v smer preobražanja odnosov v razmerja. Neposredni poimenovalni izrazi so postajali opisi, ki ne ustvarjajo, odkrivajo in kažejo, marveč interpretirajo. Na mesto skrbi in še globlje neravnodušnosti so stopale razmere, ki jih je mogoče definirati s takšnim ali drugačnim algoritmom. Sleherni razlika je gubila značaj lastnosti: postajala je del procesa, ki je vsako značilnost predeloval v brezposebnost. Kot najbolj zabavnega izraza tega se spominjam govorniške tabele izpred dobrega četrto stoletja, s katero je bilo mogoče lepo število ur generirati permutacije elementov najrazličnejših izraznih formul. Niso bile brezpomenske, a s smislom se niso mogle pohvaliti. Niso ga imele niti toliko kot skozi skorajda alegoristično metaforiko povsem razberljivi znameniti (ne)stavek Noama Chomskega o brezbarvnih zelenih idejah, ki spijo besno. Navsezadnje sivina nezrelih

zamisli včasih zares povzroči insignifikanten nemir, medtem ko izjave iz govorniške tabele niso bile nič drugega kot retorična gmota, ki je evocirala občutek neraznolikosti brezkončnega dogajanja.

Sprijaznjenost z vključitvijo v proces, ki dogajanje potiska v smer predvidljivosti, je seveda s stališča udobnosti vabljiva. Že izbira med nekaj možnostmi je nekomodna. Še težavnejša je prostost, ki jih kdaj premore nepreštevno mnogo alternativ. Velik del odpora do tega, kar nosi zelo približno ime svobodni trg, temelji v nelagodnosti pred odločanjem. Toliko ljudi je, ki bi bili in imeli vse, ni pa malo niti onih, ki bi se takim prilagodili. Seveda je res, da izbira še ni svoboda; prav tako drži, da slednjo velikokrat zožuje ali ponižuje na raven igre standardizacija ponudbe z mnogimi ponarejanji in lažmi pri poudarjanju videza različnosti. Marsikdaj je diferenca med možnostmi, ki se ponujajo v izbiro, neznatna. A po drugi strani tudi takšen položaj še vedno odpira potrebo po odločanju. To pa je nekaj, česar posameznik ali skupina, ki hoče/-ta biti in imeti vse, ne preneseta. Kakršna koli izbira razbija iluzijo nujnosti, s tem pa tudi terja odločitve, ki so neudobne, ker zastavljajo vprašanje odgovornosti in razpirajo pot k temeljni neobvladljivosti, tj. k neravnodušnosti. Z njo človek vstopa v vesolje odločitev med storiti ali ne storiti, ki zadeva samo jedro tistega, čemur se reče človeško biti ali ne biti. Shakespeareov Hamlet govori v svojem znamenitem monologu o tem kot o razpotju med trpljenjem in bojem. V eni ali v drugi smeri gre za nekaj človekotvornega. V veliki Shakespeareovi tragediji – ki jo je samo Ernst Lubitsch uspel integrirati v komedijo, a njegov film *To be or not to be* je tudi zaradi tega za zmerom ostal bolj kontroveržno vprašanje kot kakršen koli odgovor – je jedrni problem suverenega odločanja, ki ne more voditi ne do biti niti do imeti vse, navezan na izbiro, na situacijo ali-ali. Na izid storiti ali ne storiti.

Tak pa je tudi položaj na vsakem začetku. Neravnodušnost, ki je v ozadju slehernega suverenega odločanja, je v svojem jedru nenehno vztrajanje v njem. Vseenost vodi v daljave in omogoča živopisne razglede, toda pripelje dobesedno nikamor. Vedno.

Minevajočemu trajanju, kakršno je človeško, je ravnodušnost nena ravna. Tudi neskrb in neodločitev in neodgovornost so take. Na voljo ni neskončno mnogo možnosti – četudi teh, ki so, kdaj ni mogoče prešteti. Doseganje vsega je samo utvara. Tako v območju biti kot v coni imeti je sanjska snov. Razen, seveda, če ni tisto, kar že je, vse. Toda v tem primeru bi ne obstajalo nič, kar evocira izraz ustvarjalnost. Tisti, ki bi bili in imeli vse, se tega nenehno širečega se vesolja naravnost patološko bojijo. Ustvarjalnost štejejo za metaforo, fatamorgano ali za igro v okviru človeške fizike ali psihične mehanike. A da bi se slednjima lahko našla

vsaj špranja za diskurzivno obstajanje, je treba odpraviti dejanja, za katera je človek neukinljivo odgovoren. Ker takšna zagotovo vedno obstajajo in imajo vsakovrstne, navsezadnje tudi pravne posledice, so razglašanja ravnanja človeka za produkt procesov ali za izraz obvezne vsebovanosti v takšni ali drugačni skupini nezadostna. Poenostavljajoča. Prekratka. Prav v tem pa edninski Camus s prav takšnim Meursaultom izreka nekaj pomembnega in v mnogih obstoječega. Povodenj sedanjega govorjenja o družbi – in nekdanjega o rasah in razredih – ni ne prekrila ne preglasila njegove singularne eksistence. Za valovanji diskurzivnih obrazcev in formul ostajajo naplavine nagačenega eksistiranja, ki je opisljivo le s statističnimi kategorijami, ne pa tudi izrazljivo v doživetjih, izkušnjah in zgodbah.

Beg v formule in obrazce, ki najprej privede do omrtvičenja odgovornosti in nato do njenega iztisnjenja z obzorij potrebnosti, se odvija pred našimi očmi. V pomembnih časih živimo. V človeško odločilnih. Neintimno poznavanje mnogih, ki jih omogočajo sodobna komunikacijska sredstva, dejansko spodbuja oblikovanje standardiziranih, se pravi vnaprej znanih odzivov za vse priložnosti. Celo za najbolj osebne. Za-upanje se v izrazih približuje svojemu nasprotju ali se z njim izenačuje. Ravnanja ljudi postajajo njihovo dogajanje.

Tudi izzivi so vse bolj nivelizirani. V družbo segnanim ljudem se nenehno dopoveduje, kaj in kakšni da so njihovi problemi. Zdaj se celo že terja empatija pri točno določenih vprašanjih in se odreka pri enako natančno definiranih problemih. Vživljanje oziroma so-čutenje dobiva mesto v algoritmu zaukazanega in potem strogo nadzorovanega procesa. Umetnost, ki gre vedno še globlje od empatije – namenja se h katarzi, ki je vedno osebna in nikoli standardizirana oziroma nivelizirana –, je v takšnem svetu moteča. Ker je neujemljiva v procesno logiko in potem-takem tudi neobvladljiva s pravili.

Mnogo empatije se naroča v času naših življenj. Dirigirano vživljanje v drugost, ki se celo odleplja od konkretnosti, se je utelesilo v številnih kampanjah sovraštva. Njihovo vsiljivo zlivanje čez prostranstva sedanjosti je postalo element, brez katerega dandanašnja brezposebnost ne more. Dejansko generira s sentimentom garnirano neodgovornost. Sam sem se tovrstnim dolžnostim, ki jih človek dobi v skupinah, vedno izogibal skozi literaturo, katere pisanje in branje je samotno in intimno opravilo. Ko so bili na tapeti Srbi, sem imel pred seboj Miloša Crnjanskega – vsega, prav do *Kaplje španske krvi*; ko so se za hudobne tujce razglašali Američani, opus Gora Vidala; ko se nas je poučevalo, kakšni pritlikavci naj bi bili Hrvatje, knjige Miroslava Krleže, Milana Begovića, Josipa Horvata in

Dragutina Domjanića (prvi bi se nad izborom gotovo zgrozil); zdaj, ko naj nad Nemci obvisi težek oblak krivde za vse zlo sveta, je pred vse druge postavljen Thomas Mann. Za njegovim hrbtom pa že čakajo dnevniki Ernsta Jüngerja in Harryja grofa Kesslerja ... Ker kaže, da se norija sedaj sugerirane empatije ne bo zlahka polegla, se mi zdi, da bom sčasoma lahko prišel tudi do obiskovalcev salona Schleinitz in nemara celo do predmannovskega lübeškega klasika Emanuela Geibla ...

Ob tem moram priznati, da me niti za hip ni obšla ne potreba, ne želja, ne skomina po tem, da bi se pridružil večini. Se pravi tistim, ki vlada-jo – tudi ko ne odločajo. Ljudje smo različni: eni hodijo sami – ne samo zato, da pridejo kam hitro, temveč tudi zato, da utrejo poti. In drugi niso z mnogimi samo zato, da pridejo visoko, temveč tudi zato, da jim ni treba krčiti steza.

Sicer pa mislim, da se nekatere stvari dela – in tudi ne dela – nepo-sredno iz neravnodušnosti. Lastne in brez dodatkov. Ne glede na vse razloge in napeljevanja. Ne glede na kar koli, kar so le okoliščine. Bi-stveno je tisto, kar je človeško življenje. Tega niti za hip ni vredno izničiti v ravnodušnosti. Z nobenim dejanjem ali nedejanjem. Vredno je biti vedno na začetku – pa tudi človeško je.

Jonah Lehrer

Marcel Proust in metoda spomina

*Več kot bi tisoč let bil star spominov hranim.
Predalnik star; natrpan z kdo ve kje pobranim
papirjem, stihi, pisemci – še težke kite
odrezane so v njem, v pobotnice zavite –
manj kot spomin moj žalostni skrivnosti skriva.
Ta piramida je in grobnica grozljiva,
v njej umrlih mnogo več kot v skupni jami spi.
– Pokopališče sem, ki luna ga mrzi.¹*

Naslov romana Marcela Prousta *Iskanje izgubljenega časa*² pove vse. Avtor je v svojih delih iskal skriti prostor, kjer se čas ustavi. Ker je bil obseden od “neozdravljive nepopolnosti bistva sedanjega trenutka”, je čutil, kako ure tečejo čezenj kot hladna voda. Vse je odtekalo. Bolehni Proust pri tridesetih v življenju dotlej ni počel drugega kot kopičil simptome in samopomilovalna pisma materi. Ni bil pripravljen umreti.

In tako je Proust v iskanju želje po nesmrtnosti postal romanopisec. Ker je bil zaradi astme obsojen na životarjenje med štirimi zidovi svoje spalnice in tako oropan resničnega življenja, je umetnost ustvaril iz edinega, kar je imel: iz svojega spomina. Nostalgija je zanj postala balzam, “kajti če je naše življenje potepuško, je naš spomin mirujoč”. Proust je vedel, da vsakokrat, ko potone v spomine, tudi izgubi občutek za čas, tiktakanje ure je preglasilo ponavljajoče se mrmranje v njegovem umu. Prav tam, v svojem spominu, bo živel večno. Njegova preteklost bo postala mojstrovina.

¹ Charles Baudelaire, LXXVI: *Spleen*; v: *Rože zla*, str. 130–131; Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004; prevedla Marija Javoršek.

² Celoten cikel romanov Marcela Prousta *Iskanje izgubljenega časa* je v slovenščino prevedla Radojka Vrančič in je izhajal pri Cankarjevi založbi v Ljubljani od leta 1970 do 1997. Naslovi posameznih delov: 1. del: *V Swannovem svetu*; *Combray*, 2. del: *V senci cvetočih deklet*, 3. del: *Svet Guermantskih*, 4. del: *Sodoma in Gomora*, 5. del: *Jetnica*, 6. del: *Ubežnica*, 7. del: *Spet najdeni čas*.

To odkritje ga je opogumilo, da je začel pisati. In pisati. In pisati. Izgubil se je v osnutkih in prilezel ven, kot je rekel, "samo takrat, kadar je potreboval pomoč pri spominjanju". Proust je s svojo intuicijo, s suženjsko predanostjo sebi in svoji umetnosti vero v spomin izčistil v pravo znanost. V zatohli tišini pariškega stanovanja je napeto prisluškoval svojemu čustvujočemu umu, da bi ugotovil, kako deluje.

Kakšno resnico je odkril Proust? Klišejsko bi bilo reči, da je opisoval resnično okolje, trenuten posnetek pariške družbe v slavnih dneh njenega blišča. Drugi raziskovalci književnosti se osredotočajo na slog njegovih stavkov, na njihovo viharo valovanje in zatišne ritme opisovanja enega od nešteti banketov. Proust med dvema pikama premeri neskončne razdalje (en stavek je dolg 356 besed), pogosto začne z nepomembno podrobnostjo (teksturo prtička ali zvoki vode v pipi) in konča pri splošnem razmišljanju o vsem. Henry James, ki tudi sam ni bil redkobeseden, je Proustov slog opisal kot "nepredstavljen dolgčas, povedan s tolikšnim zanosom, kot si ga je sploh mogoče predstavljati."

Toda vse to prepričanje o Proustovi zanosnosti in umetniški spretnosti, naj je še tako upravičeno, zanemari resnost njegovih razmišljanj o spominu. Čeprav je imel posebno veselje s pridevniki in slaščicami, je že s silovitostjo pridevnikov in osamljenosti nekako intuitivno spoznal nekatera najosnovnejša načela sodobne nevroznanosti. Kadar znanstveniki členijo spomine v seznam molekul in možganskih režnjev, ne vidijo, da gredo po poteh samotarskega francoskega romanopisca. Proust morda ni živel večno, njegova teorija spomina pa se je ohranila.

Intuicija

Prousta njegove preroške moči ne bi presenetile. Prepričan je bil, da se tako umetnost kot znanost ukvarjata z dejstvi ("Vtis je za pisatelja tisto, kar je izvajanje poskusov za znanstvenika."), vendar je le umetnik sposoben opisati resničnost, kot jo dejansko doživljamo. Prepričan je bil, da bo vsak bralec, ki bo bral njegov roman, "v sebi prepoznal tisto, o čemer govori knjiga ... To bo dokaz njene verodostojnosti."

Proust se je od filozofa Henrija Bergsona naučil verjeti v nenavadno moč umetnosti.³ Medtem ko je Proust začel pisati *Iskanje izgubljenega časa*, je

³ Proust je med letoma 1891 in 1893 obiskoval Bergsonova predavanja na Sorboni. Poleg tega je leta 1899 prebral Bergsonovo delo *Materija in spomin*, ravno ko je začel pisati roman *V Swanovem svetu*. Bergson se je leta 1892 poročil s Proustovo sestrično. Ohranjen je le en zapis o pogovoru med Proustom in Bergsonom, v katerem sta razpravljala o naravi spanja. Ta pogovor najdemo v *Sodomi in Gomori*. Vendar je bil Proust za filozofa vedno le sorodnik, ki mu je kupil škatlico odličnih ušesnih zamaškov.

Bergson postajal slaven. Metafiziki so predavali v razprodanih dvoranah, kulturni turisti so z zamaknjeno pozornostjo poslušali njegove razprave o *élan-vital*, komediji in "ustvarjalni evoluciji".⁴ Bistvo Bergsonove filozofije je bil silovit odpor do mehanicističnega pogleda na svet. Znanstvena pravila so primerna za inertno materijo, je rekel Bergson, za spoznavanje odnosov med atomi in celicami, toda med nami? Imamo zavest, spomin, um. Po Bergsonovih besedah te resničnosti, torej resničnosti zavesti o sebi, ne moremo strniti ali analizirati v poskusih. Prepričan je bil, da lahko razumemo sebe le s pomočjo *intuicije*, notranje spoznavne, postopka, ki zahteva veliko introspekcije, brezdelnega razmišljanja o notranjih povezavah. Pravzaprav je to meščansko razmišljanje.

Proust je bil eden prvih umetnikov, ki so ponotranjili Bergsonovo filozofijo. Njegova književnost je postala poklon intuiciji, vsem resnicam, ki jih lahko spoznamo le ob tistem razmišljanju med ležanjem v postelji. Medtem ko je Bergsonov vpliv Proustu povzročal tudi skrbi – v nekem pismu je napisal: "Preveč dela imam, da bi filozofijo gospoda Bergsona poskušal prečiti v roman!" –, se vseeno ni znal upreti bergsonovskim temam. Temeljito poglobljanje v Bergsonovo filozofijo ga je pripeljalo do sklepa, da je v romanu 19. stoletja, ki predmetom daje prednost pred razmišljanjem, vse postavljeno na glavo. Zapisal je: "Književnost, ki se zadovolji z *opisovanjem predmetov*, s tem, da jih opremi le z skromnimi povzetki črt in površin, je daleč od resničnosti, čeprav se ima za realistično." Bergson je namreč trdil, da stvarnost najbolje razumemo *subjektivno*, njene resnice pa dojamemo intuitivno.

Toda kako naj leposlovno delo pokaže moč intuicije? Kako naj roman dokaže, da je resničnost, kot je rekel Bergson, "konec koncev duhovna in ne telesna"? Proust je našel rešitev v nepričakovani obliki maslenega peciva, začinjenega z limono in oblikovanega kot morska školjka. Ta snovni delček je razkrival "strukturo njegovega duha", sladica, ki jo je bilo mogoče "spet skrčiti v psihološke sestavine". Tako se začenja *Iskanje izgubljenega časa*: s slavno magdalenico, iz katere se razvije celotno razmišljanje:

V trenutku, ko se je z drobtinicami pomešani požirek dotaknil mojega neba, pa sem se zdrznil in postal pozoren, ker se je v meni dogajalo nekaj nenavadnega. Prevzel me je občutek slasti, ki je bil čisto osamljen, brez zveze z okolico, in ki mu nisem vedel vira. Brž ko sem ga začutil, so mi postale nadloge življenja nevažne, strahote so se mi zazdele

⁴ Njegov prihod na Univerzo v Kolumbiji leta 1913 je povzročil prvi prometni zastoj v New Yorku v zgodovini.

nedolžne in kratkost življenja le navidezna; enak je učinek ljubezni, ki prepoji človeka z nekakšno dragoceno snovjo, vendar ta snov ni bila v meni, snov sem bil jaz sam. Nenadoma je zginilo občutje, da sem klavrno, naključju podložno in umrljivo bitje. Odkod neki se je vzela ta silna radost? Čutil sem, da je zvezana z okusom čaja in kolačka, da pa je nekaj neizmerno večjega in najbrž čisto drugačne narave. Odkod se je vzela? Kaj je pomenila? Kam naj sežem, da bi jo ujel? Popil sem drugi požirek, pa nisem našel v njem nič več kot v prvem, nato tretjega, ki mi je dal še manj kot drugi. Bolje bo, da preneham, saj je videti, da skrivna moč pijače pojema. Zdaj mi je že očitno, da resnica, ki jo iščem, ni v njej, pač pa v meni.⁵

V tem čudovitem odstavku je ujeto bistvo Proustove umetnosti, resnica puhti v zrak kot hlapi iz skodelice bistrega čaja. In medtem ko je magdalenica sprožila Proustovo odkritje, odlomek ne govori o njem. Pecivo je le prikladen izgovor za to, da Proust lahko raziskuje svojo najljubšo tematiko: sebe.

Kaj se je Proust naučil iz teh preroških drobcev sladkorja, moke in masla? Dejansko je veliko dojel o strukturi naših možganov. 1911., v letu magdalenice, se fiziologom ni niti sanjalo, kako se čutila povezujejo v notranjosti lobanje. Ena Proustovih globokih ugotovitev je bila, da naši čutili za voh in okus nosita enkratno breme spomina:

Kadar pa ne ostane od davne preteklosti čisto nič, kadar so bitja že mrtva, predmeti pa uničeni, se še dolgo ohranita duh in okus; čeprav sta bolj krhka, sta vendar bolj trdoživa, čeprav nesnovna, sta bolj trajna in bolj zvesta, tako kot duše, in se na razvalinah vsega drugega spominjata, čakata, upata in nosita na svojih drobnih, skoraj nezaznavnih kapljicah vso neizmerno stavbo spomina.⁶

Nevroznanstveniki danes vedo, da je Proust imel prav. Rachel Herz, psihologinja na Univerzi Brown v ZDA, je v znanstveni razpravi, duhovito naslovljeni *Preverjanje Proustove hipoteze*, pokazala, da sta naši čutili za voh in okus izjemno čustveni, in sicer zato, ker sta edini neposredno povezani s hipokampusom, središčem dolgoročnega spomina v možganih. Njun pečat je neizbrisen. Vsa druga čutila (za vid, tip in sluh) najprej obdela talamus, vir jezika in vrata k zavesti. Posledično so ta čutila veliko manj učinkovita pri obujanju spominov.

⁵ Marcel Proust: *V Swannovem svetu*, str. 147. Ljubljana: Cankarjeva založba 1987. Prevod: Radojka Vrančič.

⁶ Marcel Proust: *V Swannovem svetu*, str. 149. Ljubljana: Cankarjeva založba 1987. Prevod: Radojka Vrančič.

Proust je intuitivno spoznal ta del anatomije. Za obujanje spominov na otroštvo je uporabil okus magdalenice in vonj po čaju⁷. Pogled na nazobčani kolaček ni prinesel ničesar. Proust je šel celo tako daleč, da je čutilo za vid obtožil, češ da zakriva spomine na otroštvo. "Mogoče se je zato, ker sem tolikokrat videl magdalenice, ne da bi jih pokusil," je zapisal Proust, "njihova podoba oddaljila od dni v Combrayju." Književnost ima srečo, da se je nazadnje le odločil in vtaknil kolaček v usta.

Ko se je Proust začel spominjati preteklosti, ga je seveda minilo vse zanimanje za okus magdalenice. Zato pa je postal obseden od tega, kaj *čuti* ob tem kolačku, kaj mu kolaček *pomeni*. Kaj bi mu drobtine še lahko povedale o njegovi preteklosti? Kateri spomini bi se še lahko izluščili iz čarobnih grižljajev moke in masla?

V tej proustovski predstavi je kolaček predmet filozofije, kajti v mislih je vse povezano. Magdalenica zato zlahka postane odkritje. In medtem ko so Proustove nadaljnje miselne povezave logične (na primer okus magdalenice in spomin na Combray), so druge videti čudno naključne. Zakaj se ob kolačku spomni tudi na "igro, ki se z njo zabavajo Japonci, ko namočijo v porcelanasto, z vodo napolnjeno skodelico kosce brezobličnega papirja"?⁸ In zakaj ga poškrabljeni prtiček spominja na Atlantski ocean s svojim "modrim, prsatim valovanjem"? Proust je kot pravi opisovalec možganov ljubil take nenavadne povezave prav zato, ker jih ni znal razložiti. Razumel je, da je preobčutljivost za dražljaje bistvo osebnosti. Le z natančnim sledenjem zanki živčnih povezav lahko razumemo sebe, *kajti ta zanka smo mi sami*. Proust je vso svojo modrost izluščil iz popoldanskega čaja.

Včerajšnja laž

Obstaja čas in obstaja spomin. Proust v pretežno neleposlovnem pisanju raziskuje, kako čas spreminja spomin. Tik preden Marcel srkne požirek lipovega čaja, bralca obupano posvari: "Zaman je ves trud, da bi poskusili ujeti spomin: vsi poskusi našega uma se neizogibno izkažejo za jalove ..."

⁷ A. J. Liebling, slavni hedonist in novinar *New York Timesa*, je nekoč napisal: "V luči tega, da je Proust pisal s tako malo spodbude (količina konjaka v magdalenici ne bi zadostovala niti za alkoholno masažo komarja), je svet veliko izgubil, ker mu hrana ni bolj dišala."

Liebling bi bil vesel, ko bi vedel, da je Proust v resnici imel zdrav apetit. Čeprav je (po zdravnikovih navodilih) pojedel le en obrok na dan, bi bila njegova večerja po Lieblingovem okusu. Vzorčni jedilnik je vseboval dve jajci v kremni omaki, tri rogljičke, pol pečenega piščanca, pečen krompirček, grozdje, pivo in nekaj požirkov kave.

⁸ Marcel Proust: *V Swannovem svetu*, str. 150. Ljubljana: Cankarjeva založba 1987. Prevod: Radojka Vrančič.

Zakaj Proust misli, da je preteklost tako izmuzljiva? Zakaj je spominjanje “jalov poskus”?

Ta vprašanja posegajo v bistvo Proustove teorije spomina. Preprosto povedano, prepričan je bil, da so naši spomini lažni. Čeprav imamo občutek, da so resnični, so dejansko dovršeni ponaredki. Vzemimo za primer magdalenico. Proust je ugotovil, da v trenutku, ko kolaček pojemo in na porcelanastem krožniku ostanejo le drobtine, začnemo izkrivljati spomin na kolaček, da se prilega naši osebni pripovedi. Dejstva prilagodimo, da se skladajo z našo zgodbo, medtem ko “naš um obdeluje izkušnjo”. Proust nas posvari, naj resničnost svojih spominov obravnavamo previdno in z določeno mero skepse.

Proustov pripovedovalec celo v besedilu nenehno spreminja opise predmetov in ljudi, ki se jih spominja, zlasti svoje ljubice Albertine. Albertinino lepotno znamenje se v romanu seli z brade na ustnico in naprej na ličnico tik pod očesom. V katerem koli drugem romanu bi taka nemarnost obveljala za napako. V *Iskanju* pa sta nestalnost in netočnost spomina poučni. Proust nam dopoveduje, da nikoli ne bomo vedeli, kje je v resnici Albertinino znamenje. “Prisiljen sem opisovati napake,” je Proust napisal v pismu Jacquesu Rivièru, “ne da bi se čutil dolžnega povedati, da jih imam za napake.” Kajti *vsak* spomin je poln napak, nobene potrebe ni, da bi jih iskali.

Nenavaden zasuk zgodbe je, da znanost v teh Proustovih teorijah odkriva molekularno resnico. Spomin je *res* zmotljiv. Naš spomin na preteklost je nepopoln.

Freud je prvi po naključju znanstveno dokumentiral lažnivost spomina. Med svojimi psihoterapijami je obravnaval ogromno število žensk, ki so vzroke za svojo živčno histerijo našle v spolnih zlorabah v otroštvu. Da bi pojasnil njihove izpovedi, se je bil prisiljen soočiti z dvema enako osupljivima scenarijema. Ženske so bodisi lagale ali pa je bilo spolno nadlegovanje na meščanskem Dunaju zaskrbljujoče pogosto. Freud je nazadnje ugotovil, da pravega odgovora ne bo našel na svoji kliniki. Psihoterapevt nikoli ne bi odkril, kaj se je v resnici zgodilo, kajti v trenutku, ko so se ženske “spomnile” spolne zlorabe, so ustvarile tudi lažne spomine. Čeprav so bile njihove zgodbe o zlorabah izmišljene, ženske teoretično niso lagale, kajti verjele so vsaki svoji besedi. Naši spomini so cinični, možgani jih ustvarijo tako, da imamo vedno *občutek*, da so resnični, ne glede na to, ali se je vse dejansko zgodilo ali ne.

Nevroznanost je skoraj vse 20. stoletje podpirala Freudovo neopredeljeno stališče. Raziskovanje lažnivosti spomina je ni zanimalo in tudi ne to, kako spominjanje lahko spremeni spomin. Znanstveniki so sklepali,

da so spomini preprosto spravljani v možganih kot zaprašene stare knjige v knjižnici. Toda tak naiven pristop se je nazadnje izpel. Da bi raziskali resničnost preteklosti, razumeli spomin, kot ga v resnici doživljamo, so se znanstveniki morali spopasti s prividom lažnivosti spomina.

Vsak spomin se začne s spremenjeno povezavo med dvema nevronoma. To dejstvo je intuitivno spoznal Santiago Ramon y Cajal, ki je leta 1906 prejel Nobelovo nagrado za medicino. Cajalov znanstveni postopek je bi preprost: pod mikroskopom je opazoval tanke rezine možganov in pustil domišljiji prosto pot. (Cajal je svoj postopek imenoval "miselno poskakovanje")⁹. Znanstveniki so v tistih časih sklepali, da so nevroni v človeških možganih povezani v brezšivno zamotano mrežo kot električne žice v krog. Cajal pa je bil prepričan, da je vsak nevron pravzaprav otok zase, popolnoma omejen z opno (misel, ki so jo potrdili šele z iznajdbo elektronske mikroskopije v petdesetih letih 20. stoletja). Toda če se nevroni ne dotikajo, kako oblikujejo spomine in izmenjujejo podatke? Cajal je domneval, da so vrzeli med celicami, ki jih zdaj imenujemo sinaptične reže, skriti predeli posredovanja. Tisto, kar je Joseph Conrad povedal o zemljevidih, velja tudi za možgane: najzanimivejši deli so praznine, kajti tam nastane naboj.

Cajal je imel prav. Naši spomini so komaj opazni premiki moči sinaps, zaradi katerih se nevroni lažje povezujejo med seboj. Posledica tega je, da se, kadar Proust okusi magdalenico, vklopijo nevroni, ki sledijo okusu kolačka, tisti, ki šifrirajo Combray in teto Leonie. Celice se med seboj neločljivo prepletejo: nastal je spomin. Čeprav nevroznanstveniki še vedno ne vedo, kako pride do tega¹⁰, vedo, da so za spominski postopek potrebne nove beljakovine. To je logično: beljakovine so gradniki življenja, spomin pa zahteva nekaj celične gradnje. Trenutek v času je vgrajen v arhitekturo spomina.

Toda leta 2000 so znanstveniki Karim Nader, Glenn Shafe in Joseph LeDoux na Univerzi v New Yorku z vrsto nenavadnih poskusov dokazali, da dejanje spominjanja človeka spremeni. To so dokazali z dresiranjem podgan, da so glasne zvoke povezale z blagimi električnimi šoki. (Če je vpletena bolečina, se um hitro uči.) Kot so predvideli, je vbrizgavanje kemikalije, ki prepreči nastajanje novih beljakovin, pri podganah preprečilo, da bi si ustvarile spomin strahu. Ker njihovi možgani bolečine niso povezali z električnim šokom, jih je ta vsakič znova presenetil.

⁹ Cajal je v svojem delu *Nasvet za mladega raziskovalca* napisal: "Nihče, ki nima vsaj malo intuicije – vedeževalskega nagona, da opazi idejo, ki podpira dejstvo, in zakon, ki uravnava pojav – ne glede na svoje opazovalne sposobnosti ne more najti razumne rešitve."

¹⁰ Med verjetne krivice sodijo povečana gostota živčnih prenašalcev ob vsakem dražljaju, neka oblika povratnega nosilca, na primer solitarni oksid (smejalni plin), ali kombinacija obojega.

Toda Nader, LeDoux in Shafe so šli s preprostim poskusom še korak dlje. Najprej so poskrbeli, da so si podgane dobro zapomnile šok, povezan s hrupom. Želeli so ustvariti glodavce, ki bi počepnili od strahu, kadar koli bi jim predvajali tisti zvok. Pustili so, da se jim je spomin utrjeval petinštirideset dni, potem pa so podgane vnovič izpostavili grozljivemu zvoku in jim v možgane vbrizgali zaviralec tvorjenja beljakovin. Toda tisto, zaradi česar je bil njihov poskus drugačen od drugih, je bila časovna koordinacija. Namesto da bi prekinili postopek ustvarjanja spomina, so prekinili postopek *spominjanja* na spomin, kajti škodljivo kemikalijo so vbrizgali v trenutku, ko so se podgane spomnile, kaj pomeni tisti zvok. Po pravilih spominjanja se ne bi smelo zgoditi nič posebnega. Dolgoročni spomin bi moral obstajati neodvisno od priklica, spravljen v eni zavarovanih kartotečnih omaric v možganih. Ko bi podganam strup odplaknili iz celic, bi se morale spomniti strahu. Zvok bi jih še vedno moral spomniti na šok.

Vendar se to ni zgodilo. Ko so Nader in njegova sodelavca preprečili, da bi se podgane *spomnile* grozljivega spomina, je izginila tudi prvotna sled. Strah je bil izbrisan po eni sami prekinitvi spominskega postopka. Podgane so doživele amnezijo.¹¹

Na prvi pogled je ugotovitev iz poskusa videti nesmiselna. Navsezadnje nam je vseč misel, da so naši spomini nespremenljivi vtisi, nekako ločeni od dejanja spominjanja nanje. Vendar niso. Spomin je le tako resničen kot zadnjikrat, ko ste se ga spomnili. Čim večkrat se nečesa spomnite, manj natančen je spomin.

Naderjev poskus, naj je videti še tako preprost, od znanosti zahteva popolnoma novo predstavo o teorijah spomina. Razkriva, da je spominjanje neprekinjen proces, ne odlagališče nedejavnih podatkov. Kaže nam, da se nevronska struktura spomina vsakokrat, ko se česa spomnimo, rahlo preoblikuje: temu postopku rečemo rekonsolidacija (Freud je ta postopek imenoval *Nachtraglichkeit* ali "retroaktivnost"). Spomin se spremeni, kadar ni prvotne spodbude, tako da se manj nanaša na tisto, česar se spominjamo, in več na nas same. Torej popolnoma objektivnega spomina, tistega, ki bi bil "zvest" prvotnemu okusu magdalenice, nikoli ne bomo poznali. V trenutku, ko se spomnimo okusa kolačka, tudi pozabimo, kakšen je bil okus v resnici.

Proust je daljnovidno predvidel odkritje rekonsolidacije spomina. Spomini so bili zanj kot stavki: predmeti, ki se nikoli ne nehajo spreminjati.

11 Nevroznanstveniki zdaj želijo ponovno utrditi možnosti zdravljenja posttravmatske stresne motnje (PTSD) in zasvojenosti z mamili. Znanstveniki upajo, da bodo z blokiranjem uničujočih spominov v trenutku, ko jih obujemo, v celoti izbrisali vse bojazni in zasvojenosti.

Zato Proust ni bil le pretirano čustven, bil je tudi neznosen predelovalec svojih besedil. Čekal je na robove osnutkov, in ko so bili robovi že prepolni, je liste zamenjal s *paperolami*, majhnimi listki, ki jih je lepil na prvotni rokopis. Nič, kar je kdaj napisal, ni bilo trajno. Zanj ni bilo nenavadno, da je na lastne stroške ustavil tiskarske stroje.

Proust je očitno verjel v pisateljski *postopek*. Nikoli ni najprej napravil osnutka zgodbe. Prepričan je bil, da se mora roman, tako kot spomini, ki jih nezvesto opisuje v njem, odvijati naravno. *Iskanje* je začel pisati kot esej proti literarnemu kritiku Charlesu Augustinu Sainte-Beuvu – Proust je namreč trdil, da književnosti *ni mogoče* razlagati kot literarno življenje umetnika –, vendar je kmalu naraslo v epsko pripoved o otroštvu, ljubezni, ljubosumju, homoseksualnosti in času. Nato je posegla vmes prva svetovna vojna, tiskarske stroje so predelali v tanke in Proustov roman, ki ni mogel na trg, se je iz neverjetnega pol milijona besed razrasel v talumudsko razsežnost milijona in četrt. Poleg tega je Proustova življenjska ljubezen, Alfred Agnostelli, v tem času z letalom tragično strmoglavil v morje. Proust je svojo žalost prelil v popolnoma nov roman, v katerem umre tudi junakinja Albertine, Alfredova romaneskna dvojnica.

Za roman o spominu je bila nazornost pripovedi v njem ena najbolj realističnih sestavin. Proust je vedno pilil svoje izmišljene stavke v luči novih znanj, besede iz preteklosti je spreminjal tako, da so odsevale trenutne okoliščine. Zadnjo noč življenja je ležal na postelji, oslabljen zaradi prehranjevanja s sladoledom, pivom in barbiturati, in poklical svojo ljubo služkinjo Celeste, da bi ji malo narekoval. Želel je spremeniti odlomek romana, v katerem je opisal počasno smrt svojega junaka, kajti medtem je izvedel malo več o tem, kako je, kadar umiraš.

Neprijetne resničnosti se spominjamo na enak način, kot je pisal Proust. Dokler lahko priključimo spomine, se njihove meje spreminjajo tako, da se prilegajo tistemu, kar vemo *zdaj*. Sinapse izbrišemo, dendrite odščipnemo in trenutek, ki ga imamo v spominu in je videti tako pristen, se popolnoma spremeni. Proust nikoli ni videl natisnjenega *Iskanja* v celoti. Delo bo zanj vedno ostalo podvrženo spremembam, tako kot spomin.

Preden je Nader leta 2002 vzgojil svoje pozabljive podgane, so se nevroznanstveniki izogibali meglenih območij spominjanja in rekonolidacije. Raje so se osredotočili na pikolovsko opisovanje molekul, zadolženih za *shranjevanje* spomina. Sklepali so, da je spomin kot fotografija, nespremenljiv posnetek trenutka, in da je zato v bistvu vseeno, kako je bil spomin shranjen. Škoda, da niso brali Prousta.

Eden naukov *Iskanja* je, da je vsak spomin neločljivo povezan s trenutkom pomnjenja. Zato je Proust posvetil osemindeset dolgočasnih strani miselnemu stanju pripovedovalca, preden poje prvo magdalenico. Pokazati je želel, kako trenutno stanje spreminja njegov občutek za preteklost. Ko je Marcel kot otrok res živel v Combrayju in po mili volji jedel magdalenice, si ni želel drugega kot pobegniti iz tega mesteca. Toda ko je pobegnil, je kar naprej sanjaril o vnovičnem odkritju dragocenega otroštva, ki ga je tako neodgovorno zapravil. To je ironija Proustovega obžalovanja: vsega se je spominjal veliko boljšega, kot je bilo v resnici. Toda Proust se je vsaj močno zavedal svojega sleparstva. Vedel je, da Combray, po katerem hrepeni, ni tak kot resnični Combray. (Kot je rekel Proust: "Edini pravi raj je izgubljeni raj.") Krivda ni bila njegova: preteklosti preprosto ni mogoče opisati, ne da bi lagali. Naši spomini niso *podobni* izmišljotinam. V resnico *so* izmišljotine.

Proustovi romani se mučno poigravajo z zlaganostjo spomina na zelo postmoderen način: pripovedovalec, ki se le enkrat na treh tisoč straneh predstavi kot Marcel¹², začenja stavke z *jaz*. Kot Proust je tudi pripovedovalec prevajal Ruskina, hodil po salonih visoke družbe, zdaj pa je bolehen samotar, ki piše *Iskanje izgubljenega časa*. In nekatere osebe, čeprav je Proust to prav do konca zanikal, so njegovi blede zamaskirani znanci. Izmišljotine in stvarnost so v Proustovih romanih brezupno prepletene. Toda Proust, ki je bil vedno zadržan, je to verjetnost zavrnil:

V tej knjigi, kjer so vsa dejstva izmišljena in niti ena oseba ne temelji na osebi iz resničnega življenja, ker sem si vse izmislil jaz v skladu s potrebami svojega prikaza, moram v čast svoje dežele povedati, da so ljudje iz resničnega sveta le Françoisini bogati sorodniki, ki so se vrnili iz osame, da bi pomagali nečakinji v potrebi.

Odlomek je s konca zadnjega dela *Iskanja* z naslovom *Spet najdeni čas*. Ne gre toliko za zanikanje dejstva, da roman odseva resničnost, kot za poskus, da bi preprečil vsako preučevanje tega vprašanja. Proust sarkastično ponudi točko srečanja (Françoisini bogati sorodniki) kot edino stičišče stvarnosti in književnosti, resnice in spomina. Proust je tu precej neodkrit. Roman in življenje, poročevalec in pisatelj sta v resnici brezupno spojena. Proustu to ugaja, ker je tak tudi spomin. Kot je svaril ob koncu romana *V Swannovem svetu*: "Kako nelogično je v resničnem svetu iskati

¹²Tu je besedilo, ki potrjuje, da je pripovedovalec Proust: "'Moj' – ali 'Moj dragi', in potem krstno ime, ki bi bilo, če bi pripovedovalca poimenovali enako kot pisca te knjige, 'Moj Marcel' ali 'Moj dragi Marcel.'"

podobe, ki so shranjene v spominu ... Spomin na posamezno podobo je le obžalovanje trenutka; in hiše, ceste, avenije so žal enako minljive kot leta.”

V tem proustovskem zgledu spomini ne predstavljajo resničnosti neposredno. Prej bi lahko rekli, da so nepopolne kopije tistega, kar se je v resnici zgodilo, fotokopija fotokopije šapirografske kopije prvotne fotografije. Proust je nagnosko vedel, da naši spomini zahtevajo tak postopek preoblikovanja. Če spominu preprečiš, da se spremeni, ne obstaja več. Combray je izgubljen. To je skrivnost Proustove krivde: če si nekaj želimo zapomniti, si moramo zapomniti napačno.

Čustvene beljakovine

Nekateri spomini obstajajo zunaj časa kot leteče preproge, previdno zložene v naših možganih. Bistvo Proustovega modela spomina je nezavedno spominjanje, kajti čeprav nas spomini določajo, očitno obstajajo tudi brez nas. Na začetku prvega romana *V Swannovem svetu* Proust popolnoma pozabi na sladko pecivo svojega otroštva. Combray je le pariško predmestje. Ko pojé magdalenico, ki ga spomni na teto Leonie, vonj po čaju pa se poveže s površino prtička, se spomin vrne in ga preganja kot duh. Izgubljeni čas je najden. Proust je oboževal te nenadne prebliske iz preteklosti, ker so bili na videz bolj resnični, manj okrnjeni z lažmi postopka spominjanja. Marcel spominja na fantiča, ki ga je opisal Freud: rad je izgubljal igrače, ker je bil tako srečen, ko jih je spet našel.

Toda kako se ti nezavedni spomini ohranijo? In kako si jih zapomnimo potem, ko so že pozabljeni? Kako se celoten roman ali celo šest romanov preprosto skriva v možganih in potrpežljivo čaka na magdalenico?

Nevroznanost še pred nekaj leti ni znala razložiti Proustovih *moments bienheureux* (“ugodnih trenutkov”), tistih pretresljivih prebliskov, ko se spomin prebudi kot prikazen. Običajni znanstveni vzorec spomina se je vrtel okrog encimov in genov, ki jih je bilo mogoče obuditi le z močno okrepitvijo. Uboge živali, ki so jih uporabljali za take poskuse, so morali vedno znova dresirati, ustrahovati njihove nevrone, da so spremenili sinaptične povezave. Očitno je bila skrivnost spomina nesmiselno ponavljanje.

Nevroznanost ima smolo, da večina spominov ne nastaja tako. Življenje je enkratno dogajanje. Ko se Proust v romanu *V Swannovem svetu* spominja magdalenic, tega ne počne zato, ker bi jih bil pojedel veliko. Pravzaprav ravno nasprotno. Njegov spomin je tesnobno specifičen in popolnoma nepričakovan. Spomin na Combray, ki ga obudijo naključne drobtine, prekine njegovo življenje in se vrine vanj brez logičnega razloga, “brez vsakega namiga na to, od kod se je vzel”. Prousta njegova preteklost šokira.

Literarni spomini so prav tisto, česar znanstveni vzorci niso mogli pojasniti. Vzorci očitno ne vsebujejo naključnosti in nenavadnosti spomina, v katerem živimo. Ne opisujejo ga v celoti, ne prikazujejo načina, kako se spomini prebujajo in izginjajo, kako se spreminjajo in plavajo, se potopijo ali privrejo na dan. Spomini nas obsedajo prav zato, ker se ne uklanjajo nobeni logiki, ker nikoli ne vemo, kaj si bomo zapomnili in kaj pozabili.

Toda znanost je tako čudovita prav zaradi svojega nagnjenja do popravkov. Kot Proust, ki je likal stavke, dokler stavec ni postavil črk, tudi znanstveniki nikoli niso zadovoljni s trenutno različico razlage. V zadnjem osnutku o znanstveni teoriji spomina je teoretiziranje doživelo neverjeten zasuk. Med znanstveniki krožijo govorice, ki bodo morda razkrile molekularne podrobnosti o tem, kako se spomini ohranijo tudi po tem, ko že pozabimo nanje.

Teorija, objavljena leta 2003 v reviji *Celica*, je še vedno sporna. Toda prefinjenost njene logike je kljub temu izzivalna. Dr. Kausik Si, nekdanji postdoktorski raziskovalec v laboratoriju Nobelovega nagrajenca Erica Kandla, je prepričan, da je odkril "sinaptično znamenje" spomina, pomemben delec, ki se ohrani v odmaknjenih električnih kotičkih nevronov.¹³ Molekula, ki sta jo odkrila z dr. Kandlom, bi prav lahko bila rešitev Proustovega iskanja izvora preteklosti.

Si je svojo znanstveno raziskavo začel s poskusom, da bi odgovoril na vprašanje, ki ga zastavlja magdalenica. Kako se spomini ohranijo? Kako ubežijo uničujočim kislinam časa? Možganske celice, tako kot vsaka celica, so navsezadnje nenehno pretočne. Povprečna razpolovna doba možganskih beljakovin je le štirinajst dni. Mali skupek nevronov v našem hipokampusu odmre in se znova rodi; možgani so v stanju neprekinjene reinkarnacije. In vendar je Si vedel, da preteklost daje občutek nespremenljivosti. Sklepal je, da morajo biti naši spomini iz zelo trdne snovi, celo močnejše od celic.

Toda nevronske spomin ne more biti preprosto trden: biti mora tudi specifičen. Čeprav ima vsak nevron le eno jedro, ima tudi pravo množico dendritnih vej. Te rastejo v vse smeri, se povezujejo z drugimi nevroni v dendritnih sinapsah (predstavljajte si dve drevesi v gostem gozdu, katerih veje se dotikajo). Na teh majhnih stičiščih nastajajo spomini: ne v deblu nevronskega drevesa, temveč v njegovi bujni krošnji.

Kako celica spremeni svoj oddaljeni del? Dr. Si je ugotovil, da tega pojava ne more pojasniti noben običajni vzorec spomina.¹⁴ Gotovo obstaja še

¹³ Naj odkrito povem: več let sem sodeloval z dr. Sijem.

¹⁴ Preden se je s tem začel ukvarjati dr. Si, so se običajne razlage dolgoročnega spomina vrtele okrog vezavne beljakovine, gena v nevronih, ki ga je Pavlov obudil s svojimi poskusi. Toda učinki vezavne beljakovine so omejeni na celico, zato tako ni bilo mogoče pojasniti nastanka spomina v specifičnih dendritih.

kaj, neka neznana sestavina, ki določeno vejo *označi* kot spomin. Bistveno vprašanje je, katera molekula skrbi za označevanje. Kakšna molekularna skrivnost preži iz dendritskih spleto in tiho čaka na kolaček?

Dr. Si je začel svojo raziskavo tako, da je razmislil o tem vprašanju. Vedel je, da bi vsak sinaptični označevalec moral biti sposoben vklopiti prenašalko RNK (informacijske ribonukleinske kisline), kajti ta pomaga pri ustvarjanju beljakovin, za nove spomine pa so potrebne nove beljakovine. Ker pa delovanje pRNK, tako kot spomine, uravnavajo dendriti, bi sprožanje pRNK nevronu omogočilo, da bi selektivno spreminjal njene detajle. To spoznanje je Sija napotilo k žabjim jajcem. Slišal je za molekulo, ki zmore sprožiti specifične delce prenašalke RNK med razvojem jajca. Ista molekula je bila po naključju tudi v hipokampusu, spominskem središču možganov. Imenovala se je preprosto CPEB ali citoplazemski poliadenilacijski vezivni beljakovinski element.

Da bi ugotovil, ali je CPEB res pomemben za spomin (in ne le za žabje celice), ga je dr. Si začel iskati v morskih kumarah ali brizgačih, ki so med nevroznanstveniki priljubljeni poskusni zajčki. Prijetno ga je presenetilo, ko je našel CPEB v brizgačevih nevronih. Nadalje je bil CPEB navzoč natančno tam, kjer bi *moral* biti sinaptični označevalec, in se tiho skrival v dendritnih vejah.

Siju in Kandlu je to vzbudilo zanimanje. Poskusila sta razumeti CPEB tako, da sta ga blokirala. Ali bi nevron lahko ustvaril spomin, če bi odstranili CPEB? Bi celica vseeno lahko označila sinapso? Čeprav sta težko verjela podatkom, je bil odgovor jasen: brizgačevi nevroni si brez CPEB ne morejo zapomniti *ničesar*.

Toda Si še vedno ni razumel, kako deluje CPEB. Kako ta molekula obstaja zunaj časa? Zakaj je tako trdna? Kako preživi v krutem okolju možganov? Dr. Si je dobil prvi odgovor, ko je dešifriral beljakovinski aminokislinski niz. Večino beljakovin je mogoče prebrati kot naključen seznam črk, njihova zgradba pa je zdrava mešanica različnih aminokislin. Zato pa je bil CPEB videti popolnoma drugačen. Na enem koncu beljakovine je bila nenavadna vrsta ponavljajočih se aminokislin, kot bi njena DNK imela napad jecljanja (Q pomeni glutamin-aminokislino): QQQLQQQQQQBQLQQQQ.

Si se je nemudoma lotil iskanja drugih molekul s podobnimi nenavadnimi ponovitvami. Pri tem je naletel na eno najspornejših področij biologije. Našel je nekaj, kar je spominjalo na prion (infekcijsko beljakovino).

Prioni so nekoč veljali za nevarne patogene iz skupine najhujših bolezni na svetu: bolezni norih krav, smrtno nevarne primarne nespečnosti (bolniki pri njej izgubijo zmožnost spati in po treh mesecih umrejo zaradi pomanjkanja spanja) in vrste drugih degenerativnih bolezni živčevja. Prioni so še

vedno domnevni krivci teh strašnih smrti. Biologi pa se začenjajo tudi zavdati, da so prioni vsepovsod. Grobo jih definirajo kot skupino beljakovin, ki lahko obstajajo v dveh funkcijsko različnih oblikah (vse druge beljakovine imajo le eno naravno obliko). Ena teh oblik je aktivna in druga pasivna. Poleg tega prioni zmorejo spreminjati obliko (se vklopiti in izklopiti) brez zunanjega vodstva; spreminjajo proteomsko strukturo, ne da bi spremenili DNK. In ko se priom vklopi, lahko posreduje svojo novo kužno strukturo sosednjim celicam, ne da bi nanje prenesel genski material.

Drugāče povedano, priomi kršijo večino večnih bioloških pravil. Sodijo med tiste neprijetne opomnike, ki nam govorijo, česa vse ne vemo. Vendar so prioni v možganih verjetno ključ do spremembe našega znanstvenega pojmovanja spomina. Beljakovina CPEB je dovolj trdna, da kljubuje posledicam časa, kajti prioni slovijo po tem, da so praktično neuničljivi; poleg tega je tudi neverjetno prilagodljiva. Prioni CPEB, osvobojeni genskega substrata, s sorazmerno lahkoto spreminjajo obliko, oblikujejo ali brišejo spomine. Spodbujanje s serotoninom ali dopaminom, živčnima prenašalcema ali nevrottransmitterjema, ki se sproščata, kadar razmišljate, spremeni strukturo CPEB in prestavi beljakovino v aktivno stanje.

Ko je CPEB aktivirana, označi specifično dendritno vejo kot spomin. V novi konformaciji lahko vsrka molekule ribonukleinske kisline, potrebne za ohranjanje dolgoročnega spomina. Nobena nadaljnja spodbuda ali genska sprememba ni več potrebna. Beljakovina bo potrpežljivo čakala in mirno lenarila v vaših sinapsah. Človeku nikoli več ne bi bilo treba pojesti nobene magdalenice, pa bi bil Combray še vedno tam, izgubljen v času. Šele kadar kolaček pomočimo v čaj, ko spomin prikličemo na njegovo migetajočo površino, CPEB znova oživi. Okus kolačka spodbudi naval novih živčnih prenašalcev k nevronom, ki predstavljajo Combray, in če je dosežena skrajna točka, aktivirana CPEB okuži sosednje dendrite. Iz tega celičnega drgetanja se rodi spomin.

Toda spomini, kot je trdil Proust, se ne sprijaznijo mirno: tudi oni se spreminjajo. CPEB podpira Proustovo hipotezo. Vsakokrat, ko obudimo preteklost, veje naših spominov spet postanejo prilagodljive. Medtem ko so prioni, ki označujejo naše spomine, praktično nesmrtni, se njihovi dendritni detajli venomer spreminjajo, potujejo med skrajnima točkama spominjanja in pozabljanja. Preteklost je hkrati trajna in kratkotrajna.

Ta grobi osnutek teorije ima globoke posledice za nevroznanost in razumevanje spomina. Predvsem dokazuje, da prioni niso nekakšni nenavadni biološki ponaredki. V resnici so bistvene sestavine življenja in imajo vse mogoče zanimive naloge. Švicarski znanstveniki, ki so nadaljevali Sijeve

in Kandlove raziskave, so celo odkrili povezavo med genom priona, ki povzroča bolezen norih krav, in okrepljenim dolgoročnim spominom. Čim večja je verjetnost, da bodo naši nevroni oblikovali zvite prione, tem boljši je v bistvu naš spomin. Z drugimi poskusi so povezali odsotnost CPEB v mišjem hipokampusu s specifičnim primanjkljajem v dolgoročnem spominu. Čeprav so podrobnosti še vedno pretežno neznane, očitno obstaja tesna povezava med prioni in spominom.

Toda vzorec CPEB tudi zahteva, da preoblikujemo spominske metafore. Ne moremo si več domišljati, da je spomin popolno ogledalo življenja. Kot je trdil Proust, spomin na preteklost ni nujno spomin na tisto, kar je bilo v resnici. Prioni odsevajo to dejstvo, ker je v njihovo strukturo vgrajen element naključnosti. Laži jim niso odveč. Beljakovina CPEB v določeni kombinaciji poskusnih okoliščin (na primer pri novih valovih serotoninov) lahko postane aktivna, vendar Sijevi poskusi tudi dokazujejo, da lahko postane aktivna brez pravega razloga, kajti njeno preoblikovanje pretežno narekuje nedoumljivi zakon zvijanja proteinov in stohiometrije. Kot spomin se tudi CPEB navdušuje nad svojo naključnostjo.

Ta nedoločenost je del zgradbe CPEB. Prioni so med beljakovinami neverjetno osvobojeni. Ni se jim treba ukvarjati z ničimer, od navodil v naših DNK do življenjskih ciklov naših celic. Čeprav živijo v nas, so ločeni od nas in upoštevajo zakone, ki si jih določajo sami. Kot je rekel Proust: "Preteklost je skrita ... v nekem snovnem predmetu, o katerem se nam niti ne sanja."

In čeprav je spomin za nas še naprej zagonetka, je molekula CPEB (če teorija drži) sinaptični detajl, ki obstaja zunaj časa. Hipoteza dr. Sija je prva, s katero je mogoče vsaj malo pojasniti, kako se ohranjajo čustvene ideje. Combray zato lahko tiho ždi pod površjem, tik za zastorom naše zavesti. Zato se Marcel tudi spominja Combrayja na 58. strani in ne na prvi. Molekularna teorija o nedvoumnem spominu daje *vtis* resničnosti. Zakaj? Ker obsega bistvo naše naključnosti, ker so prioni praviloma nepredvidljivi in spremenljivi, ker naš spomin ne uboga ničesar, razen sebe. Proust je to vedel: preteklost nikdar ne pomeni minulosti. Dokler živimo, so naši spomini čudovito minljivi. V njihovem ogledalu vidimo sebe.

Prevedla Dušanka Zabukovec

Samo Rugelj

Leja Forštnar s Samom Rugljem

Forštnar: Ste priznan publicist, literarni in filmski kritik, avtor, urednik, predavatelj, založnik in poslovnež, obenem pa družinski mož in oče, navdušen tekač, filmoljub in predvsem strasten bralec oziroma zbiralec knjig. Toda če se ne motim, ste svojo karierno pot začeli v znanem slovenskem farmacevtskem podjetju. Kdaj in kako vas je torej zaneslo h knjigam?

Rugelj: S knjigami sem zrasel. K branju me je v mladosti najprej spodbujala mama, potem v študentskih časih še oče, poleg tega pa sem se tudi sam kar precej angažiral na tem področju. Spomnim se, da sem bil v študentskih letih član kakih štirih ljubljanskih knjižnic in sem popoldneve pogosto prebil v vandranju med njimi in brskanju po njih. Včasih sem imel kar težave s tem, da sem ugotovil, kam je treba vrniti kako knjigo. Nadaljevalo se je s knjigarnami. Začel sem si, v okviru študentskega proračuna, ustvarjati lastno knjižnico. S prvimi resnejšimi nakupi knjig sem sicer začel v Beogradu, ko sem bil tam v vojski. Bile so poceni, popoldne sem pogosto bral in domov sem prinesel nekaj deset knjig.

Naslednji moment je bil obiskovanje šole kreativnega pisanja pri Branku Gradišniku, ki je bil pomemben za to, ker sem tam spoznal, da bi lahko kaj napisal za objavo. Najprej sem pisal leposlovje, kratke zgodbe, nekaj je bilo tudi objavljenega in nagrajenega. V drugi polovici devetdesetih pa sem začel resneje pisati neleposlovna besedila za razne medije, še posebej za *Delo* in *Sobotno prilogo*. Potem ko sem zapustil Lek, sem napisal ekonomski magisterij iz evropske filmske industrije, kar je bila v teh krajih precej nova tema. Nekaj kasneje pa smo začeli izdajati *Premiero*, našo prvo revijo o filmu. Do izdajanja filmskih knjig je bil potem samo še majhen, a logičen korak. Do izdajanja *Bukle* in drugih knjig pa dva koraka. Potem se je zgodil še doktorat iz založništva, ki me je še malo utrdil na tej poti.

Knjige so bile že od nekdaj gibalo mojega čustvenega in intelektualnega življenja. Če danes gledam nazaj, sem samo čakal možnost in priložnost, da se z njimi začnem ukvarjati tudi poklicno.

Forštner: Kot ste dejali, ste leta 2010 doktorirali s temo založništva, v istem letu pa ste izdali tudi strokovno monografijo z naslovom *Za vsako besedo cekin?*. Delovanje domačega založništva in knjigotrštva, ki po vaših besedah v zadnjih letih doživljata velike spremembe, ste še bolj razčlenili in analizirali v eseju *Izgubljeni bralec* (2014). Lahko na tem mestu na kratko strnete dejstva o založniški dejavnosti in knjižnem trgu v Sloveniji?

Rugelj: Uf, to je težko. Pravkar sem napisal kratko splošno besedilo o slovenskem založništvu in knjižnem trgu, ki je bolj obsežno kot bo ves tale intervju. Na kratko je takole. Neposredno v založništvu dela približno osemsto ljudi. Približno polovica od njih jih je pri naši največji založbi, ostali so po drugih založbah. Imamo torej Goljata na slovenskem knjižnem trgu, ki ima uveljavljene vse svoje poslovne procese produkcije in prodaje knjig. Potem je nekaj srednje velikih založb. Niso majhni Goljati, a niso tudi Davidi. Vsaka od teh založb je nekje specializirana, bodisi pri komercialnih knjigah (*Učila*), učbenikih (*Rokus*), učbenikih in leposlovju (*Modrijan*), literaturi z religiozno vsebino (*Družina* in *Celjska Mohorjeva družba*), leposlovju in organizaciji literarnih dogodkov (*Beletrina*) itn. Potem so še manjše založbe, pravi Davidi, večina z le po nekaj zaposlenimi, ki so še bolj specializirane, sploh, če dobivajo javno podporo, ali pa imajo bolj raznolik program, če morajo na trgu preživeti zgolj z lastnimi prihodki.

Letno se izda približno pet tisoč knjig, polovica od tega jih je resneje narejena za trg. Posredno teh osemsto ljudi iz založništva angažira še skoraj desetkrat več ljudi, od avtorjev, prevajalcev, oblikovalcev, tiskarjev, knjigarjev, knjižničarjev, ljudi, ki pišejo o knjigah itn. Poudariti je treba, da veliko ljudi v založništvu deluje iz entuziastičnih razlogov in na etični pogon. Predvsem to velja za starejše generacije, ki s svojim znanjem in izkušnjami dejavno pomagajo slovenski knjigi. Vprašanje je, kaj se bo zgodilo, ko bodo ti prenehali delati.

Forštner: V eni od svojih kolumn ste zapisali, da so v ZDA “novi trend v založništvu in prodaji knjig neodvisne knjigarne”, ki “poudarjajo lokalne vrednote” in “delujejo drugače od knjigarniških verig”. Je ta trend opazen tudi v slovenskem prostoru?

Rugelj: Vprašanje je, kaj je za vas neodvisna knjigarna. Če je to knjigarna, ki ni v lasti založnika, potem se je nekaj poskusov v zadnjih letih vsekaror zgodilo, se pa te knjigarne soočajo z velikimi izzivi glede svojega preživetja, saj morajo stroške poslovanja pokriti zgolj iz knjigarniškega

rabata, kar je ob zmanjšani prodaji knjig v zadnjih letih zelo težko. Ne- katere, ki so poslovale dolgo časa, denimo *Kulturnica Velenje* so propad- le in za seboj pustile dolgove. Težave imajo tudi posamične založniške knjigarne, ki jih tudi lahko smatramo za neodvisne.

Forštner: V istem spisu ugotavljate, da se na nek način “kot prihodnji model uravnavanja tržnih anomalij pri tistem segmentu potrošnje, ki s seboj nosi neko dodano vrednost” in v katerega sodi tudi kultura, “kaže donatorski sistem”. Ste lahko, prosim, konkretnješi glede tega?

Rugelj: V tem konkretnem besedilu sem navajal ameriškega žanrskega pisatelja Jamesa Pattersona, ki je v povečevanju števila neodvisnih knji- garn očitno zaznal tudi poslovno priložnost in jih povabil, naj mu pišejo, če kaj potrebujejo, denimo nove omare, nov informacijski sistem, podob- ne reči – potem pa jim je, če je prošnjo knjigarne ocenil za upravičeno, enostavno napisal ček. Vedeti pa je treba, da je Patterson prava mala pisateljska industrija – letno s soavtorji napiše tudi petnajst knjig, zato se mu je ta poteza gotovo izplačala tudi poslovno. Vse te njegove knjige se bodo namreč prodajale tudi v teh knjigarnah. Obenem si je s tem dvignil imidž. Patterson ve, kako je treba; včasih je delal v oglaševanju.

Forštner: Ali vi podpirate donatorski sistem? Kaj so njegovi plusi in kaj minusi?

Rugelj: Naša založba je kar nekaj knjig izdala v raznih oblikah sponzor- stev. Te knjige drugače ne bi izšle ali pa bi močno vplivale na našo poslov- no stabilnost. Zato v takih aranžmajih vidim predvsem pluse, seveda pod pogojem, da tako pridobljena sredstva ne vplivajo na integriteto založbe in ljudi, ki delajo v njej. Mi do sedaj nismo imeli slabih izkušenj. Sponzorji so nam pomagali preživeti.

Forštner: Vidite v tem tudi prihodnost slovenskega založništva?

Rugelj: Ne. Taki aranžmaji lahko sem ter tja pomagajo pri izidu kake knjige, ne morejo pa pomembno vplivati na založništvo kot celoto. Pri- hodnost slovenskega založništva je najbolj stabilna, če imajo slovenske knjige stalne kupce.

Forštner: To redno poudarjate v svojih spisih, toda pred kratkim je razi- skava, katere rezultati so objavljeni v knjigi *Knjiga in bralci V* (2014),

pokazala, da je skoraj tretjini Slovencev knjiga tako rekoč zadnja briga. Kako zaskrbljujoč je ta podatek in kaj mislite, zakaj je tako?

Rugelj: To je zelo zaskrbljujoč podatek, ki priča o veliki spremembi, ki se je zgodila v zadnjih 15 letih. Drug skrb vzbujajoč podatek iz te raziskave je, da se je v vseh kategorijah o nakupovanju knjig njihovo število v tem času prepolovilo. To potrjuje moja teza iz *Izgubljenega bralca*, da je resnih bralcev vedno manj. Trg nakupa knjig se je v zadnjih šestih letih močno spremenil; ni toliko padlo število kupljenih knjig, kot se je spremenila njihova struktura in njihova povprečna cena.

Zakaj je tako? Da nekoga smatram za resnega bralca, mora brati po nekem bralnem načrtu, mora vedeti, kaj je prebral in mora si ustvarjati lastno, četudi manjšo osebno knjižnico. Sedanja družba tega ne spodbuja. V šolah mlade pogosto demotivirajo glede branja z vsiljevanjem raznih knjižnih klasikov, s katerimi se mladina ne more identificirati, ob tem pa se nekateri učitelji ne trudijo dovolj, da bi s primernimi knjižnimi naslovi, ki jih je dovolj in so več kot ustrezno kakovostni, mladim privzgojili ljubezen do branja in posedovanja knjig. Ostaja torej družina, a v mnogih družinah se je v zadnjih, kriznih letih, zgodil velik osip družinskih proračunov. Nekateri se komaj prebijajo iz meseca v mesec, in ena od prvih žrtev varčevanja so bile seveda knjige. Samo pomislimo na to, kako se na začetku vsakega šolskega leta problematizirajo stroški za nakup šolskih potrebščin. Po drugi strani so knjige tako ali tako na voljo zastoj v knjižnicah, seveda pa izposojanje iz njih ne pomeni tako resne konzumacije, kot je ta možna pri lastni knjigi, saj si je ne moreš označiti in podčrtati, niti se vračati k njej, ko preteče nekaj časa. Tako imamo na eni strani nespodbudne javne elemente, na drugi strani gospodarsko krizo, na tretji pa obet brezplačne takojšnje knjižnične izposoje praktično katere koli nove knjige. Rezultat je, da si večina ljudi pač izposoja knjige iz knjižnic, tu pa prednjačijo žanrski naslovi, namenjeni branju za sprostitve. Študioznega branja slovenskih knjig, bodisi leposlovja ali neleposlovja je zmeraj manj, posledično tudi nakupovanja teh knjig.

Zanimiv je še naslednji fenomen. Nekako do konca osnovne šole, ko je tudi Bralna značka ipd., starši še nekako skrbijo za knjižno aktivnost otrok, saj ti knjige pogosto dobivajo za darila, tudi od sorodnikov, prijateljev itn. V srednji šoli in pozneje, ko se osebnost in kasnejši bralec dejansko formira, pa ta starševska pozornost popusti, mladostniki si knjige, če jih slučajno zanimajo, lahko dobijo v knjižnicah, ustvarjanje lastne knjižnice pa takrat zamre. Tam, kjer so knjige v družini doma, mladi uspešno preidejo tudi to fazo, potem pa sčasoma sami začnejo kupovati

knjige, tam, kjer tega ni, ostane izposoja v knjižnicah, ponekod pa izgine tudi to.

Forštnar: Začetki raziskovanja bralnih in nakupovalnih navad, povezanih s knjigo, na Slovenskem sicer segajo v leto 1973, do leta 1998 so bile opravljene še tri tovrstne raziskave, do naslednje pa je torej minilo več kot 15 let. To dejstvo vsekakor priča o neprimernem odnosu države do domače knjige in slovenskega založništva, a vi trdite celo, da je ta “negativno diskriminatoren”. Lahko, prosim, razširite to misel?

Rugelj: Pred leti je to lepo analiziral Gregor Tomc v članku *Mentalna mašina*. Razmerja v proračunskem denarju, ki ga dobijo razne kulturne panoge, se skoraj ne spreminjajo že desetletja, kljub temu da so ene, denimo založništvo, podvržene raznim globalizacijskim procesom, druge, recimo opera in gledališče, pa skoraj ne. Založništvo se je v zadnjih petnajstih letih povsem transformiralo tako po svetu kot pri nas. Teatru se kaj takega ni zgodilo. Ta stalna in za založništvo neugodna razmerja ostajajo, čeprav založništvo “proizvaja” izdelke, ki lahko trajno ostanejo v uporabi – zlahka še beremo knjige, ki so izšle desetletja nazaj –, kar za mnoge druge dejavnosti ne velja, saj se vse zgodi v določenem času in prostoru zgolj za ciljno publiko, ki je tedaj na lokaciji (denimo predstava). Tukaj ni skoraj nobenih večjih premikov.

Zakaj se to dogaja? Razlog je enostaven: večina drugega kulturnega sektorja ima svoje kulturnike zaposlene – kot javne uslužbenke. O njihovih plačah, te pogosto predstavljajo skoraj tri četrtine proračuna institucije, se seveda ne diskutira; to je samo po sebi umevno dejstvo, tako zaposleni ljudje pač morajo dobiti plače. Pri založništvu pa je večina denarja programskega: dobijo ga založbe, izdajatelji revij, avtorji itn. Ta ni sam po sebi umeven. Zato se vedno, ko se diskutira o kakih znižanjih, možnosti za to išče tu. Nekateri na to opozarjajo že desetletje in več, a žal ni nobenih sprememb. To, kar imamo, je avtomatično razmišljanje državne birokracije. Celotno slovensko založništvo dobi manj denarja kot kako gledališče. Sedaj pa dajte na tehtnico dolgoročne učinke naslednjega: gledališki program nekega teatra v določenem letu in celotno javno podprto slovensko knjižno produkcijo istega leta z vsemi spremljevalnimi dejavnostmi. Leto pozneje od predstav tistega teatra ne ostane le malo učinka. Knjige pa so še vse tu, živijo, tako v knjigarnah kot knjižnicah in pri ljudeh na knjižnih policah. To so neprimerljive reči, ki pa jih ni uspel resneje spremeniti noben od kulturnih ministrov, žal niti Grilc ne, ki je bil najbolj iz knjižnih voda.

Forštner: V uvodniku *Sodobnosti* ste bili maja do državne kulturne politike kritični zaradi razpisa za oddaljeni dostop do e-knjig, pri čemer ste v članku skeptični tudi glede prisiljenega – in zato neuspešnega? – zagona e-založništva, obenem pa izrekate dvom o digitalizaciji knjig sploh. Bi, prosim, obširneje pojasnili tudi ta svoja stališča?

Rugelj: Vse skupaj smo preizkusili na lastni koži, torej kot založba in iz avtorske perspektive. Ta del knjižnega trga je bil v svoji osnovi, če govorim o tem, kaj ga je sploh porodilo v tujini, namenjen individualnim nakupom knjig s strani tistih, ki želijo imeti knjige takoj ali imajo dolgo pot do knjigarn itn. Pri nas se ta publika vsaj za sedaj ni vzpostavila in nakup resnejših elektronskih knjižnih naslovov s strani fizičnih kupcev je minimalen in včasih znaša le nekaj prodanih izvodov. Večino prihodkov od prodaje elektronskih različic knjig torej predstavljajo prihodki od njihovega nakupa s strani knjižnic. Hkrati pa sedanji sistem nakupa licence za 52 izposoj v praksi pomeni, da dobi avtor od prodaje vseh izvodov tega elektronskega knjižnega naslova knjige v knjižnice samo nekaj deset evrov. Te namreč kupijo približno dvajset elektronskih izvodov knjig, založba dobi od tega dobrih sto evrov, avtor pa četrtno od tega. S tem dobijo pravico do dobrih tisoč izposoj, ki jih veliko knjižnih naslovov sploh ne bo dočakalo. Zakaj bi torej avtor prodal pravice za tako nizek denar? Zakaj bi knjige na ta način izdajala založba, saj ima skoraj višje stroške od prihodkov? Postavlja se vprašanje, ali je elektronski segment založništva potemtakem smiselno razvijati v tej smeri, da v principu visi zgolj na prihodkih iz knjižničarske sfere. Tudi knjižnice se vse bolj zavedajo tega finančnega bremena in bi ga rade prevalile na kaka druga ramena.

Pred seboj imamo torej zapleteno situacijo, ko so digitalne prodajno/izposojevalne platforme vzpostavljene, vendar se ti "stroji" večinoma, razen pri komercialnih žanrskih naslovih, ki pa v tem primeru ne potrebujejo javnega denarnega vložka, vrtijo v prazno. Kaj narediti, ni jasno. Ugasnitev platforme, ki omogoča knjižnično izposajo, namreč reducira kakovost ponudbe na sedanjem knjižnem trgu. Odločiti se je torej treba, ali je v interesu javnosti – v tem času je to predvsem knjižnična "javnost" –, da se ta vzdržuje naprej, potem pa je zato treba najti sredstva. Ena od variant je bil razpis, ki je prišel ven, ki pa je sprožil veliko razburjanja zaradi svojih pogojev, zato je bil umaknjen, denar pa ni bil podeljen. Vendar pa problem ostaja. Treba ga bo nekako rešiti.

Forštner: Že decembra 2013 ste v naši reviji argumentirano opisali ukrepe, ki bi lahko izboljšali stanje v slovenskem založništvu in tako

zagotovili prihodnost domači knjigi, med katerimi se zdi najbolj učinkovit nižji davek na knjige. A pristojni državni uradniki so namesto tega uvedli zakon o enotni ceni knjige (ZOECK), za katerega pravite, da je zelo moteče posegel v založniško dejavnost. Zakaj?

Rugelj: Zmanjševanje prodaje knjig v kriznem času je založnike prisililo, da so iskali lastne prodajne poti, od lastnih spletnih knjigarn, prek direktnih ponudb preteklim kupcem njihovih knjig, do prodaje knjig na dogodkih itn. Seveda so pri teh prodajnih poteh zniževali prodajno ceno knjige, vendar so se, ker so pač sami organizirali dogodek ali pa kontrolirali prodajno pot, zgolj odpovedali prihodku, ki je pri klasični knjigarniški prodaji ostal knjigarni. Nov zakon je založnikom večino teh aktivnosti onemogočil, oziroma jim zmanjšal težo. Zakon tako skuša vrniti kupca knjig v knjigarno, od tega pa imajo seveda največ koristi tiste založbe, ki imajo tudi knjigarne. Mu je to v enem letu od uveljavitve uspelo? Kakor dobivam informacije od manjših založnikov, se je knjigarniška prodaja njihovih knjig v zadnjem letu še zmanjšala, hkrati pa jim je zakon odrezal lastne alternativne prodajne poti. Trdim torej, da je zakon, glede na razmere na slovenskem knjižnem trgu, na obstoječe subjekte vplival asimetrično.

V času njegove uveljavitve sem predlagal, naj se v smislu blažitve posledic tega zakona hkrati zažene promocijska kampanja za povečevanje nakupovanja knjig. To se mi je zdelo smiselno tudi zato, ker bi bilo logično, da če država na enem koncu intervenira v neki trg, naj mu skuša na drugi strani tudi pomagati. Žal do tega ni prišlo. Kaj so posledice? Na nedavnem posvetu programskih založb, ki prejemajo javna sredstva, so nekateri založniki izpostavili dejstvo, da morajo pri kalkulacijah knjig poleg javnega sofinanciranja opredeliti tudi delež sredstev, ki ga bodo pridobili s trga. Ta tržni delež znaša nekje od 30 do 50 odstotkov. To je absurdno, so govorili, saj trga v klasičnem smislu skoraj ni več. In to ne govorimo o založbah, ki izdajo nekaj knjig na leto, temveč o najbolj prepoznavnih manjših založbah z dolgoletno izpričano profiliranim programom. Vedeti moramo, da je kar nekaj založb v zadnjih letih prenehalo s poslovanjem, kar nekaj obstoječih pa posluje na skrajnem limitu. Ta zakon njihovega poslovanja žal ne bo izboljšal.

Ko se takole na raznih debatah pogovarjamo o teh rečeh, me skušajo običajno "utišati" z navajanjem dejstev, da tak zakon dobro deluje po drugih državah. Sam odgovarjam, da je slovenski trg majhen in specifičen, da je njegova ureditev posledica zgodovinskih dejstev in da tujih rešitev ni možno kar avtomatično aplicirati pri nas, saj se s tem poruši krhko obstoječo ravnotežje. To se dogaja še naprej.

Forštner: Nižji davek na knjigo bi po mnenju mnogih simbolično, a zelo “nedvoumno” pokazal, da “nam je Slovencem mar, da govorimo slovensko”. Ali torej državi, ki domače založnike, omejene na zgolj “dvomilijonski jezikovni trg dežele, ki je v globoki gospodarski krizi”, sili v golo “ekonomsko razmišljanje”, ni mar za obstoj slovenskega jezika?

Rugelj: Zadnjič sem bral intervju z enim od naših jezikoslovcev, ki trdi da je slovenščina v dobrem stanju. Mogoče tako izgleda iz njegove perspektive. Iz moje ni tako. Sam mislim, da jezikovna kakovost slovenščine pada pri njegovih ključnih akterjih, torej knjigah in medijih, saj je v teh dejavnostih vse manj denarja, kar za seboj vleče vse slabše plačano delo tistih, ki se ukvarjajo z jezikom, od tistih, ki pišejo v njem, do tistih, ki potem tržijo te vsebine. Seveda moramo pri slovenščini poleg tega upoštevati že obstoječe knjige in druge že napisane vsebine, vendar se njihov vpliv iz leta v leto postopoma spreminja v t. i. mrtev fond, ki zanima vse manj ljudi. Zato je po mojem mnenju tako pomembno, kaj se dogaja pri produkciji novih besedil.

Poglejmo. Pri produkciji novih besedil je za njihovo kakovost pomembno kar nekaj reči. Najprej je potreben kakovosten pisec. Tega bomo imeli, če bo vsaj približno spodobno plačan. Vsi vemo, da je število zaposlenih ter seveda tudi višina honorarjev pišočih v zadnjih šestih letih v medijih radikalno upadla. Potem potrebujemo dobre urednike, ki znajo kritično brati besedila in jih izboljševati s pripombami. Takih ljudi z dovolj izkušnjami je vse manj, včasih so enostavno nadomeščeni z administrativnim osebjem. Potem potrebujemo dobre lektorje in korektorje, ki jezikovno izčistijo besedilo in poskrbijo, da ni zatipkanin. Tem ljudem se je marsikdo pri produkciji svojih vsebin enostavno moral odpovedati. Posledica vsega tega so manj kakovostni izdelki. In na koncu, morda je to tudi že na začetku – kot medij in založnik potrebuješ tudi dovolj veliko naklado svojega proizvoda. Najprej zato, da lahko ekonomsko preživiš. Potem pa seveda še za to, da dobiš dovolj kritičnega odziva, kar izboljša tvoje prihodnje delo. Tudi tu se je vse občutno zmanjšalo. V osnovi torej ne vidim segmenta, kjer bi kakovost posredovane slovenščine celostno napredovala.

Forštner: Ves čas mi v misli sili vprašanje, ki ste ga v enem od svojih spisov zapisali že sami, in sicer: če ne bomo imeli knjig v slovenskem jeziku, kako si bomo kot narod, pisali sodbo sami?

Rugelj: Če ne bomo brali zahtevnih leposlovnih in neleposlovnih besedil v lastnem jeziku, potem bomo ta jezik za zahtevne namene vse manj in manj

množično uporabljali. Tako enostavno je to. Saj tako je že bilo kakih sto let nazaj. Če nam je jezik vrednota, je treba razviti marsikdaj ekonomsko neupravičene ukrepe za njegov nadaljnji razvoj. Poglejmo samo enciklopedije, ki so eden od najbolj zahtevnih knjižnih žanrov. Pred časom so jih bile sposobne delati razne založbe, nekatere so imele celo leksikografske oddelke. Sedaj so ti večinoma ukinjeni, ostal je predvsem ZRC SAZU. Imeti samo eno institucijo, ki lahko producira take vsebine, je seveda velik korak nazaj v primerjavi s preteklimi desetletji. Da lahko to spet vzpostaviš, traja dolgo. Tovrstni zahtevni knjižni projekti zahtevajo dolgoletne izkušnje.

Forštner: Slovensko knjižno založništvo je po vaših besedah “najpomembnejši varuh slovenskega jezika, zato je kot celota brez dvoma v javnem interesu”. Lahko torej v imenu javnega interesa zdaj še enkrat opišete ukrepe, ki se vam zdijo najbolj ustrezni za zagotovitev nadaljnega obstoja – in upajmo, da tudi razvoja – domače založniške dejavnosti in knjižnega trga sploh?

Rugelj: Poti sta dve. Ena je ta, da za vse skupaj namenimo dovolj javnega denarja. Ta v sedanjih razmerah ne zgleda uresničljiva. Druga je ta, da povečamo dotok zasebnega denarja na to področje, s čimer dobi knjižni trg večji finančni obseg in lažje funkcioniра. Zato osebno mislim, da se spleča vlagati v vse domišljene ukrepe, ki udeležencem na knjižnem trgu vsaj približno enako koristijo v smislu možnosti prodaje njihovih knjig. Če bi imel možnost, bi takoj spodbudil, lahko v okviru obstoječih institucij, kot so društvo založnikov ali knjigotržcev ali obojih, ustanovitev iniciative za povečevanje prodaje knjig. Po vzoru Nizozemske, kjer to počnejo že trideset let. Vsako leto bi za to namenil vsoto denimo dvesto tisoč evrov, kar že omogoča nekaj dobrih kampanj – recimo spomladanske in jesenske – za promocijo nakupovanja slovenskih knjig. Pri tem bi morali aktivno sodelovati in jo soustvarjati tisti, ki so vsakodnevno del te dejavnosti, torej avtorji, založniki in knjigarnarji. Rezultate bi gotovo videli že v letu ali najpozneje dveh.

Forštner: Pred kratkim ste nekje zapisali, da zadnja leta “pogosto dobesedno gorite za slovensko knjigo”, in ob prebiranju vaših spisov se zdi, da je vaša strast do knjig z leti dejansko prerasla v nekakšen aktivizem za obstoj slovenske knjige in slovenskega jezika. Se lahko strinjate s tem?

Rugelj: Najbolj intenzivna so obdobja, ko končujemo posamezno številko *Bukle*. Takrat se z ženo Renate, ki je glavni motor revije, dejansko

“skuriva”. Vsi, ki so imeli možnost, da so to redakcijsko delo videli od blizu, so bili šokirani, kako se je treba na koncu potruditi in stisniti, da tako revijo sestaviš in “spraviš skozi” s tako majhno ekipo. Generalno pa seveda pogosto opozarjam, da načelno zavzemanje za slovensko knjigo ne pomeni kaj dosti, če ob tem ne sežeš tudi v denarnico. Saj to, “glasovanje z denarnico”, ni nekaj novega. Ali je to aktivizem? Ne vem. Javno govorim in pišem zgolj o rečeh, ki jih živim in delam, zato so moja besedila pogosto osebna – bodisi, če gre za najnovejšo prebrano knjigo ali pa zadnji gorski pohod.

Forštner: Ste kdaj razmišljali, da bi vstopili v politiko in “vzeli stvari v svoje roke”?

Rugelj: Na področju filma sem bil na raznih javnih funkcijah, tudi vršilec direktorja *Slovenskega filmskega centra*, a se mi je, glede na tamkajšnje stanje, ko je vse skupaj eno samo lobiranje za denar, včasih tudi celo surovo, ki pa ga ne spremlja ambicija narediti čim boljši rezultat in ustvariti čim boljše razmere za nastajanje filmov, zdelo zapravljanje časa in energije. Razmere na področju knjige so veliko bolj konstruktivne, tu sem našel svoj prostor. Seveda, lahko bi kandidiral za kako funkcijo na *Javni agenciji* ipd., vendar bi s tem postavil pod vprašaj osnovno dejavnost, torej vodenje podjetja, izdajanje revije in knjig. Najbrž bi se moral odpovedati tudi nekaterim drugim avtorskim ambicijam. To se mi v zadnjih letih ni zdelo smiselno. Ocenil sem, da lahko največ naredim tu, kjer sem bil, to je: a) vodenje trgovske dejavnosti podjetja, ki omogoča b) izdajanje revije *Bukla*, potem c) izdajanje približno 25 knjig na leto, ter kako č) avtorsko in pa d) strokovno knjigo vsakih nekaj let. Poleg tega sem z ljudmi z *Javne agencije*, kot tudi mnogi drugi založniki, v rednem stiku, in tudi na ta način lahko nekaj prispevam k njenemu delovanju.

Forštner: Na neki način ste stvari v svoje roke vzeli že pred časom, ko ste začeli v okviru svojega podjetja leta 2000 izdajati brezplačno revijo o filmu *Premiera*, ter leto pozneje zasnovali še *Knjižno zbirko Premiera*, leta 2005 pa ste začeli izdajati še en brezplačen medij, revijo o knjigah *Bukla*, ki naj bi nastala bolj kot ne po naključju. Je to res? Opišite nam, prosim, njen nastanek in idejno zasnovo.

Rugelj: Ni naključij. Že v *Premieri* smo imeli močno knjižno rubriko. Založniki so govorili o tem, da bi bilo fino, da bi imeli tudi oni tako revijo, kot je *Premiera*. Z ženo Renate, ki sva oba velika ljubitelja knjig, se

nama je zdelo to uresničljivo. Pred desetimi leti smo poleti naredili nulto številko in jo poslali založnikom. Dobili smo pozitiven odziv in nadaljevali. Imeli smo srečo, veliko srečo. Takrat je bila konjunktura in smo si lahko v podjetju privoščili ta eksperiment. Na začetku je izgledalo, da z *Buklo* ne bo šlo, potem je vse niti v roke vzela Renate. Ona je srce in duša te revije, ima mehkobo in čvrstost, zna prisluhniti in se dogovoriti z založniki in drugimi pisci revije. Vse uskladi in uredi. Jaz pa dobro poznam prihajajoče knjige. Včasih za knjige, ki bodo izšle, vem eno leto vnaprej. Milan Kundera je enkrat rekel, da je za dobro zgodbo pripravljen hoditi pet ali šest kilometrov daleč. Jaz pa sem ultramaratonec. (smeh)

Forštner: Je *Bukla* presegla pričakovanja in cilje, v okviru katerih ste jo pred desetletjem zasnovali?

Rugelj: Absolutno. Takrat smo jo zastavili kot izrazito "low profile" revijo res omejenega obsega in dosega. Z Renate sva rekla, da jo bova nekaj časa delala za dušo, ne glede na ekonomski rezultat. Potem pa naju je vse skupaj potegnilo. Kot je enkrat rekel založnik Branimir Nešović: samo vprašanje časa je, kdaj boš globlje zaoral.

Forštner: Revija *Bukla* se je razvijala in rasla vseh 10 let svojega obstoja in že ves čas izhajanja pomembno "prispeva k širjenju bralne kulture ter promociji knjig in branja", uspešno pa kljubuje tudi vse globlji (in vse dolgotrajnejši) ekonomski krizi v državi, kar menda preseneča celo vas. Zakaj?

Rugelj: No, meni se zdi vsak izid *Bukle* še vedno majhen čudež. Vedeti morate, da takega tipa revije ne najdete povsod, tudi v jezikovno precej večjih državah ne. Hkrati so javna sredstva, ki jih prejemamo, sorazmerno zelo nizka, a brez njih seveda sploh ne bi mogli preživeti. Naj ponazorim: večina javno podprtih revij s področja knjige v povprečju prejme toliko sredstev, da letni strošek njihovega tiska znaša okoli petino celotne subvencije. Ostala sredstva lahko gredo za urejanje in produciranje vsebine. *Bukla* pa dobi tako malo sredstev, da z njimi ne moremo pokriti niti stroška tiska. Vse ostalo, od honorarjev za besedila, do uredniških, oblikovalskih, lektorskih in večine distribucijskih stroškov – revija je namreč brezplačna – moramo pokrivati iz lastnih prihodkov, torej iz oglaševanja založnikov in našega angažmaja. Brez vsega tega torej ne bi bilo *Bukle*. Ta lahko obstaja zgolj v koeksistenci javnega denarja, založniškega oglaševanja in našega entuziazma. *Bukla* je namreč, tako ali drugače, že

ves čas od začetka svojega izhajanja, deloma “notranje subvencionirana” iz drugih dejavnosti našega podjetja. Do leta 2008 je to šlo lažje, potem je kriza prizadela tudi nas. To pa je sovpadalo z nastankom JAK, ki je *Buklo* potem podprl z vsaj toliko sredstvi, da lahko v trenutni konstelaciji nekako shajamo.

Po drugi strani se je v tem času *Bukla* začela razvijati tudi vsebinsko. V njej so svoj prostor poleg založnikov našla razna združenja, od *Centra za mladinsko književnost*, prek *Društva slovenskih književnih prevajalcev*, do *Javne agencije za knjigo* z lastnimi aktivnostmi in raznih literarnih festivalov, ki vse bolj potrebujejo promocijo, če želijo imeti odziv obiskovalcev. Vse te silnice smo uporabili za dvig kakovosti revije. Nekajkrat smo dobili tudi sredstva za konkretne projekte na Ministrstvu za kulturo, kar nam je omogočalo občasno razširitev obsega, več intervjujev z domačimi avtorji, profesionalnega fotografa, ki posname fotografije za naslovnico. Renate skoraj ob vsakem izidu opozori vse naše partnerje, naj *Bukle* ne jemljejo kot nekaj samoumevnega – pač revija, ki izhaja po neki avtomatiki in inerciji. Izhajala bo toliko časa, dokler bodo vse silnice, od interesa založnikov do javne podpore, vlekile v isto smer.

Forštner: Še hitreje kot revija raste istoimenska spletna knjigarna, katere katalog obsega že več kot 18000 naslovov. Toda vseh predstavljenih knjig ni mogoče kupiti. Zakaj ne?

Rugelj: To je kar dolga, mestoma neprijetna in kar se mene tiče še nedokončana zgodba. Informacijski spletni katalog *Knjige na trgu* smo začeli razvijati v okviru sodelovanja z JAK, ki nam je pred leti odobril podporo za zagon tega projekta, dal pa nam je tudi neformalno obljubo, da bo pozneje podpiral njegovo delovanje. Tako smo se lotili za nas ogromnega projekta, ki je že doslej pobral za skoraj pet človek-let dela (en človek-leto znaša 2000 delovnih ur, to je število ur, ki jih opravi človek v enem delovnem letu). Tu ne govorim samo o fizičnem pridobivanju in vnašanju knjig, temveč upoštevam tudi razvoj projekta, njegovega programiranja, testiranja in zagona. To je pač projekt nacionalnega obsega in pomena.

Žal pa pozneje sredstev ni bilo več, v tem čolnu smo ostali sami, in sedaj veslamo, kakor vemo in znamo. Obenem sta se začela razvijati še dva javna knjižna portala, eden je knjižnični *Dobre knjige*, drugega razvija JAK sam. Kakor gledam razvoj *Dobrih knjig*, ne glede na to, da za njim stoji velikanski sistem splošnih knjižnic, kar je neprimerljivo z našo založbo, ta zelo počasi napreduje, za sedaj je na njem približno število knjig v višini petih odstotkov našega portala. Portal JAK pa še ni zaživel, kolikor vem

pa so precej velika sredstva za zagon prejeli iz evropskih strukturnih skladov, ki jih morajo porabiti do konca tega leta, torej v nekaj mesecih. Kaj bo potem z njim, za sedaj ni jasno, dejstvo pa je, da je med založniki zaradi tega trenutno precej zmede, saj so bili mnogi prepričani, da bo za tak portal skrbela revija *Bukla*, ki poleg knjižnih predstavitev razpolaga tudi z velikim številom potrebnih metapodatkov o knjigah na slovenskem trgu.

Ker se to ni zgodilo in smo se v naši založbi, po dveh letih vlaganj lastnih sredstev v ta javno zaželeni portal, znašli v poslovno nevzdržni situaciji, smo naredili dva portala. Eden deluje na domeni www.knjigena-trgu.si in izpolnjuje večino parametrov, ki so potrebni za projekt "books in print" tudi v evropskem merilu. Drugi pa deluje na domeni www.bukla.si in ga postopoma pretvarjamo v spletno knjigarno, s katero skušamo vsaj delno pokriti stroške našega vložka v digitalno informacijsko platformo.

Močno pa se bojim, da na koncu iz nobenega od teh portalov ne bo kaj dosti, saj morajo biti knjižni portali za aktivno življenje zelo intenzivno vključeni v knjižno-založniško okolje. Še vedno po malem upam, da bomo vsi obstoječi akterji zmožni dogovora, ki bi ponudil najboljšo rešitev. Ta je, v konkretnem primeru vseslovenskega knjižno informativnega portala, po mojem mnenju inteligentna kombinacija javnih sredstev in zahtev ter zasebne iniciative in angažiranosti. Če do te povezave ne bo prišlo, se bodo javni akterji žal pokazali kot precej nekonstruktivni in negospodarni. Mi smo odprti za vse opcije, ki nam seveda omogočajo preživetje in nadaljnje sodelovanje pri tem projektu.

Forštner: Menda imamo Slovenci "v zvezi s knjigami refleks, pogosto pa nam pri tem zmanjka refleksije", saj po želeno knjigo nagonsko zavijemo v knjižnico in ne v knjigarno. Smo ta refleks razvili zaradi visokih cen knjig ali se preprosto ne zavedamo pomembnosti podpore slovenski knjigi in celotni založniški dejavnosti?

Rugelj: Najprej se je treba zavedati, da, kar se tiče obsega javnih sredstev, neposredno vloženih v različne knjižne segmente, npr. knjižnice, če tu štejemo samo letne knjižnične proračune, te presegajo celotno založništvo za skoraj desetkrat, kar jasno kaže, kje je v Sloveniji postavljeno knjižno težišče – na knjižnice. Založništvo je v tem smislu obrobna dejavnost v primerjavi s knjižnicami. Seveda knjižnice znotraj svojega letnega proračuna, ki obsega sredstva za plače, tekoče obratovanje in program, razpolagajo tudi s sredstvi za nabavo knjižničnega gradiva, ki ga večinoma tvorijo knjige. Zanimivo pa je, da imajo knjižnice več javnega denarja za nabavo knjig (ne samo slovenskih, temveč vseh), kot ga za knjižno

produkcijo dobi slovensko založništvo. Poleg tega so knjižnice po letu 1990 v mnogih krajih po Sloveniji doživele veliko prostorsko razširitev, prenovu in modernizacijo, v kar so šla, gledano z založniškimi vatli, ogromna dodatna sredstva. Založništvo je za izboljšanje svoje infrastrukture iz javnih sredstev v tem času dobilo zgolj drobiž, kljub temu da je ključen producent vsebine za knjižnice. Upam, da je iz zgornjih navedb torej jasno, zakaj so knjižnice tako močan kulturni sistem – še posebej ob dejstvu, da so novi knjižni naslovi tam ob izidu že takoj na voljo za izposajo. Čudno je, da je založništvo sploh še v takem stanju, kot je.

Kar se cen knjig tiče, pa v Sloveniji še vedno vlada prepričanje, da so te na splošno visoke. S tem se ne strinjam kar počez. V knjigarnah zadnja leta dobite na stotine broširanih knjižnih naslovov s cenami okoli petnajst evrov. Nekatere knjige seveda stanejo dvajset evrov in več, vendar trdim, da je to glede na natisnjeno naklado in stroške, povezane z njo, dejansko nizka cena. V zadnjem letu, ko sta funt in dolar močno pridobila nasproti evra, so se ameriški in angleški “paperbacki” po ceni že skoraj izenačili s slovenskimi broširanimi knjigami, nove angleške trdo vezane knjige pa so cenovno zelo blizu slovenskim.

Forštner: Za sistem slovenskih splošnih in drugih knjižnic sicer pravite, da je “največji kulturni sistem v državi”, in da si “Slovenije brez tako dobro razvitega sistema knjižnic sploh ne morete predstavljati”. Pa vendar, kaj bi se (dolgoročno) zgodilo, če se nekoč zbudimo v mestu brez knjižnice? Navsezadnje so se ljudje že zbudili v mestu brez knjigarne.

Rugelj: To se v Sloveniji gotovo ne bo zgodilo, čeprav je res, da so se v zadnjih letih tudi knjižnicam precej znižala sredstva, namenjena odkupu knjig in v nekaterih občinah se že soočajo s precejšnjim pomanjkanjem na to temo. To se odraža tudi v njihovi nabavni politiki, številu odkupljenih knjig in posledično tudi upadanju članstva. Knjižnica je preveč temeljna vrednota Slovencev, da bi jo ukinili, hkrati pa so se knjižnice v manjših krajih prelevile v širša kulturna središča, ki poleg izposoje knjig ponujajo še marsikaj drugega. Za knjižnice se torej ne bojim. Drugo pa je, kaj se bo v naslednjih desetih letih zgodilo z založništvom in strukturo izdanih knjig. Tu je veliko več vprašanj in nejasnosti. Nekih jasnih rešitev pa ni na vidiku.

Foto: Tihomir Pinter

Aleš Mustar

Družinski vrt

Družinski vrt

Il faut cultiver notre jardin,
 bi rada rekla mati,
 a se nikoli ni naučila francosko,
 skozi rokavice iz umetnega materiala,
 ki prav nič ne diši po naravi,
 držalo lopate na nežni pesniški koži
 riše simetrične žulje.
 V deželi pod Alpami je zadnje čase
 to edina oblika kultiviranja.
 Ne zmenim se več za deževnike,
 ki jih nonšalantno razmesari moja lopata,
 čeprav še vedno ne verjamem, da prav nič ne boli.
 Ne zmenim se za bolečine v hrbtu,
 zares me boli le to,
 da se maloumni navijači na rokometni tekmi med sovražnimi vzkliki
 poslužujejo pokola v Srebrenici.
 Res ne vedo, da so tam za pokopališče uporabili
 nogometno igrišče?
 Obračaj, obračaj, obračaj
 to rodno zemljo
 Brez dela ni jela,
 govorijo na sončni strani Alp.
 Najprej krompir, potem ostale vrtnine
 in na koncu radič, ki ga niti zmrzal ne pokonča.
 Še posebej je treba paziti na zadnjem delu vrta,
 tam bodo oktobra zacvetele krizanteme,

s katerimi se bomo jeseni lahko bahali na pokopališčih.

Obračaj, obračaj, obračaj

to trdo zemljo ...

Lopata ostro zareže v trdo zemljo,

njena konica se podaljša vse do pekla,

od koder mi pripoveduje pretresljive zgodbe.

Ljubi Dante, koliko je že bilo krogov?

In ti, France, veliki ljubitelj fig, vedi,

da danes ne velja več, kolikor jezikov znaš,

marveč kolikor žuljev ...

Namesto gnoja uporabim verze,

samo okolju prijazne, bio verze.

Najprej iz uvoza,

malo Whitmana, pa T. S. Eliota, Ezre Pounda,

za krompir pa kot vselej uporabim samo domače ...

Kosovela, Kocbeka, Menarta in Šalamuna ...

In potem je krompir pokukal na plano

in bi bil debel,

če ga ne bi požrl avtentični koloradski hrošč.

Po Barju

V sinje modri majici,
ki močno vpija človeški pot,
po Ljubljanskem barju
poganjam ostarelo športno kolo.
Naproti mi prihajajo ljudje z otroki,
ljudje s psi,
samski ljudje,
osamljeni ljudje,
srečni
pa tudi nesrečni.
Prevzame me barjanska melanholija.
Od nje mi gredo dlake pokonci.
Toda kljub nebeško modri, pot vpijajoči majici
me napade roj tropskih komarjev,
ki bliskovito prekine moje občutenje.
Njihovi piki so precej neprijetnejši
od pikov avtohtonih.
Verjetno jih privlači tudi barva moje majice,
ne samo znoj.
Tam, od koder prihajajo, je svet dosti bolj pisan.
A je le njim uspelo priti do tu,
zaradi čisto drobcenih teles.
Človeška telesa nimajo te sreče.
Bo Sredozemsko morje spet kdaj tako sinje,
potem ko je pogoltnilo toliko begunskih trupel?
Ob tej misli se z mene kot hudournik
ulije pot.
Danes sem podpisal peticijo
za pomoč migrantom
ob prihodu v Evropo.
Je to samo kaplja v morje?

Melanholija

Po dolgem času sem si spet privoščil sprehod po gozdu,
kjer sta zajamčena oba spokoja, notranji in zunanji.
Srce ni več obremenjeno le z mojo srčnostjo,
marveč so svoje dodala tudi leta.
Dvakrat tedensko po dvajset minut rekreacije
naj bi zadostovalo za razmeroma dolgo življenje.
Paziti moram tudi na prehrano,
zato ob koncu odprave
zavijem v lokalno trgovino.
Kot vedno nakup opravi v najkrajšem možnem času.
Ko zapuščam trgovino,
ob izhodu zagledam užaloščeno mater,
žrtev neoliberalizma,
ki z otrokom v naročju sedi na robu cvetličnih korit
in prosi za hrano.
Na bližnjem griču,
nedaleč od cerkve iz
obdobja neoklasicizma,
stoji v kalup odlita
in z rožami in svečami obdana druga užaloščena mati.
Pogleda obeh sta enako odsotna.
Ena melanholično zre v barjanske osamelce,
druga obupano v polne vrečke mimoidočih,
ki ob mimohodu stiskaško sklanjajo glave
in svoje darove raje nosijo k materi z griča,
kot da bi se grehe v resnici dalo odplačati.
Začnem brskati po žepih.
V levem iščem kovance,
desna roka pa začne brskati za smislom življenja.
V obeh primerih je izkupiček slab.

Nabiranje verzov

Z oglaševalskega plakata
vame zre Bob Dylan.
Če on, ki je že zdavnaj izgubil odgovor v vetru,
še vedno zmore prepevati,
tudi sam ne vržem puške v koruzo
in se odpravim po verze na Ljubljanski grad.
Prestar sem, da bi jih iskal pri začaranih princeskah.
Namesto škratov po grajskem griču
med poukom telovadbe
tekajo otroci.
Njihovo vreščanje mi gre rahlo na živce,
a sem vseeno srečen ob misli,
da je šolanje že zdavnaj za mano,
še posebej telovadba,
da na hrib lazim samo še samoiniciativno.
Iščem jih v grmih, na vejah dreves,
za Marijino kapelico pa ne grem,
saj mi je metafizika še vedno tuja,
pa vendar vse bližja.
Usedem se na rob spomenika kmečkim uporom
in pozorno gledam okrog sebe.
Končno sem premagal strah pred puntarskimi kosami.
Ob pogledu nanje me je v otroštvu spreletaval srh.
Pomislim na starko s koso,
ki je zadnji dve leti pošteno
rovarila po književnosti iz teh krajev.
Pokosila je Tomaža Šalamuna, pred njim Marušo in potem Davida,
celo literarno družino je zbrisala z zemlje.
In Igorja in Koviča.
Ampak samo z zemlje ...
Zmrazi me ob misli,
da v vsakem trenutku lahko pride tudi pome,
da na ta hrib lazim tudi zato,
da me ne bi ujela tista s koso,
ne samo zaradi verzov,
ki pa jih moram najti,
če se hočem zapisati v večnost.
Spustim se do tržnice.

Kupim pol kile pregrešno dragih “domačih” češenj
in z njimi napolnim verzov prazno košaro.
Pogumno, ob tveganju, da so polne pesticidov,
jih po poti zobljem kar neoprane.
Občutek je dober,
nasitijo me,
dovolj je bilo za danes.
Po verze pa se odpravim prihodnjič.

Na Golovcu – projektna

Čeprav že toliko let teptam to zemljo,
še vedno ne znam prav dobro opevati narave.
Zato si zastavim nov projekt.
Odpravim se po poteh zabrisane
trim steze,
danes imenovane Srčna pot,
ki naj bi krepila predvsem telo,
posledično pa tudi duha.
Sredi dneva me strma pot vodi do zvezdarne.
Že dolgo nisem več medvedek,
ki je hotel zvezde od blizu videti.
Razen medvedov, ki so prebegli iz Bosne,
drugih na Golovcu ni.
Z bližnjega športnega strelišča odmevajo strelji.
Bosanski medvedi zagotovo podoživljajo vojne travme.
Nasproti mi prisopiha upokojenec s smučarskimi palicami v rokah,
ki je na las podoben mojemu očetu,
le da ni on,
ker je moj oče ptičje strašilo,
ki, kadar ne straši ptičev,
podira drevesa,
da bi se pozimi lahko grel.
Jaz ne nosim njegovih genov,
zato na tak način krepim svoje srce.
Moja hči pa je nasledila moj genski zapis
in si na moč želi ptičjo hišico,
ki je sam,
v odsotnosti očetovih genov,
ne znam izdelati.
Klopco z najlepšim razgledom je zasedla
ženska s psom,
zato jo uberem po drugi strani,
ki vodi mimo Matere božje.
Nočem moliti,
v resnici ne zmorem.
Ves izmučen sem,
dovolj je bilo Srčne poti za danes,
še bom živel,
le tega ne vem,
kako ...

Zdenko Huzjan

Tako zdaj kot prej

1

tako zdaj kot prej
se daljava opazuje
in lista po osami
pozorno opreza
po vranji in moji duši
in drug v drugega zremo
iz prizora v prizor
da naposled po vranje poletim
v zdaj že nepremično enotnost

2

psica je vonju
svoje samote
dodala še mene
svoj in moj čas
tako kot zna le ona
razmaknjeno kosmato
vsaksebi
in nemo

3

lesk brez teže
kot najtišja sled
kot naključje na neznatnem
in nezaznamovanem
le toliko da se ohrani ranljivi rob

in če to prezrem
sem izgubljen

4

mivka se izmika pod stopali
in drsa ob globino
in me sezuva
in se uteleša
da greje v prsi
ko bredem po otročje
in se nerodno obredno porežem
za
naprej

5

temno kaplja
po gorah
v odpadla krila žuželk
visoko nad gozdom
lega strah
nevidno prši iz trav
že vstran od telesa
zazibano v noč

6

tako zdaj kot prej
povito
med zobmi
v jeziku lobanje
kot od nikoder
že brezglasno
pozabno in neslišno
kot moja samota
sameva noč

7

vse je eno
travno in moje telo
kot v minulem vetru
po razprtem nebu ptica
in njeno gnezdo
pod izbrano streho
in najin čas
zgruden vase

8

v okroglem oblaku
čisto srce nad napuščem
in razdalja se zdi kot dišava
le v spretno spleteni košari
pred vrati
nevidno ždi nenasitna
razkošna
bolečina

9

med premikanjem neba
se prikradem
čez razdaljo
in odprem oči za preostanek modre
nato prilijem nekaj okra
z nekaj bele
in vmes je noč

10

temna krila
čemerno klešejo kartušo
moje lastne razdalje
kjer sem horus

s tišinastim veslanjem
tišinasti slikar

Novica Novaković

Matrice

Pesmi so nastale ob branju latinskih rekov, ki jih je spisal in v Pravni praksi v rubriki "pozabljena latinščina" objavljala prof. dr. Janez Kranjc.

V deželi anonimk

*Sine auctore propositi libelli in nullo crimine locum habere debent.
Anonimnih spisov se ne sme upoštevati pri nobenem kaznivem dejanju.*
Trajan

V deželi anonimk je mogoče marsikaj, pa čeprav gre pri tem za najslabše zglede, pa čeprav imajo le redko pošten namen, ampak jih marsikdaj vodijo zli vzgibi, uporabljajo pa jih ljudje brez krvi in mesa, brez jajc, brez jasnega pogleda, z zamagljenimi očmi, ki se običajno poskušajo s tem komu maščevati, ga potopiti brez možnosti, da bi se korektno branil, ampak v deželi anonimk je ovaduštvo nekaj povsem običajnega, za nekatere celo nekaj koristnega, srečamo ga na vsakem koraku, kot kugo, pred katero ni nihče varen, razrašča se na vsa področja družbe, ki gnije od znotraj, vzbuja strah, negotovost in nezaupanje, manipulacija in zastraševanje pa sta del vsakdana, zato mnogi raje sedijo v temi, brez prižgane luči, za zagrnjenimi zavesami in šepetajo ob šumenju vode iz pipe, da bi ostali neopazni, anonimni, v deželi anonimk, v družbi brez temeljnih vrednot in občutka za pravičnost.

Pohlep

Lucrum sine damno alterius fieri non potest.

Dobiček ni mogoč brez škode drugega.

Publilij Sirec

Od pradavnine pa vse do danes, od prvega kamna z ostrim robom, prve gorjače, prve kože naprej, se trudimo in pehamo, da bi nekaj dobili, da bi bili uspešni, da bi postali bogatejši, da bi imeli več, kot smo imeli prej, da bi imeli več kot drugi, kot naši sorodniki, sosedi, sodelavci, da bi bili mogočnejši, vsaj po količini dobrin in bogastvu, če ne moremo biti po pameti, pa čeprav imajo drugi zato manj, ampak to ni pomembno, najpomembnejše je povečati svoje premoženje in dobiček, glavno vodilo pri tem je nebrzdani pohlep, brez zavor, brez ozirov ali zadržkov, pa čeprav je bogatenje obenem siromašenje drugih, vseeno, samo naprej, neustavljivo, ne glede na dejanja in posledice, ne glede na to, kaj je pošteno in kaj ni, samo naprej, vse je dovoljeno, nič ni prepovedano, nič ni nemoralno.

Drugačni

Cum de unius moribus iudicabis, de publicis cogita.
Ko boš sodil o morali enega, misli na javno (moralo).
Publilij Sirec

Kaj naj še napišemo o smislu življenja, če so Montypythonovci povedali že vse, kaj reči o temeljnih vrednotah in družbenih klišejih v dobi reklam, dvoumnih komentarjev in stalnega posiljevanja, enkrat z leve, drugič z desne, kako vplivati na družbo in spremeniti svet, ko smo pa tako majhni in zanemarljivi, manjši od najmanjšega prašnega delca tega vesolja, kako preoblikovati moralne norme sodobne skupnosti, ki bodo vse skupaj prignale nekam, kamor si ne želimo, kdo ve, kako in kdaj ujeti en sam trenutek med neprestanim dirjanjem z nakupovalnimi vozički, trenutek, ko se lahko zazremo v stereotipe in se morda streznimo ter ubežimo vedenjskim vzorcem, ki jih oblikujejo javna občila, in vsaj poskusimo biti drugačni, drugačni od večine, drugačni od včerajšnjega sebe, skratka: drugačni.

Svet kot gromozanski zakonik

Simplicitas legibus amica.

Preprostost je prijateljica zakonov

Iz Justinijanovih *Institucij*

Kako dandanašnji sploh še razumeti svet okoli sebe, ko je skoraj vse predpisano, ko nam država in zakoni podrobno narekujejo, kaj smemo in česa ne, tako podrobno, da je že površno, zaradi tega pa nerazumljivo in tudi nesprejemljivo, svet se počasi spreminja v en sam gromozanski zakonik, prepoln paragrafov, zapovedi in kazni, in vse, kar je bilo nekoč enostavno, postaja nepriročno, vse, kar je bilo preprosto, pa zapleteno, namesto da bi živeli, smo neprestano vpeti v nekakšne postopke, živimo v čakalnicah, pred organi, v izpolnjevanju obrazcev in vlog, tako živimo, daleč od resničnega bivanja, samo včasih in čedalje redkeje pomislimo, kaj bi bilo, če bi bilo lahko drugače, bolj preprosto, enostavno, če bi bilo življenje še vedno življenje.

Srednja pot

*Lauda parce, sed vitupera parcius.
Hvali zmerno in še zmerneje grajaj.*
Seneka

Vsi si prizadevamo, marsikaj, da bi uspeli, da bi bili opaženi, skozi vse življenje, pri tem pa delamo tudi napake, padamo pod različne vplive, sledimo občutkom, ki lahko zameglijo misli, zlahka postanemo pristranski in tudi s kompasom v roki ne najdemo prave smeri, s prilizovanjem poskušamo dobiti prijatelje in se jim prikupiti, tako postajamo prazni in preračunljivi, po drugi strani pa smo zlobni, pretirano grajamo in obsojamo, marsikoga ponižamo, tudi uničimo, ne glede na dejstva, ne glede na življenje, družbeni in medčloveški odnosi ostajajo nekje zadaj, tekma za zmago in uspeh je pred vsem ostalim, neprijaznost je del vsakdana, sistem vrednot pa je porušen, a kljub temu nam lahko uspe najti srednjo pot, ki zahteva največ zrelosti in poguma, pot preprostega človeka, ki je deležen zaslužene hvale brez koristi in tudi utemeljene graje.

Skrbnost, kar tako

Mora cogitationis diligentia est.
Zamuda zaradi razmisleka je skrbnost.
Publilij Sirec

Včasih se srečava, navidez naključno, čeprav ni vedno tako, takrat se pogovarjava, preproste reči, vsakodnevne, pa tudi globlje se spustiva, pod kožo, priznam, hitrejša si od mene, vendar zamuda, do katere je prišlo zaradi razmišljanja o tem, kako bi našel čim boljšo in popolnejšo misel, v resnici ni zamuda, temveč izraz skrbnosti, lahko bi ti hitreje odgovoril, hitreje vprašal, ampak ne vem, ali bi bilo to smiselno, saj hitrost onemogoča poglobljen premislek, zaradi česar bi bil najin pogovor zgolj navaden čvek, ampak ni, navkljub vse hujšemu pomanjkanju časa, navkljub temu, da se nama mudi in da je naglica vsakodnevna spremljevalka, nisva površna, nepremišljena, nisva nedorečena in ne iščeva bližnjic in namesto stiska roke me vedno objameš, kar tako, mimogrede.

Zamuda

Priculum in mora.

Nevarnost je v odlašanju.

Livij

Prav gotovo sem zamudil vrsto priložnosti, ampak nisem edini, vsi smo jih, ker smo bili prepočasni, neodločni, ker smo predolgo menciali in cincali, mnogo tega je splavalo po vodi, nepovratno, in za marsikaj mi niti ni žal, toda vmes so tudi nekatere situacije, predvsem skupne, tudi moje in tvoje, ko bi se bilo treba hitro odločiti, ko bi bilo nujno preprečiti poslabšanje, hitro, ampak premišljeno, in tako se vedno znova sprašujem, iz dneva v dan, iz noči v noč, ali sem količkaj prispeval k zmanjšanju podnebnih sprememb, ali sem poskušal preprečiti splošno uničevanje in počasno umiranje planeta, zastrupljanje živali in zemlje, koliko sem prispeval k manjšemu onesnaževanju, včasih preprosto brezglavo čakamo, namesto da bi delovali, pri čemer se ne zavedamo, da plazu, ko bo začel drseti s polno hitrostjo, ne bo več mogoče ustaviti, zato poskušam, čeprav je kar nekaj zamujenega, poskušam z majhnimi koraki, z drobnimi stvarmi, s preprostimi rečmi, poskušam, vsak dan.

Ljudje

Moribus antiquis res stat Romana virisque.

Rimska država stoji na starih običajih in možeh starega kova.

Enij

Res je, da so za državo potrebni ozemlje, oblast in prebivalstvo, ampak tisto, kar je najpomembnejše so ljudje in njihove vrline, kajti ljudje so tisti, ki sedijo v raznoraznih organih in institucijah, pa naj si bodo politiki ali pravniki, zgodovinarji ali ekonomisti, sociologi ali pisatelji, ljudje ter njihove vrednote in poštenje nam vsem krojijo vsakdan na različnih področjih, vplivajo na naša življenja, na odnose, na vsakega posameznika in skupnost kot celoto, zato ne pustimo, da na površje priplavajo umazani, grdi in hudobni, taki, ki uživajo v podtikanjih in katerih edino gonilo je denar, ampak taki, ki so etično primerni in pokončne drže.

Darila

*Bene facta male locata male facta arbitror:
Slabo naloženo dobro delo štejem za slabo delo.*
Enij, Cicero

Res je, dobrota je ena najvišjih vrednot, z njo pa je povezana darežljivost, vsi mi čutimo, da bi radi pomagali, bodisi tistim v Afriki, ali žrtvam naravnih nesreč, ali družinam brez sredstev za preživljanje, ali brezdomcem, ki te redno ustavljajo na ulici s tresočo roko in še bolj tresočim glasom, bodisi tako, da nekaj prispevamo organizacijam, ki jim zaupamo, čeprav vemo, da do konca poti lahko marsikaj ponikne, čeprav vemo, da pomoč ne pride do vseh, bodisi tako, da s svojim delom pomagamo starim, bolnim, nemočnim, tistim, ki so v stiski, a pri vsem tem smo tudi previdni, saj se po eni strani zavedamo, da ne moremo pomagati vsem, da ne moremo rešiti sveta, po drugi strani pa včasih posumimo, da ne gre za pomoč, ampak zgolj za zlorabo dobrote, a se vseeno trudimo, poskušamo dodati košček mavrice v mozaik življenj nekih drugih ljudi, ljudi, ki jih ne poznamo.

Preprosto

Quem nemo ferro poterit superare nec auro.

Ki ga nihče ne bo mogel premagati ne z mečem ne z zlatom.

Enij, Cicero

Daleč od povprečja, skromno in nepodkupljivo, daleč od pohlepa in brezobzirnosti, predvsem pa pošteno, spodobno, z možgani v lobanji in s srcem v prsih, navkljub izginjanju vrednot in vse večjim razlikam, navkljub neenakostim, vztrajno, nepremagljivo in odločno, za nekaj, za kar je vredno živeti, za kar se je vredno boriti, za smisel življenja, za majhne reči, za tebe in za vse druge, globoko v jedro, globlje od najglobljih rudniških rovov, naravnost v središče, pa čeprav plast za plastjo, brezkompromisno, tako, da lahko mirno zaspim in se zbudim v nov dan z vizijo, z upanjem, da je vse mogoče, da lahko ustvarimo spremembe, na boljše, za enaindvajseto stoletje, za novi svet, resnično, a tako preprosto.

Aleš Oblak

Neznosna cena bivanja

Njegov pametni telefon je že kake pol ure vsakih petnajst minut zažarel s ksenonsko modrim sijem, ki je razparal senčni polmrak zastrtih žaluzij, oster elektronski zvok se je zavrtal globoko v njegovo lobanjo, da se je v postelji silovito obrnil proč, kakor da bi ga iz smeri svetlobno-zvočnega napada treščila jeklena pest. Lenoben počitek sredi dneva je povprečno stal 1,85 CFC na minuto. Iz njegovih pljuč se je sprostil dolg, hripav, pritožujoč se vzdihljaj, in kljub temu da je vsaka celica v njegovem telesu kričaje zahtevala spanca, je Adam Locke odprl oči. Prevalil se je na bok ter z mlahavo roko segel po svojem telefonu, s pogledom zdrsnil prek zaslepljujoče beline znakov, ki so mu sporočali, da je s tem, ko je spal dve uri dlje kot običajno, izgubil že 223 CFC dobička, ter s prstom pregнал opozorilo.

Spet je zavzdihnil ter se počasi dvignil s postelje. Njegova usta so bila gnusen nered, mestoma tako suha, da ga je bolelo, ko je z jezikom drsel prek dlesni, mestoma pa so bile prekrite s smrdečo sluzjo, ki ga je spominjala na sleherno neokusno dejanje prejšnjega večera. V vseh mišicah je odmevala bolečina dehidracije, plesa ter grobega seksa, v koži na hrbtu pa ga je žgalo osmero krvavih sledi, ki so pričale o orgazmih njegove večerne ljubimke.

Skozi poltemo svojega stanovanja je z nemirnimi koraki odšel do kuhinje ter si v mraku natočil vode, v kateri je raztopil vitaminsko tabletko. Medtem ko je ostro sikanje sproščujočih se plinov odmevalo v njegovih ušesih, je Locke slonel na granitnem pultu, z glavo, zakopano v svoje dlani. Ko se je sklonil naprej, se je spomnil, kako se je povzpela nanj, kako se je razkrečila na njem ter ga s kratkimi sunkovitimi gibi jahala, dokler se njegovo telo ni začelo tresti od ugodja. Podlaket je zabila pod njegov vrat, da je njegovo dihanje postalo nemirno in boleče, ter začela tresti boke. Njen obraz je bil tik nad njegovim. Lahko je videl drobne črne dlačice na

robovih njenih ličnic, majhne rdečkaste mozolje na njenem vratu, ki so se pojavljali pod ličili, ki jih je gladek pot topil z njenega obraza.

V tistih dneh je seks postal nevaren. Sprva nihče ni pričakoval, da se bodo pojavili poklicni osvajalci, ki bodo ob najbolj erotičnih večerih v tednu prežali v nočnih klubih, barih in hotelih ter iskali ljudi, s katerimi se bodo ljubili. To so bili moški in ženske, ki so spretno izrabljali dogovore med ljubimci, vsi nemogoče lepi in večji vseh umetnosti zadovoljevanja. Spolna srečanja, pri katerih so bile felacije in ročne usluge nenavadno dolge ter voljne, kjer so se eksotična dejanja sprevrženosti zgodila kar sama od sebe. Cena posameznega orgazma je bila navsezadnje določena na 500 CFC.

Locke sam se je skozi višje šolanje spravil s tem, da se je ob petkih in sobotah odpravil v nočni klub ter si našel kakšno osamljeno dekle, ki jo je odpeljal domov, jo spretno stisnil ob rjuhe ter z jezikom božal oboje njenih ustnic, sesal njen klitoris, dokler ji ni prišlo enkrat, dvakrat, trikrat. Ko je zaspala v njegovem objemu, si je umil obraz ter odkorakal v noč. 3×500 [orgazem] + $0,25 \times 3$ [oralni seks] + $0,10 \times 60$ min [za stiskanje na koncu]. On je plačal le, kolikor je stalo spanje v njihovih stanovanjih, včasih si je privoščil še vožnjo s taksijem domov. Sprva, ko ga je še težilo breme morale, je spal le z moškimi. Trudil se je, da je bil seks pošten, dvosmeren. Služil je le zato, ker je bil analni seks za tistega, ki je porival, dražji za kakih 100 CFC.

Ampak Karmen R. Forbes ni bila neko osamljeno dekle, je bila edina misel, ki se je razraščala skozi Adamove misli, ko je hlastno zlival vitaminski napitek v svoje grlo. Ona je bila ena tistih profesionalok, ki so se preživljale s tem, da so velikodušno seksale. Groza ga je bilo preveriti, koliko je izgubil prejšnji večer.

Spomnil se je, da je bil zagrenjen, jezen, da je le hotel spet biti središče nečesa, center sobe, nekdo, ki bi obvladal vsakogar, ki ga je srečal. Oblekel je najdražjo obleko, nežno siv suknjič, svetlo modro srajco ter temnejšo kravato, si uredil lase ter se odpravil v Hermes, najdražji klub v radiju štirih ur vožnje. Vožnje z letalom. Potreboval je dekadenco. Potreboval je razvrat, da bi pozabil na poraz, ki ga je bil doživel na finančnem borišču borze.

Kljub temu da so bila njegova študijska leta mimo in da je le redko šel ven z namenom, da zasluži s seksom, je pazil, da je bilo njegovo telo v čim lepšem stanju. Vsak dan je telovadil po tri ure. Ura teka, ura uteži in ura plavanja. Sam je krivil svojo mater. Že ko je bil otročič, je bila večša finančnih igrice in računala je, da ji bo nekoč moral povrniti vse, kar mu je kdaj dala. Dojila ga je preveč in prevečkrat, da je postal okrogel in

debel, na njegova mehka ramena je že takrat legel velikanski dolg. Cena materinega mleka je bila namreč 0,5 CFC na mililiter. Pozneje je dolge ure preživel v telovadnici, dokler ni bilo njegovo mišičevje čvrsto in polno, da je bolj spominjal na vojaka kakor na ekonomskega zgodovinarja, ki piše o uveljaviti CFC (*Common Financial Currency*), prehodu iz merkantilizma na prosti trg v britanskih kolonijah in o uporabi železa kot denarne valute v Šparti, in ko se je tistega jutra ogledoval v zrcalu, ko je s pogledom drsel prek bledikavo rdečih sledi nohtov na svojem hrbtu, mu je bilo v edino uteho to, da je, ko se je z leti sivina plazila v njegove lase, njegova pojava ostala tako osupljiva, kakor je bila, ko je bil mlajši.

Spraševal se je, ali obstaja kakšen bonus, ki bi ga kot *silver fox* lahko zaračunal svojim bodočim ljubinkam. Dodatek na to, da ga v postelji kličejo "oči".

Karmen Forbes je prvič spoznal kot študent, ko so se njune poti križale na zabavah, kjer so se veliki in mogočni smehljali drug drugemu v obraz, medtem ko so v rokah stiskali kozarce šampanjca, maligne sledi prevar pa so se razraščale v njihovi možganovini. Takrat je osvajal, da si je lahko plačal stanovanje, ona pa je preprosto uživala v lovu. Nekaj je bilo na njej, nekaj, zaradi česar so jo ljudje imeli radi. Od vplivnih bogatinov do mozoljastih najstniških genialcev, ki so videli vzorce in ponavljanja v kaotičnem morju mednarodnih financ, niso pa premogli možganske moči, da bi ogovorili dekle. Z enako lahkotnostjo je osvajala manekene in premožne ženske srednjih let, ki so s polteno akademsko radovednostjo opazovale njeno sloko telo ter v mislih oblikovale sapfične sanjarije, ki jih njihove ustnice nikdar ne bi omenile, pa vse do hekerskih lezbijk, v katerih tetovirana telesa je s svojimi nežnimi prsti gnetla užitek. Ona je bila popolna ljubimka. Muza. Urbani mit.

Kadar sta drug drugega prepoznala v množici, sta se zavzela, da sta se vsaj za nekaj minut srečala ob točilnem pultu, da sta se drug drugemu zazrla v oči; dva plenilca sredi bojnega polja ljudi, katerih načečkani podpisi so kupovali države.

"Kaj sreče nocoj, Locke, dragi?" je bilo njeno vprašanje, ko se je naslanjala na marmornati pult. Zloščene rdeče žile v belem kamnu so odsevale dolžino njene gole noge, ki se je kakor temeljni kamen Olimpa spuščala izza razporka njene smaragdno zelene obleke, med njenimi prsti pa se je sukal kristalni kozarec.

"In kaj je bil navdih za nocojšnjo pričesko, gospodična Forbes?" je vprašal Locke. Njeni lasje so bili včasih zbledelo plavi, na eni strani ravni in gladki, spuščajoči se do ličnic, na drugi pa z britvijo posneti vse do kože, drugič ognjevitno rdeči, dolgi, kodrasti, spuščajoči se čez eno

ramo, tretjič kostanjevo rjavi, padajoči čez osupljivo krivuljo njenega golega hrbta. Navadno je bil njen odgovor naslov kakega srednjeveškega filozofskega epa ("Tako si predstavljam Luciferja v *Izgubljenem raj*u, kako pada izpod firmamenta, tik preden ga vname atmosfera ter izžge njegovo nebeškost.") ali naslov kake renesančne slike ("*Afrodita po tem, ko se izjaha na Aresu*.") ali pa je preprosto poimenovala kak film ("Tista krasna deklica v *Modra je najtoplejša barva*.")

"In mislim, da si mi od zadnjič dolžan pijačo," je navadno skomignila. Zanj njune stave niso več toliko govorile o zmagah, ampak je šlo za nekakšen obred. Za potrditve njunega zarotništva v tej družbi.

"Res je," je pokimal ter natakarku naročil, naj jima natoči pijače na njegovo račun. Njemu kozarec rdečega brizganca, njej šampanjec, razredčen z vodo. "In koga imaš nocoj v mislih?"

"Njega." Nasmehnila se je, ko sta nazdravila, ter z iztegnjenim mezinčcem pokazala na debelega starega belca, katerega snežno bela brada je bila ostro pristrižena sredi njegove ličnice, njegovi lasje pa so se počasi umikali koži, ki se je širila z vrha njegove glave. "Bojda je ravno kupil ducat beneških slik. Vedno sem se hotela ljubiti Tintoretu na očeh. Kdo je tebi ujel pogled?"

"Gospodična ima danes svoj debitantski nastop," se je nasmehnil Locke ter s kozarcem pomignil proti dekletu v dolgi črni obleki z zapleteno svetlo pričesko, ki se je vzvišeno sukala v morju kravat in bisernih ogrlic.

"Mmmm," je zapredla Forbes. "Kdo je?"

"Hčerka moža, ki je ravno kupil ducat beneških slik," je s samozadovoljnim nasmeškom odvrnil Locke ter se sklonil k njej, da je lahko videl svoj odsev v njenih očeh ter še enkrat trknil s kozarcem ob njenega.

"Kdo bo prvi?" ga je vprašala ter razprla ustnice, da je razkazala nemogočo belino svojih zob, in iz svilenih gub svoje obleke izvlekla zlato žepno uro, da sta oba lahko točno videla, kdaj se je začel njun lov.

Locke je sedel v svoji dnevni sobi, širokem prostoru, katerega stene so bile izmenjaje knjižne police ter visoka steklena okna, ki so se odpirala jezeru zunaj. Deževna sivina jesenskega jutra je ležala na vodi, ki je izginjala v sencah gozdnatih gora, dvigajočih se izza obzorja. Slonel je nad mizico iz rdečkastega češnjevega lesa, v središče katere je bila vgrajena šahovnica, ter s ponižano glavo počasi srebal kavo iz kozarca za vlaganje ter zrl v svoj pametni telefon, ki je ležal med kraljico iz bele smrekovine, ki je dajala šah kralju iz temne ebenovine. Zaslon je odseval njegov obraz, izmaličen od skrbi. Sem ter tja, približno na vsak njegov požirek, je naprava zažarela ter ga opomnila, da izgublja dva CFC dobička na minuto brezdelja.

Dovolj je imel.

Dvignil se je na noge, zgrabil svoj pametni telefon in zapustil sobo. Oblekel se je v tekaška oblačila. V preddverju stanovanja, ozki in dolgi sobi, katere zidovi so bili prekriti s slikami, je naredil raztezne vaje, zraven pa je v telefonu odprl aplikacijo Ministrstva za vodo in zrak. Z nekaj večšimi gibi prstov je vtipkal prošnjo za dodaten kisik za potrebe teka ter dovoljenje, da teče v gozdu. Na ekranu je zažarela kopica simbolov, ki ga je obveščala, da je na tisti dan tekaška tarifa 0,53 CFC na 500 ml predihane zrak, vstop v gozd pa je bil tistega dne ocenjen na 30 CFC. Locku je trznila veča. Z gibom palca je sprejel pogoje ter se pognal skozi vrata.

Med tekom je odsotnega uma razvozlal slušalke, si jih potisnil v ušesa ter začel poslušati predvajani seznam skladb, za katerega je bil plačal 20 CFC, vsako vnovično poslušanje pa ga je stalo 0,07 CFC na skladbo. Po nekaj minutah teka so se njegovi koraki ujeli v eleganten, poskakujoč ritem, njegove misli so se umirile, kakor da je vdihan zrak v njegovih možganih prevetril trdovratno trnje, njegovo dihanje pa se je ustalilo le malce nad normalnim. Čutil je, kako so se mišice z vsakim korakom napele in sprostile, ter z zanesenim lagodjem pustil, da je svet mineval okrog njega.

Tekel je po asfaltni cesti proč od svojega stanovanja v pritličju velike hiše iz črnega stekla, ki je kakor megalit neke napredne civilizacije odsevalo nemirne valove jezera, proti pustinji trstja, bodečih než ter suhe podrasti, proti gozdu, katerega mejno drevje se je dvigalo izza obzorja, gosto ter senčno pod jekleno sivim nebom. Rad se je izgubil v teku, rad je pustil, da so njegove misli razpadle v črepinje, ki so padle v nežno simfonično temo, ki se je plazila okrog pesmi, padajočih iz slušalk, da je bila edina zavest, ki je ostala v njegovi lobanji, tista, ki je pazila, da se njegova stopala niso zapletla druga ob drugo, da ga ni na kolena spravil kamen pod njegovim korakom.

Dovolil si je le spomine na prejšnji večer. Bil je jezen, to se je spomnil. Poln gneva. In ko je zagledal Karmen na drugi strani sobe, si ni mogel pomagati, da ne bi poskusil umiriti svojega duha s tem, da bi osvojil njo, muzo mogočnih in bogatih. Stopil je do nje s kozarcem šampanjca v roki ter ji ga z iskrivim nasmeškom in pazljivimi, pomenljivimi gestami počasi podal. Obliznil si je ustnico, ko ga je opazovala s kotičkom očesa, s konico kazalca je oplazil njeno mehko dlan, ko je vzela kozarec z njegovih rok.

Naslednji spomin, ki ga je premogel, je bil spomin nanjo, kako ga je jezdila, z vlažnimi, hlastnimi vzdihljaji na ustnicah, z nohti, zakopanimi v njegova prsa, in s sunkovitimi gibi bokov. Locke je čutil tisto pekoče lagodje, ki se je širilo pod glavico njegovega penisa, tisto drobno

obljubo užitka, ki je pričel prihajati kakor plimni val, ko se gladina morja začne umikati proti obzorju. Njegove ustnice so bile razprte in nemočni, piskajoči vzdihljaji ekstaze so se trgali iz njih, slina se je cedila iz kotička njegovih ust, njegove oči pa so bile razširjene v pričakovanju. V zadnjem trenutku se je Karmen prevalila z njega, se vrgla ob njegov bok ter s svojimi slokimi prsti kakor ročaj sablje zgrabila njegovo moškost ter jo začela drkati. Užitek je bil tolikšen, da je mejil na bolečino. Mišice njegove zadnjice so se napele, njegov hrbet se je usločil in po nekaj trenutkih mu je prišlo s tolikšno silo, da se je seme razlilo čez njegov trup, vrat, obraz in lase. Zastokal je od muk, ko je ona še naprej drsela gor in dol po njegovem razdraženem penisu, z mlahavo desnico jo je šibko zgrabil za zapestje, da se je ustavila.

Tekel je skozi gozd. Poslušal je glasbo. Razmišljal je o ritmu svojega srca in spuščanju korakov. Pustil je, da so ga preplavili spomini. Čutil je pot, ki se je plazil vzdolž njegovega čela, ko so kaplje blata eksplodirale pod težo njegovih sintetičnih čevljev, skozi katere je komajda čutil kamnita tla in vlažno prst. Izgubil se je sam v sebi in počasi je našel mir v svoji glavi. In potem se je glasba v njegovih ušesih ustavila, zamenjalo jo je mehansko piskanje, ki je oznanjalo, da ga nekdo kliče na telefon.

“Sranje,” je pljunil Locke ter se naslonil na svoja kolena, ko ga je umetni zvok nenadoma prebudil iz transa. Globoko dihajoč je zgrabil telefon v žepu ter s pogledom oplazil zaslon, ki je nenadoma zeleno žarel, beli simboli na njem pa so izpisovali ime G. LOCKE.

“Sranje,” je ponovil Locke, se vzravnal do polne veličine ter za trenutek s pogledom skakal prek drevja okrog sebe, kakor da išče primerno vejo, na katero bi se utegnil obesiti.

“Da?” je naposled dejal, ko je s palcem zdrsnil čez zaslon.

“Adam,” se je zaslíšalo na oni strani. Glas je bil hladen. Uraden.

“Da, mati,” je odvrnil Locke.

“Kaj, za vraga, ti ni jasno?!”

“Ne vem, o čem govorite,” je spet pljunil.

“Ravnokar me je poklical gospod Smith,” je rekla s svojim hreščočim, umetnim glasom.

“Pa ja ne,” je naveličano zamomljal Locke.

“In me obvestil, da danes nisem prejela tvojega plačila. Kaj se dogaja?” ga je vprašala in v tistem se mu je srce sesedlo v trupu. Torej je bil izgubil vse.

“Ne bi vedel, gospa,” se je odkašljal.

“Prosim, oglasi se pri meni,” je rekla skozi telefon. “Danes!”

Locke je spet zaklel, še nekaj jalovih trenutkov stal na mestu, s pogledom, prikovanim na blatno lužo med svojimi tekaškimi čevlji, potem pa se je zasukal na petah ter začel teči nazaj. To je bil eden tistih gozdov, ki so jih pazljivo in natančno urejali, tako da ni bilo videti nikakršne podrasti. Le gola debela drevesa, ki so se v gosti senci razprostirala, do koder je segel pogled. Peščene sprehajalne poti in asfaltne ceste so bile prepredene skozi gozd. Ukročena narava, kjer si kupil zrak in pravico do gibanja. Kjer si si kupil zdravje.

Locke je pohitel nazaj. Takoj ko je prestopil prag svojega domovanja, se je na poti do spalnice slekel ter gol stopil v kopalnico. S pogledom je za hip oplazil svoje napeto, preznojeno telo, ki ga je odsevalo ogromno zrcalo, prekrivajoče celotno steno, se sam pri sebi nasmehnil, ker mu ga je uspelo obdržati tako čvrstega, ko se je staral, ter stopil v kopalno kad. Tanki curki vroče vode so treščili obenj in zaprl je oči od lagodja, ko je mokra toplota začela preganjati hlad mrzlega jesenskega zraka, ki ga je naplavilo v njegove žile in pljuča.

Hrbet in roke so trzali od bolečega užitka, ki so ga njeni prsti vgnatli v njegov penis, ki se je tresel sem ter tja, izbljuvaje zadnjih nekaj kapljic sperme. Njegove ustnice so spustile udušen stok lagodja, njegove mišice so se umirile in sesedel se je na posteljo, še vedno vlažno od njunih tekočin. V lobanji se mu je vrtelo od utrujenosti, od pijače, od vroče ekstaze, ki se je razlila skozi njegovo kri, in skorajda ni opazil, kako so Karmenini tanki prsti nežno drseli čez njegov trup, medtem ko je njen obraz zdrsnil vzdolž njegovega boka, njene ustnice pa so objele njegov penis, ki se je iz trenutka v trenutek hitreje krčil. Skorajda presenečeno se je zazrl navzdol proti svojim stopalom, in šele ko je med svojimi nogami videl ogenj njenih las, je začutil njen jezik, ki je polzel gor in dol od korena do vrha njegove moškosti ter se vedno ustavil pri mehki zaplati kože pod glavico; takrat je vedno trznil od ugodja.

Kaplje vroče vode so padale z njegovih las, okrog njegovega obraza, ki je bil uperjen proti tlom, curki pa so izpirali znoj teka in postaranega seksa z njegove kože. Lahko je videl Smitha, družinskega tajnika, ki je kakor slehernega jutra pedantno preveril družinske finance ter na svojem računalniku razbral celotno večerno srečanje, od šampanjca do cene nepovrnjenih orgazmov. Adamu se je v breme štel: trije kozarci šampanjca (– 12 CFC), kozarec viskija (– 3,5 CFC) in steklenica vina (– 18 CFC). Plačal je vožnjo s taksijem nazaj (– 7 CFC). Med spolnim odnosom pa je bila finančna izmenjava naslednja: obdelava z roko (– 15 CFC), felacija (– 20 CFC), prvi orgazem (– 500 CFC), felacija (– 20 CFC), neuspešen poskus kunilingusa (+ 20 CFC), drugi orgazem (– 500 CFC).

Glede na to, da je potem minila skoraj ura, preden se je zgodila kakršna koli menjava, lahko sklepamo, da je Locke zaspal, na račun pa je prejel 5 CFC, ker je gospodična Forbes uporabila njegovo prho, ter 2 CFC, ker si je v njegovi kuhinji postregla z mineralno vodo. Ko se je prebudil, so se zgodile naslednje finančne izmenjave: obdelava z roko (– 15 CFC), felacija (– 20 CFC), anilingus (–50 CFC), tretji orgazem (– 500 CFC). Kar je, skupaj z Lockovo spodletelo investicijo na borzi prejšnjega dne, njegovo finančno bilanco spravilo na skupno – 328,40 CFC.

Predstavljal si je, kolikšen je bil srd njegove matere, ko so jo obvestili, da ji njen sin trenutno ne more odplačevati dolga.

Iz njegovega telefona se je zaslišal tanko piskajoč alarm, ki mu je v sence vdela tolikšen glavobol, da je lahko čutil vsak val krvi, ki je stekel skozi žile na njegovem čelu. Ni bilo poceni, sekirati se pod tušem. Deset CFC na pretočen liter vroče vode. Nejevoljno je stopil izpod tuša ter nekaj trenutkov slonel pred ogledalom, čakaje, da boleči mehurčki pritiska, ki so se nabrali v njegovi lobanji, izginejo. Bil je jezen. Razdražljiv. V glavi so mu ostro odmevali vsi porazi minulih dni. Neuspehi na borzi, spodletelo osvajanje, nepazljivi okajeni seks. In zdaj se je znašel pred soočenjem s svojo materjo. Da je bil denar zanj pomemben, je bila mila izjava. Navsezadnje, za koga pa v tistih dneh ni bil. Ampak Lockovi so bili dinastija finančnikov, ekonomistov, monetarnih atletov in fiskalnih matematikov. Da je bil zdaj poklican prednje, ga je jezilo. Še nikdar se jim ni izneveril, še nikdar se ni čutil tako ujetega.

Progenezna vezava je bila cena, ki so jo odplačevali svojim staršem za svoje rojstvo. Splošno so jo imenovali Veliki dolg in njegov je bil ogromen, veliko večji, kakor od ostalih sorojencev, veliko večji, kakor se je spodobilo. In zaradi tega se je med njim in njegovo materjo vedno vdiral globoko brezno.

Locke si je nadel srajco in obleko, si okrog vratu zavezal krvavo rdečo kravato ter zgrabil drobno usnjeno šatuljo, ki jo je hranil v spalnici, nato pa se je usedel v svoj starinski mercedes ter se odpeljal proti domovanju svoje družine.

Komajda se je spomnil česar koli drugega o prejšnjem večeru. Spomnil se je drobcev svojega srečanja s Karmen, vse drugo je bilo zmeda. Spomnil se je svojega zadnjega orgazma, preden ga je pogoltnila tema opitega spanca, ko se je razkrečila pred njim na kolenih, kako je predenj dvignila pegasto zadnjico ter se z enim očesom, skritim pod krvavo rdečimi lasmi, izzivaje zazrla vanj, češ naj se še enkrat spozabi, da mu ne bo ničesar velela. To bo popolnoma njegova odločitev. Bržkone v tistem trenutku ni niti razmišljal, samo prodril je vanjo ter s hitrimi, silovitimi gibi bokov začel

vtirati užitka vase. Spomnil se je njenega usločenega hrbta in mehkega hladu njene zadnjice pod svojimi prsti. Njeni vzdihljaji, mokri od lagodja, so mu odmevali v ušesih, konico njegovega penisa pa je razganjalo od užitka, ko je njegov pogled padel med njeni ritnici, kjer je ob vsakem sunku pljusnil vlažen zvok njunega stika.

Dvomil je, da je naštel petero potiskov, preden je eksplodiral od ekstaze ter se izlil vanjo.

Parkiral je na dovozu iz rdečkastih tlakovcev, ki je vodil do domovanja njegove matere, velike stavbe iz temnega lesa in velikih oken, ki se je dvigala nad gozdnato dolino kakor oligarhično orlovsko gnezdo, obdano z borovci, smrekami, jelkami ter s krono sivega kamenja. Locke je sedel v avtomobilu, z orokavičenimi dlanmi trdno ovitimi okrog volana, ter srepo zrl v mogočno hišo pred sabo. Ni slišal ne glasbe, ki je pronicala iz radia, niti ni opazil, da je bilo ogrevanje navito do najvišje temperature, zaradi česar je bil zrak v vozilu tako razgret in izsušen, da je bilo komajda mogoče dihati. Vse, kar je poznal v tistem trenutku, je bila skrajna želja, da bi bil kjer koli drugje na svetu. Da bi se lahko zleknil nazaj na svojo posteljo ter odspal nočno moro zadnjih dveh dni.

Naposled se je le obrnil proti šatulji, ki je ležala na sovoznikovem sedežu. S počasnimi, od razburjenja okornimi gibi jo je odprl ter se zazrl v eleganten revolver iz srebrne kovine s črno lakiranim lesenim ročajem (700 CFC), poleg njega pa se je lesketalo šestero debelih medeninastih nabojev (6 x 30 CFC). Sem ter tja se je v časopisju bralo o ljudeh, kakršen je on kanil postati. O obupanih, ki so s koncem pištole grozili ter se pogajali za to, koliko je bil nekdo pripravljen plačati, da bi ohranil življenje. Kar videl je naslovnico. DRUŽINSKA DRAMA: OBUPANEŽ GROZI SVOJI MATERI PO BANKROTU. Počasi je vdihnil, počasi je napolnil svoja pljuča z žgočim, izsušenim zrakom, potem pa je zgrabil orožje ter stopil z avtomobila.

Tri ure pozneje je pozvonilo pri njegovih vratih in Adam Locke je počasi stopil mimo nereda, ki so ga po njegovem stanovanju naredile njegove pesti. Dotlej se je umiril in žgoče utripanje v njegovih sencih je ponehalo, ostala mu je bolečina v členkih. Stopil je mimo razmetanih knjig ter razbitega stekla, mimo razbitih skodelic ter prevrnjenega pohištva, nereda, sredi katerega je ležala njegova pištola ter šestero lesketajočih se nabojev. Njegov srd se je umaknil in ostala je le še trohneča žalost, spričo katere je moral z vsakim dihom udušiti cmok v grlu ter ustaviti solze, ki so vrele v njegove oči. Počutil se je razrvano, razdrobljeno, kakor da ga je neviden kavelj zgrabil za tilnik ter za drobno ped razločil njegovega duha od njegovega telesa. Jeza ga je pustila izmaličenega.

“Dober dan, gospod Locke,” se je nasmehnilo dekle, ki so je bile same obline. Imela je dolge, valovite lase, nežen, smejanja vaje obraz ter pozorne, iskrive oči.

“Adam, prosim,” je ostro zamomljal, ko se je umaknil v zmedo razbite gline, zlomljenega rastlinja in raztresene črne prsti, da je vstopila v njegovo stanovanje.

“Esther,” je odvrnila.

“Hočeš kavo?” je vprašal in dekle je v odgovor takoj nekako zapiskalo.

“Ne skrbi.” je odmahnil z roko, “smatraj jo kot del mojega plačila.”

“Potem pa z veseljem,” je pokimala ter previdno odskakljala skozi razbitine njegovega stanovanja, očitno vajena takšnih prizorov. Terapevtski kliše. Zunaj se je večerilo in tista gosta tema, ki sledi oblačnim jesenskim dnevom, je kakor mrtvaški prt legla na jezero onkraj Lockovega stanovanja. Prižgal je nekaj strateško zatemnjenih luči, da je nežna atmosfera, ki je spominjala na žar sveč, legla na sobo, topel polmrak pa je zakril črepi-nje. Pripravil je kavo ter se usedel nasproti dekleta, ki ga je že čakala na usnjenem sedežu. Ko je postavil skodelico prednjo, je razumel, zakaj se je lotila tega posla. Imela je zaupanja vreden obraz. Materinski, kljub temu da bržkone ni imela več kot dvajset let.

Locke se je usedel na kavč zraven nje ter jo nekaj trenutkov meril s pogledom, medtem ko je čakal, da se bo njegova kava shladila.

“Kaj se je zgodilo tu?” je vprašala s šaljivim nasmeškom na obrazu.

“Moja mati,” se je kislo zahahljal Locke, upajoč, da bo izjava izpadla kot šala. Esther je na svojih licih zarisala smeh, ki mu je dal vedeti, da je to eden najpogostejših odgovorov, ki jih dobi.

“In kaj se je zgodilo?” je vprašala.

In povedal ji je vse. Povedal ji je o svojem Velikem dolgu, ki se je grozeče dvigal pri četrtem milijonu, ki ga je zaradi vsega prepitega mleka iz materinih prsi ter njenih drugih drobnih zvijač, malih objemov in večernih pogovorov, komajda začel odplačevati. Povedal ji je o Karmen R. F., katere osvajalske veščine so mu bile znane že pol življenja, a si je vseeno dovolil, da se je z bebastim nasmeškom in opit zapletel v pogovor z njo. Zaupal ji je o svojem propadu na borzi in o netočni obljudi, ki mu jo je bil dal njegov prijatelj s finančnega ministrstva.

“Prepričan sem bil, da mi ne bo spodletelo,” je zalajal, “ne bi mi smelo spodleteti. Povedali so mi, kaj se bo zgodilo. Stoodstotna zmaga, so mi rekli. V sekundi sem izgubil dvajset tisoč. V trenutku se je vse porušilo.”

Njegove oči so bile solzne, tresavica se je znašla v njegovih rokah. Ni se točno zavedal, kdaj je dekle ovilo roke okrog njega in se ji je izjokal v ovratnik. Hlipaje ji je med solznim rjoventjem zaupal svoje skrivnosti,

ves svoj bol in žalost, in ona ga je objemala, tesno in krepko, da je čutil čvrstost njenih mišic, mehko njenega oprsja, da je v nosu čutil njen vonj, vonj po suhem cvetju in pomarančah. Objemala ga je in on se je s kriki in solzami očistil jeze, strahu, razočaranja, bremena dolga.

Ni mu bilo točno jasno, kdaj sta se znašla ležeča na kavču, obdana s praznimi knjižnimi policami, medtem ko se je milijarda električnih luči mesta kakor ozvezdja lesketala onkraj temnega zrcala jezera. Objemala ga je, vse dokler ni njegov jok pojenjal, potem ga je prižela bliže k sebi, ko je počasi potonil v spanec.

Ko sta se naslednjega dne zbudila, ji je v roke stisnil nekaj dolarjev, evrov ter jenov, opravičujoč se, ker ji ni mogel nakazati denarja. Ni bil prepričan o trenutnih menjalnih tečajih, ampak zdelo se mu je, da jo je malce preplačal, saj se mu je vsaj na prvi pogled tistih nekaj zmečkanih bankovcev zdelo dražjih od 42 CFC, ki jih ji je bil dolžan. Napitnina, ker bo morala gotovino položiti na banko, si je dejal. Stisnila sta si roke in odšla je iz njegovega stanovanja.

Naposled je le padel mrak in Locke si je nadel najboljšo obleko ter se odpravil v noč. Vstopil je, kakor tolikokrat dotlej, v klub Hermes, kjer je morje bogato oblečenih ljudi, ki so zaudarjali po denarju, valovilo okrog pijače in tistih izmed svojih vrst, ki so bili posebej lepi. Locke je stopil do točilnega pulta ter naročil rdeč brizganec. Zgrabil je rjavo cigareto ter si jo nesel med ustnice, medtem ko je njegov pogled pozorno, kakor oči plenilca, drsel čez množico.

Zagledal jo je na drugi strani sobane, v dolgi črni obleki, vrh katere je žarela njena nasmejana glava, polna plamenečih las. Srečala sta se s pogledi in za trenutek je njen smehlaj zbledel. Locke je privzdignil svoj kristalni kozarec ter lica izkrivil v najiskrenejšo masko nasmeha, kar je je premogel, in ona mu je vrnila nasmeh, vrnila je privzdignjen kozarec in potem se je Locke zasukal na petah ter si z enim večjim gibom prižgal cigareto.

“Gin in tonik,” se je zaslišal meden glas, in ko je vdihnil jedek dim, je Locke privzdignil pogled. Nasmehnil se je, ko je zagledal žensko v temni obleki z dolgimi plavimi lasmi.

“Je tudi tebi tako dolgčas kot meni?” jo je vprašal ter se vzravnal do svoje polne veličine.

Ženska mu je vrnila safirno moder pogled ter ga za trenutek premerila od vrha glave, polne gostih las, do konic njegovih zloščenih čevljev. Nasmeh je razkril belino njenih zob.

“Oh, kar umrla bom,” je rekla.

“Naj ti torej plačam pijačo,” je gladko dejal Locke ter stopil bliže k njej, da se je s konico prsta skoraj dotaknil njenega razgaljenega stegna. “Bi mogoče cigareto?”

Igra se je spet začela. In vsa jeza v njegovi lobanji se je stalila. V tistih dneh, navsezadnje, ni bilo težko prodati storitev. In storitev je lahko postalo prav vse.

Kristina Jurkovič

Vezave asfalta

"Sosed, posluš, okna boš moral zamenjat. Si zadnji v našem bloku, ki tega še ni naredil. Ni kaj – čim prej!"

Gledal sem zdaj hišnika, ki sem ga zaradi razpoke v steni poklical na vizito, zdaj dotrajana okna in tako prvemu kot drugim svečano prikimal. Preobrat – končno! Oglasila se je usoda osebno. Sprožila bo težko pričakovano prihodnost. Pogled skozi nova stekla, ki jih bo dihtal večni termopan, bo prinesel uvide, ki sem jih iskal, odkar sem, hočeš nočeš, prekinil z Lottos. Gledal sem v hišnikova usta in se delal, da razumem. Ni kaj – čim prej! Hkrati pa sem zaslutil, da bom stara okna z dvojnimi steklom in lesenimi, preperelimi okvirji, ki so pozimi neslišno prepuščali mraz, pogrešal takoj, ko jih bom snel s tečajev in vrغل ciganom.

"Je pa, sosed, to investicija, ni kaj. Poznam jaz dobrega mojstra, čaki, sosed, čaki, mogoče ga imam še v mobiju ..."

Naložba, ki hoče mecena! Za deset starih oken se je svet, ki bi me za desetimi novimi okni pričakal z razprtimi rokami, spet odmaknil. Kazati so se začele sitnosti.

Stanovanje v petem nadstropju sem hotel zaradi obilja svetlobe. V sli po osebni svobodi sem ga izsilil od staršev. Da bi lahko v miru kotil svoje ideje, iskal in našel neizpodbitne besede za svet okrog sebe, ki bi se jim prostovoljno, celo radostno vdal, sem potreboval osebni raj. S stanovanjem, ki se je na dan ogleda namakalo v topli poznopopoldanski luči, je bila ljubezen na prvi pogled. Prebujanje s pogledom proti vzhodu je bilo to, kar sem iskal. In predmestno okolje – obrobnost je bila itak moj *statement*. Z lahkoto sem spakiral tone knjig in cedejev, kot zadnje dejanje slovesa od doma pa sem odvlekel boksarsko vrečo ter v mislih na stene že škropil znoj v snopih svetlobe.

"Sosed, sem hotel reči, z opremljanjem pa nisi še ravno začel," je med tipkanjem po mobilcu pripomnil hišnik. "Saj, saj, počasi, edino, kar je treba, je umret. Poznam jaz nekega tišlarja ..."

Dolgo sem stanovanje ohranjal na pol prazno. V novi svetlobi sem hotel imeti prostor le zase. Udomačevati se mi ni mudilo, raje sem bicikliral po predmestju in pil s somišljeniki. Vsakič smo izzveneli v pomilovanja vredno jamranje. Namakali smo se v samoprevarah in sproti gasili ognje-vite načrte. Ko sem se nekoč sredi belega dne vrnil z enega svojih pivskih pohodov, se stoodstotno siten sesedel in se zastrmel skozi okno, sem videl proti sebi pluti ogromno nabuhlo žabo. Trikrat sem zatisnil oči, kot vedno, kadar se moram na kaj osredotočiti, in videl, da gre le za cinično igro napihnjenih dežnih oblakov. Oblaki so se kmalu začeli prazniti. Šum dežja mi je praznil glavo in postajal sem lačen. Veter je kaplje lepil na okna, kjer so se stekale v znan profil. Lottos. Nejevoljno sem stopil po kuhinjsko krpo in naredil hitro retušo, spustil roletno in si šel naredit sendvič. Veliko je deževalo, takrat. In pogosto sem bil lačen.

"Sosed, ne najdem zdaj, pokličem dol h Koscem, oni imajo od tistega vizitko, ker so zadnji menjali okna ..."

Mogoče je Lottos, ko je zavpila "*Vaffanculo, Mikha!*", prva hotela končati najino razmerje, toda v strahu pred porazom sem jo prehitel. Saj o vsem skupaj ne bi več tuhtal, toda situacija z okni mi je po žilah pognala spomine, in ne, ne bi smel tako samozadostno ravnati, takrat. S trmastimi vizijami in z vihravimi idejami sem Lottos iz očetovega bara spravil na svojo stran. Zvlekel sem jo južneje od njenega juga, v kamnito deželo, obdano s homerskima morjema. Hotel sem beležiti, kar vidim, vsaj svetu med platnicama omogočiti spremembo. Lottos so skalnato-gozdna divjina in mračnjaški zaselki le oplazili, sem sočutno mislil. Ni razumela, tako kot jaz, da se v potezah molčečih ljudi ne kaže čas, temveč strogost narave. Nič človeškega, le hudourniki, udori, melišča, redke ravnice. Ljudje, ki so zaudarjali po živalski intuiciji. "Čutiš?" mi je nekoč v roko potisnila kamen ostrih robov. "Če čutiš kamen, jih boš razumel." Nisem čutil, le špiknilo me je. V resnici me je jezilo njeno dojemanje sveta. Da ga nisem znal brati. Postajal sem popadljiv, Lottos je postajala molčeča in naju prepuščala mojim trmam. Da pred njo ne bi izgubil obraza, sem na silo iskal, kar sem hotel razumeti. Ko zdaj gledam odslužena okna, opažam, da je "hoteti" srhljivi gost mojega besednjaka.

"Ni da ni, a ne, sosed. Evo ga, evo, slišim Kosca skozi tvoj oken, spet meče golobom ..."

Moja zamisel je propadla in z Lottos sva se vrnila v mesto. Poraz sem sproščal s pretiranim zračenjem najete sobice. Da bi bila le midva, je Lottos okna ponoči zapirala in jih zatemnila še s polkni in z zavesami. "Kaj je, Mikha?" sem zaslišal s postelje, ko sem jih spet odpiral. Zastoj zraka in svetlobe me preprosto davi. "Zastri okna, Mikha, sicer ne bova

nikoli zaspala." Ne gre le za zaspati, Lottos, gre tudi za zbuditi se. Sam ne morem pregnati dinozavrov, ki se vsako noč razkomotijo po meni in lezejo v telo. Prešibek sem, da bi se jih obranil, na meni čepijo in hočejo, da jih hranim tudi čez dan. Če pa sklenem zaveznitvo z jutrom, sem ob svitu osvobojen. "*Ma vaffanculo, Mikha!*"

"Kosec, si doma?" S hišnikom sva v zimskem mrazu visela skozi okno dnevne sobe in gledala naglušnega ato dve nadstropji niže, kako golobom na azbestni nadstrešek nad vhodom v blok meče ostanke belega kruha. "A?" je obrnil glavo navzgor. "Pridem do tebe, Kosec, po vizitko od tistega od oken, sosed bo tudi menjal, pridem na kavo zdaj." Zaprl sem okno. "Pošluši, sosed, kaj sem že mislil – ti si bil pa v Italiji nekaj časa, ne de? Ne gagajo toliko kot mi, ne? Zdaj se greš pa novinarja? A ni to izguba časa? Ampak ti si še mlad, sosed ..."

Koščevo vizitko sem naslednji dan pokazal očetu, verjetnemu finančeru, in mu zreferiral hišnikove nasvete. "Sem ti rekel, da je stanovanje zanič in da ga ni treba kupiti, ti pa kot vedno najbolj pameten," je renčal, ko sta si z mamo prišla ogledat razpoko v steni, posledico preperelega parapeta. "In, kako se boš tega lotil?" "Najprej bi si sposodil silikon." "Rad si sposojaš, sin, denar, silikon, kaj bo naslednje. Pa si že kdaj kaj zaflikal, sploh veš, kako to gre?" Da bi prekinila večno žolčne debate med očetom in mano, je mama iz kariraste torbe začela vleči taperverko s hrano. "Kdor ne dela, naj vsaj jé," je siknil oče. "Če bi mene kdo kdaj kaj vprašal!"

To se je zgodilo pozimi in zdaj je poletje in ostalo je pri starih oknih. Razpoko sem saniral s silikonom in golobi so se še naprej pojali za drobtinami belega kruha na azbestni strehi. Nam in sosednim pokrajinam so napovedali dolgo vročino in sredi gruntanja v še vedno pomanjkljivo opremljeni dnevni sobi z obiljem sonca, kako naprej, kako sploh, sem se odločil za pavzo. Odprl sem ozko balkonsko okno brez balkona, pricinil cigareto, se naslonil na ograjo in skozi dim gledal malo v nebo, malo na dvorišče. Prvič sem opazil, koliko zaplat ima. Na soncu so se svetile flike različnih barv in ostanki motornega olja samooklicanih mehanikov. V poletni vročini so si podkurili s pivom in delovali še bolj samooklicano. Šraufali so pred nizkimi parkirnimi boksi in se vsakič znova sprli s Šipičko, ki se je običajno ravno takrat pripeljala s pudlom na zadnjem sedežu. Kdo se bo komu umaknil, kdo ima več pravic – niti vročina ni mogla udušiti njihovega preklanja.

Naslanjal sem se s čikom skozi okno in gruntal, ne da bi razmišljal. Poznopoldanska vročina me je fenala v obraz in vstopala v stanovanje. Na eno od garažnih streh se je naslanjal košat bezgov grm s sosednjega vrta. "Ne mi pipat žage!" V senci bezga muc. "Bobi, ne mi pipat žage, sem rekel!"

Zadnja garažna vrata so bila odprta, in ko sem stegnil glavo še malo bolj na desno, sem videl tri postave, ki so se menjavale na vhodu. Mačkovci! Pospravljali so garažo. "Čenča, drž Bobija, da mi ne bo uničil orodja, lej no, Čenča, lej no, stojiš kot lipov bog!" Mačkovce sem spoznal prve. Stanovali so v pritličju. Ko sem selil zadnje kartone in s polnimi rokami nisem mogel odkleniti vhoda v blok, me je skozi okno sočutno opazovala mlada Mačkovka. Zabrnelo je in lahko sem vstopil. Ko sem otovorjen stopal mimo stanovanja z napisom Mačkovec, so se odprla vrata. "Živijo. Jaz sem Valerija. Deda kašlja, veliko kašlja. Ti si nov?" "Valerija, hvala, ja, nov sem, tole nosim kot zmešan, nisem vedel, da imam toliko robe." "Ti ne morem pomagati, deda kašlja." "Ne, Valerija, ne, pretežko je zate. Hvala, da si mi odprla." Od Mačkovcev se je velikokrat slišalo vpitje in v bloku smo si mislili svoje. Delirčno kašljanje starega, siloviti izbruhi jeze Valerijinega moža in Bobijevo cviljenje. Nje nisem slišal nikoli.

"Lej no, Čenča, lej no, kaj dela tamau. Bobi ne se mi na žago obešat, me je stala tristo evrov, na, tu imaš žeblje pa se z njimi igray." Mlademu Mačkovcu sem pripisal delo nekakšnega polmešetarja. Prihajal je in odhajal kot po tekočem traku, verižno prižigal čike in na dvorišču pred garažo glasno handlal z nekimi mladimi pobriteži v trenirkah, ki so iz žepov vlekli šope bankovcev, kadili in si pritrdjevali, da so drugi budale. Mačkovci so si za pospravljanje garaže izbrali vročino. "Lej, Čenča, lej, te bom fentu, če se ne boš zmigala." Valerija je zastonj krotila malega. Nazadnje ga je posadila na otroško kolo in ga poslala na en krog. Vrnila se je v garažo. Vlekel sem na ušesa, stegoval vrat. Vročina mi je naenkrat prijala. Iz garaže je bilo slišati premetavanje in besede, ki jih je Mačkovec gonil v vseh letnih časih. Nenadoma je iz garaže stopila Čenča. Visoka, suha, bleda postava v pajkicah in poceni majici. Uprla je roke v boke in gledala predse izpod onduliranega frfruja. Claudette Colbert, če ne bi imela tako neestetskega narastka. Čenča je strmela predse. Za njo je neuravnovešeno ropotal njen mož, na Bobija smo vsi pozabili. Ne, Čenča me ni privlačila, nasprotno, njen obraz me je spominjal na nepobrane vrtnine, ki gnijejo v dežju. Toda že od prvega dne sem čutil, da Valerija živi nekaj, kar presega naše dvorišče, zato se mi je zdela zanimiva. Počasi si je prižgala cigareto in v vročino čutno puhala dim. Nikoli ne boš prišla dlje kot od garažnih vrat, pred katerimi zdaj tako filmsko stojiš in kadiš, Valerija Mačkovec. Lažje je zakrpati asfalt kot narediti nekaj iz sebe. Nenadoma se je počasi, kot da bi hotela uloviti oko kamere, prav počasi zvila v križu, navzgor, proti meni.

V naslednjih dneh sem vsakič švisnil mimo njenega stanovanja, ker nisem vedel, kaj bi ji rekel, če bi jo srečal. Tiste noči tudi nisem vedel,

ali naj pokličem policijo zaradi potepuških mačk, ki so se sklenile goniti pod bezgovim grmom, ali zaradi neznosne mešanice kašljanja, ropotanja in joka pri Mačkovcih. Po hodniku je odmevalo kot v hiši strahov. Tisto noč sem prvič pomislil, da bi se vrnil k Lottos.

Vremenska napoved je odsvetovala naglo gibanje, toda na razgovor z glavnim urednikom sem hitel v edini obleki, ki sem jo premogel. Vročina je dvorišče raztopila v asfaltno morje, v katerem bi se še najraje utopil, ko sem se vračal zavrtnjen in preznojen. Težko sem obrnil ključ v vratih, ignoriral nabiralnik in zadihal v hladu stopnišča. Počasi sem stopal po stopnicah in se znašel pred na pol odprtimi vrati v stanovanje Mačkovec. Naveličano sem vanj potisnil glavo. Dišalo je po čistilih, stroj je vrtel žehto, iz kuhinje je prihajal glas. Na stolu, v pajkicah sprane pomarančne barve in v beli majici brez rokavov je za mizo, na kateri je stal računalnik, s prekrizanimi nogami sedela Valerija. Lase je imele po sultansko ovite z brisačo in roka s cigareto je prosto bingljala. "*Buon-giorno, dottore, mi chiamo Maria.*" Iz računalnika je prihajal pedagoško intoniran glas, ki je za vsakim stavkom malce počakal. "*Non mi sento bene, ho mal di testa,*" ga je lovila Čenča in se teatralično prijala za ovito glavo. Iz sosednje sobe je zakašljalo. Čenča je zasukala pogled. Očitno se ji ni zdelo nič posebnega, da kot vkopan stojim pred njo. "Deda kašlja. Danes ga peljem k zdravniku. Nič ni boljše." Ugasnila je cigareto in jo poribala po pepelniku. "Lepo, lepo, da se tako pridno učiš," sem sluzil. "So mi rekli, da se bom največ naučila, če bom poslušala in ponavljala." Iz sobe je stopil jetični deda. Zafarbal sem. "Deda, ne prenapenjajte se, usedite se!" V stanovanju je bilo vroče za popenit in po telesu me je začelo srbeti. Valerijo in starega Mačkovca sem prepustil novi lekciji. "*Benvenuti in Italia. Italia è bella.*"

Spati, spati, spati in se čim pozneje zbuditi, spati pri zaprtih oknih, v krsti lastnega stanovanja, negibno, globoko, prezimiti čas, ne vedeti ničesar. Iz pretvare spanca me je vrglo dolgo pritiskanje na zvonec. "Čao. Imaš kaj mleka? Nam ga je zmanjkalo." Oči sem zožil na širino strelske line, ker nisem mogel verjeti. "Em ... kaj?" "Imaš kaj mleka?" "Ne, nimam, ne pijem ga, mleko je za otroke." "Bobiju ne morem narediti kakava." Vdal sem se. "Vstopi, mogoče najdem kakšno kapljo." Zdelo se mi je, da vse, kar je, kar traja in traja in da ni ničesar, kar bi to stanje prekinilo, kaj šele preokrenilo. Valerija se je v tem bolje znašla kot jaz. "Sem slišala, da si bil nekaj časa v Italiji. Jaz bom nekoč delala v hotelu in rabim jezike. Me naučiš kakšno besedo, pliiiz?" Tišino sem zapolnil z odpiranjem hladilnika in notranjim dialogom, kako se je znebiti. "*Em ... vuoi un caffè?*" "To pa razumem, si, ijo vuoj un kafè!" "Ne ne, če te vprašam, ali hočeš kavo, ne

moreš odgovoriti ja, jaz hočeš kavo ..." "... težkooo. Tako težko je tooo!" Valerija se je pačila in mulila. "Daj kaj drugega, pliiiz!" Njen manever mi je šel na živce. "Z glasbo se lahko veliko naučiš," sem govoril, ko sem šel proti dnevni sobi. "Tega se sama nikoooli ne bi spomnila!" Ko sem stopil mimo ogledala na hodniku, sem z grozo ugotovil, da sem na pol nag, v boksaricah z napisom Napoli. Čenča mi je sledila. Zavzdihnil sem, se sklonil k cedejem in nekaj izvlekel, položil v player in si pokvaril dan. Alicin glas, globok, mističen, žameten, Lottosina kompilacija. Vroče je. "Mi daš za presnet, pliiiz?" Verjetno bi se ob glasbi sesedel, če ne bi nena doma na preznojenem hrbtu začutil Valerijine dlani. "Za koliko časa mi posodiš?" je zamijavkala. Pogledal sem jo, repa, zelje, ohrovt. "Ijo vuoj kvesto muzika." "Reče se io voglio" "Ijo vuoj te, sosed." Odmaknil sem se. "Tebe začetnice ne zanimajo?" V roke sem ji porinil cede in jo odslovil z mlekom vred.

Vročina je trajala in nas upehala. Za dejanja ni bilo več mogoče odgovarjati. "Maaaček. Maaček. Glej ga mačka, kako smugla kruh, kreh, kreh!" Olajšanje je viselo v zraku in morda se bo k nam spustilo ravno danes, kot sveti duh iz nebes. Čakali smo ga, na oknih, na dvoriščni klopici, gledali v nebo in ocenjevali, kako huda bo nevihta. Ta dan sem kadil še več, da ubijem čas, ki se je stekal v nevihto. Le enkrat na leto je konec dolgega vročega poletja. Z dvorišča sem slišal prigovarjanje deda Mačkovca Bobiju. "Glej ga mačka. Si ti en maček, ne de, da si!" "Bobi, počasi jej kruhek, ti bo mamica prinesla še breskvico, če boš pridno do konca pojedel." Mačkovci so si za pospravljanje garaže izbrali z vlago nabit dan. "Maček si! Kreh!" Valerija, sem videl, si je naveličano prižgala cigareto in prepustila moža garaži in malega tastu. Nato je odprla vsa štiri vrata družinskega avta, se trmasto usedla na sprednji sedež in privila neki rom-pom-pom. Noga, ki je bingljala iz avta, je divje lovila ritem. "A lej no, Čenča, lej, bentitebi, jaz garam, ti se pa zajebavaš v avtu. Izgin mi v bajto, da te ne vidim do večera, pa tamauga vem s sabo, da mi ne bo zgago delal, izginte vsi noter, pa tam kaj počnite, imamo kot pri živalih!" Valerija je razžaljeno ugasnila glasbo in v blok spravila dedo in malega. Konec prizora, umaknil sem se tudi sam. Prekladal sem se po stanovanju, preletel glasbeni arhiv in se odločil za mazohistično didžejanje. Pravzaprav sem premišljeval, kako si bom od Valerije spet pridobil svoj cede velike čustvene vrednosti. Da bi zdaj ali pa naslednji trenutek posegel v nedeljsko idilo Mačkovcev? Da bi se zdaj oblekel, se postavil pred Valerijo, ji pogledal v obraz, ki je pred nevihto, v tej vlagi zagotovo še bolj neužiten? "O, ti si. Likam. Nimam časa." Ženska posluša mojo musko. "Bobi, mir, pridem takoj. Kaj hočeš?" zamenca. "Hočem ..." "Bobi! Miiir, mamica

prihaja. Sem ti rekla, da ne morem zdaj, imam tri žhte za zlikat, pa mali, saj ga šlišiš." Zvijala je glavo zdaj proti Bobijevemu glasu, zdaj proti meni. "Hočem svojo musko, takoj!" Valerija se je nasmehnila široko kot kvartopirec pred zmago. Nato sva se oba stresla, kot da bi naju globinsko zbolelo. Mene je sunilo nekaj iz drugega časa, predirljivo kričanje opic, ki so tresle kletko. "Apica tolče, tolče," sem doma delirično ponavljal, ko sem se s starši vrnil iz živalskega vrta. Isti kriki. Le da so zdaj prihajali iz otroškega telesca. Stekel sem za prebledelo Valerijo. Na tleh je čepel Bobi in proti nama molel opečeno rokico.

Nevihta je tresnila, ko so Mačkovci zaloputnili avtomobilska vrata.

Kot da bi se na nas usula tisočletje zajezena voda. Upal sem, da mi bo svežina zapadlega dežja v nosnicah ubila odvrtni vonj po zažganem. Ulegel sem se na posteljo in hotel prisluhniti nalivu. Spet sem vstal, iz hladilnika vzel novo pločevinko, odprl balkonsko okno. Glavo sem stegnil ven in se prepustil udarcem dežja.

Pozneje, sredi noči, sem se napotil k smetnjaku, da bi odvrgetel naročje izpraznjenih pločevink. Bilo je temno, a kljub temu sem predmestno pokrajino ugledal v novi luči. Sezul sem si natikače in s prsti zatipal zrnati sloj asfalta. Z užitkom sem bredel po lužah in se s podplati vrtel na blatnih usedlinah. Madeži motornega olja so bili še vedno zdrсни otoki. Pravi čas sem se zaustavil pred polžem, deževnik te sreče ni imel. Čez sprano dvorišče sem se pridrajsal do hlipanja v poltemi. "Sem te videla skozi okno." Valerija se je naslanjala na vogal bloka, luč visoke svetilke, zatemnjene od nočnega mrčesa, jo je šibko osvetljevala. "Nekaj ti hočem povedati." Njen glas je bil spremenjen. "Valerija, kako je Bobi?" "Ah, povito tačko ima, ubogi maček." Njena menjava dlake mi ni bila všeč. "Nekaj ti hočem prebrati. Sem to spisala, ko sem čakala na Bobija v bolnici." Razprla je papir, prižgala vžigalnik in poduhovljeno začela brati: "Mavrica. To je naslov." Odhrkala se je. "Berbotavjoča mavrica sem. Razumel bi mene, če bi videl moje barve. Berbotam. Tudi pozimi. Si mavrica tudi ti? Rada bi, da si." Valerija je ugasnila vžigalnik, "To pesem sem napisala zate, ko sem čakala na Bobija v bolnici," je prepognila papir, "veš, ne me čakaj, midva ne moreva bit skupaj." Za okna si bom moral preprosto sposoditi. "Mi lahko pesem prevedeš v italijanščino, pliiz? Mogoče mi bo v hotelu še kdaj prav prišla." In teme se bom moral navaditi. In če bi se zdaj, ko sem stal tu, razorožen razuma in preplavljen s čudenjem, tema spremenila v odejo, bi se zakopal vanjo in spal sto let.

Najemnika sem našel hitro. Študenta glasbe, fagotista. O oknih nisem črnil besedice, niti da bi se pozimi, če bo ostra, lahko pojavila kakšna razpoka. Spakiral sem stvari in se vrnil na jug. Po nekaj mesecih

najrazličnejših priložnostnih zaposlitev, takrat, ko je tudi pri nas zapadel mediteranski sneg, sem poklical fagotista. Pohvalil sem ga za redno nakazovanje najemnine in ga povprašal po stanju stvari. Da imajo več kot meter snega in hud mraz, ki je iz bližnjega gozda na dvorišče prignal srne. Stari Kosec da jim je takoj natresel ostanke belega kruha. Še kaj? Da ga občasno obišče Valerija Mačkovec. Menda želi postati pevka v hotelu in rabi nekaj osnov, se je zahahljal. Pomolčim v slušalko. Sicer pa vse po starem. Odložil sem, ugasnil luč in glavo privil v toplo temo Lottosinega hrbta. Prav na tisto mesto, v katerem se je filmsko usločila Valerija Mačkovec.

Jelena Lengold je pesnica, zgodbarka, romanopiska. Doslej je izdala pet pesniških zbirk, *Razpad rastlinoslovja* (1982), *Vreteno* (1984), *Makovo podnebje* (1986), *Angelski obisk* (1989), *Prizori iz življenja kapelnika* (1991), ter za svojo poezijo prejela nagrado Đure Jakšića. Posveča pa se tudi proznemu ustvarjanju; ob *Sejemskem čarovniku*, za katerega je leta 2011 prejela nagrado Evropske unije za književnost, je podpisala še tri zbirke zgodb, *Premočeni levi* (1994), *Dvigalo* (1999) in *Prežagaj me* (2009). Leta 2003 je izdala svoj prvi roman z naslovom *Baltimore*. Proza Jelene Lengold je prevedena v francoščino, bolgarščino, nemščino, norveščino, italijanščino in slovenščino. Njene zgodbe so izšle v več antologijah srbske književnosti. Živi in ustvarja v Beogradu.

Jelena Lengold

Potepanje

Maček se je prikazal ravno tedaj, ko je žena z mize pospravljala krožnike in skledo za solato. V enem skoku se je pognal čez dvoriščno ograjo in se odpravil proti svoji skledici s hrano. Natančno je vedel, kje ga čaka obrok. Žena je veselo vzkliknila:

“Hej, Lola je prišel!”

“Sem ti rekel, da se bo vrnil,” se je zaslišalo iz hiše. “Vedno pride nazaj.”

Moški je stopil na hišni prag in stegnil roko, da bi prijel posodo, ki jo je nesla žena. Nasmehnil se je:

“Maček se vedno vrne po svoj kos mesa, toliko menda že veš o nas.”

Vrnila mu je nasmeh, katerega polni pomen razumejo le ljudje, ki si delijo posteljo. Oba sta nekaj časa stala tam kot v zamrznjenem kadru in gledala svojega velikega žoltega mačka. Ta je glasno in požrešno goltal svoj obrok. V nekem trenutku je najbrž začutil, da je sit, skledi je obrnil hrbet in se začel skrbno lizati. Najprej si je obliznil šapo, potem se je z njo gladil po vsem gibkem telesu. Zvijal se je v neverjetne loke in posrečilo se mu je, da se je z jezikom dotaknil tudi najbolj oddaljenih točk hrbta, trebuha in repa.

“Videti je v redu,” je rekla žena. “Zdi se, da je cel, ne manjka mu uhelj, ne manjka mu oko, rep je cel, vse kaže, da se je gospod Lola tudi tokrat izmuznil.”

“Jasno, da se je,” je rekel mož, ko je šel v hišo. “Preveč te skrbi zanj. Skuhaj bom kavo.”

Žena se je vrnila za mizo v senci velike lipe. Bil je topel aprilski dan. Povsod naokoli tulipani in narcise, bil je njihov čas. Prižgala si je cigareto in se s pogledom sprehodila po vrtu. Gledala je grme, ki bi jih bilo treba obrezati, koticke, kjer je na videz manjkal še kak cvet, potem je spet pogledala Lola, ki je zdaj že popolnoma spokojno ležal na oguljeni odeji in ji mežikal z rumenimi očmi. Vedela je, da bo kmalu zaspal, in potem bo

spal ure in ure. Vedno je bilo tako. Ljudje nikoli ne spijo tako spokojno, je pomislila malce zavistno. Tudi otroci ne. In potem se jim v sanjah prikazujejo vse mogoče pošasti. Lola pa je spal popolnoma brezskrbno. Skoraj neopazno je dihal, trebuh se mu je v ritmu pomikal gor in dol. Včasih je zaradi kake muhe ali žužka trznil z uhljem. Tu in tam je zaprtih oči vstal, usločil hrbet, zamenjal položaj in spal naprej. In to je bilo vse. Nobenih skrbi ni imel. Ni razmišljal, kaj je bilo včeraj, ni imel načrtov, ni ga mučila zavist, nobenih ambicij ni imel, ni ga bilo strah. Kdo bi vedel, je pomislila, mogoče se motim, mogoče ima tudi on kakšne mačke skrbi. Vseeno se ji je ta misel zazdela malo verjetna. Lola je bil takole v spanju živa podoba popolne spokojnosti. Sit, umit in brezskrben. Popolnoma varen na svojem dvorišču. Vprašala se je, ali sploh ve, kaj je varnost. Ali pa pozna samo strah, in to v trenutku, ko ga začuti.

Opazovanje mačka jo je vedno nekako pomirilo. Rada je sedela zraven njega, spala zraven njega, gledala film zraven njega, jedla, medtem ko je jedel, brala, medtem ko je maček dremal z glavo na njenih copatah, skratka, vseč ji je bilo, da je bil maček tu, v njenem vidnem polju.

Kadar ga ni bilo, jo je bilo vedno strah. Kadar se je potepal po okoliških dvoriščih, po pločnikih, po brezovem gaju, ki je rasel takoj za dvoriščem za hišo. Kdo ve, kam vse odhaja Lola, je pomislila. In vsakokrat se je bala zanj in si slikala najbolj grozne scenarije.

Ujet v kakšni kleti žalostno mijavka dni in noči, vendar ga nihče ne sliši.

Golta ga sosedin ogromni krvoločni pes.

Pade v potok, ne more ven in utone.

Spleza za ptico na drevo, skače, dokler ne pride na najtanjšo vejo, nato pa zviška telebne na tla in se ves polomi.

Napade ga tolpa velikih, debeloglavih pouličnih mačkov, ki ga sovražijo, ker je lep, čist in vedno sit. Slutila je, da ti večno lačni mačkoni vedo, da je srečnejši od njih. Prepričana je bila, da imajo za to sedmi čut. Samo tega ni vedela, ali je Lola zaradi vseh teh lastnosti privlačnejši za poulične muce, ki jih je tu in tam lovil, ali ravno nasprotno, da imajo raje grobe mačke, polne brazgotin in vojnih ran. Kdo naj razume mačke. Kdo naj razume ženske. Kdo naj razume kogar koli ...

“Kava prihaja,” je rekel njen mož in postavil na mizo dve skodelici.

Sedel ji je nasproti in jo opazoval. Ona je molče še naprej gledala mačka.

“Menda ne boš spet ...”

Samo pogledala ga je in skomignila.

“Lepo te prosim,” je rekel in se trudil, da bi zvenelo umirjeno, “o tem sva že tolikokrat govorila. Prosim te, nikar več ...”

“Ampak vsi pravijo, da bi bilo veliko boljše zanj ...”

“Vsi! Kateri vsi?” jo je sredi stavka skoraj kriče prekinil mož. “Kdo so pravzaprav ti vsi?”

“Nikar takoj ne začni vpiti. Veterinar. In drugi ljudje, ki imajo mačke. Vsi pravijo, da se sploh ne bi potepal, če bi bil kastriran. Bolj navezan bi bil na naju in vedno bi sedel tu na dvorišču.”

“Ja, sedel bi tu kot kak predmet. Kot preparirano mačje truplo.”

“Ne pretiravaj ...”

“Jaz da pretiram?” Na dušek je spil kavo in živčno trkal s prsti po mizi. “Veš kaj, res se mi upira še govoriti o tem. Tega mačkona ne boš kastrirala! Ne boš in pika. Ne bova več govorila o tem. Res ne. Res ne. Dajva, takoj zamenjajva temo pogovora.”

Lola je za trenutek dvignil glavo in ju leno pogledal. Ali sploh sluti, o čem se pogovarjava, je pomislila žena. In ali bi mu bilo vseeno, če bi vedel?

Maček se je že naslednji trenutek prevalil na hrbet in spal naprej. Gobec je imel malo priprt, da sta se videla podočnika, konica jezika mu je visela ven. Videti je mrtev, je vsa zgrožena pomislila žena. Najraje bi stopila k njemu in ga premaknila. Ni ga želela dolgo gledati v položaju, v katerem je spominjal na mrtvo mačko. V življenju je že videla nekaj mrtvih mačk in bile so ravno takšne, malce spačene, kot bi se v zadnji, smrtni uri malce grenko nasmejale svoji mačji usodi. Kot bi svetu na koncu poslale prav tak nasmeš z bleščečima podočnikoma v ozadju.

Kaj bi bilo, če bi mu rekla, da razmišlja o mrtvih mačkah? je pomislila žena. Kaj bi bilo, če bi drug drugemu povedali vse svoje misli? Ali še huje, če svojih misli ne bi mogli skriti. Mogoče bi ljudje tedaj izpopolnili tehniko čistih, varnih, transparentnih misli?

Nasmejano ga je pogledala in videla, da je še vedno jezen.

“Zakaj se zdaj smeješ?” jo je vprašal mož.

“Trudim se, da bi imela samo čiste misli. Misli, ki bi jih vsak smel slišati. Kaj meniš, je to mogoče?”

“Ne verjamem, da bi v tem trenutku hotela slišati, kaj mislim.”

“Zakaj ne?” je vprašala žena in se še naprej smehljala. “Je tako grozno?”

“Mislim,” je počasi začel, kot bi zelo skrbno izbiral besede, ki jih bo izgovoril, “da bi pravzaprav rada imela popolno oblast nad njim. Nočeš, da bi kamor koli šel, nočeš, da bi imel kakršno koli življenje, razen tega. Rada bi, da bi kar naprej ležal tu na pragu in se vklopil v okolje popolnega doma. To mislim.”

Žena se je zavila v jopico. Na lepem se ji je zazdelo, da je zapihal oster veter in je postalo hladneje. Pogledala je lipovo listje. Bilo je popolnoma mirno. Ni vetra, je pomislila, ni vetra, domišljam si.

“Ne, ni res. Tudi sam veš, da ni res. Rada bi le, da bi bil varen.”

“Kakšna pa bi bila po tvojem mnenju cena takšne varnosti? Brezplodno življenje brez kakršnih koli želja, izzivov, nevarnosti, tveganj, bojev, življenje, zreducirano na to, da se pošteno najé, potem pa leže in zaspi? Si prepričana, da veš, koliko zadovoljstva bi mu vzela, ker bi rada živela v miru?”

“Zadovoljstva? Ne razumem, kakšno zadovoljstvo je, da se kar naprej pretepa z drugimi mački in prihaja domov ves ranjen, da ga morava po več mesecev krpati in zdraviti. Kakšno zadovoljstvo je to?”

“Kako veš?” je rekel njen mož. “Nikoli nisi bila maček. Ne moreš vedeti.”

“Ti pa si bil?”

Odprl je usta, kot da bo odgovoril, vendar ni nič rekel. Nekaj trenutkov je samo sedel odprtih ust, potem pa vstal in šel k stopnicam. Sedel je na prag in pobožal Lola po glavi. Maček se je v dveh potezah premestil v njegovo naročje in spal naprej. Bilo mu je lepo, videla je. Dobro mu je bilo tu, v človeškem naročju, nobenih pretepov in potepanj ni potreboval.

Nekaj časa sta molčala, ona je počasi srkala zadnje požirke kave, njen mož je lažno božal Lola po hrbtu, slišalo se je le, kako maček prede in se vrabci prepirajo nekje v krošnji lipovega drevesa.

“Ne razumem, zakaj to ni dovolj,” je rekla potihoma, kot bi spraševala predvsem sebe.

Njen mož je prav tako potihoma, ne da bi nehal božati mačka, rekel:

“Zato, ker je tam onstran naše ograje življenje, ki ga je treba raziskati. Povohati. Ugrizniti. Opraskati. Zato, ker ima vsak maček pravico do svojih ran in potepanj. In če se s tem ne moreš sprijazniti, je boljše, da nikogar ne poskušaš ljubiti. Sploh nikoli.”

Zdaj jo je vsekakor zeblo. Vstala je in odšla v kuhinjo. Samodejno je stopila h koritu in začela pomivati posodo od kosila. Napravila je veliko pene in z zanimanjem opazovala mehurčke, ki so se napihovali na njenih dlaneh in izginjali pod vodnim curkom. Vse to je že skoraj smešno, je pomislila. Vse to njegovo upiranje. Kot da ne bi vedela. Seveda ve. Vsi tisti odhodi in prihodi. Vsa tista pretirana zaspanost. Seveda ve. Kmalu bo zazvonil še telefon. Seveda ve. In spet bo nekam odšel. Več ur ga ne bo. Seveda ve. Tudi on bi moral vedeti, da ona ve.

Pozneje, ko je njen mož za seboj že zapiral vhodna vrata, mu je zaklicala s praga:

“Ob povratku ne pozabi kupiti žarnice, v kopalnici je pregorela!”

Njegov glas se je že oddaljeval, vendar ga je slišala, ko je šla v hišo: “Prav, če bodo trgovine še odprte ...”

Maček ji je neslišno sledil v hišo.

“Kaj praviš na hrenovko?” ga je vprašala.

Lola ni rekel nič. Vendar ni kazalo, da bi imel kaj proti hrenovki. Skrbno jo je narezala na kose, jih vrgla v skledo z malo tople vode, kajti maček ni maral mrzle vode iz hladilnika, počakala minuto, vodo odlila, s prstom preverila, ali so se kosi hrenovke segreli, in šele potem je dala mačku jesti. Jedel je požrešno, kot da tega ne bi počel pred komaj pičlo uro. “No, vidiš,” je rekla mačku. “Dobro vem, kaj potrebuješ. Ko boš pojedel, bova pa šla k veterinarju. Nič te ne bo bolelo, dobil boš lepo majhno anestezijo. In v nekaj minutah bo vse mimo. Ni tako?”

Zdelo se ji je, da je Lola pokimal s svojo žolto glavo. To ji je popolnoma zadostovalo.

Z omare je vzela košaro, v kateri bo nesla mačka, in se šla obleč.

Nebo

1.

Že prej sem bil tam. Poznam te hiše. Domala prepoznavam tudi ljudi, ki jih srečujem.

Vse to poznam.

Samo ne vem, kje je to bilo.

V tem je moj problem.

Ljudje so tukaj tako otročji. Prepričani so, da prihajamo z bleščečimi, brezšumnimi ladjami, pristajamo na odmaknjenih jasah in od tam oddajamo nekakšne neulovljive signale. Ljudje so prepričani, da privzemamo njihovo človeško obliko, da bi jih preslepili. Ljudje so prepričani, da obstaja nekaj, kar se imenuje oblika! Prepričani so, da obstajajo telesne meje, meje predmetov in da je mogoče natančno določiti, do kod kaj sega. Rečejo: Visok sem petinosemdeset centimetrov. In to jim nekaj pomeni. Ta izmera. Ta dolžina. Ljudje verjamejo v barve. Zdi se jim, da so njihove oči modre. Ali rjave. In na svetlobi vidijo veliko bolje. V temi so negotovi. Ljudje najpogosteje povezujejo sliko tistega, kar so videli, s svetlobo.

Počasi jim postajam podoben. Pomembno se mi zdi, kdaj je kaj bilo. In ta njihov *kdaj*. Nič ne pomeni. Ne razumejo. Ne obstaja linearni čas, kakor si ga predstavljajo. Vseeno hočejo, da jim natančno povem, kdaj se je kaj zgodilo. In kdaj se bo spet zgodilo. Naprej in nazaj, tako to vidijo.

In oblika. V kakšni obliki sem že bil tu. Sem bil tudi tedaj človek. Ali morda molekula. Ali pasja uta. Kaj sem bil takrat? Težko jim je razložiti. Begajo me z vsemi tistimi vprašanji. Prepričani so, da moram imeti odgovor na vsako vprašanje, če sem res tisto, kar pravim, da sem, v nasprotnem primeru mi ne verjamejo. Ne razumem, zakaj pričakujejo, da bomo vedeli vse.

Če bi znal urediti, da bi predmeti lebdeli pred njihovimi očmi, bi mi verjeli. Ali če bi z enim samim premikom dlani rešil tisto, kar imenujejo bolezen, če bi položil roko na grbavca in bi se ta na lepem vzravnal in začel plesati, bi mi verjeli. Če bi hodil po vodi. Če bi se svetil v temi. Če bi iz mene lezla triglava bitja, podobna njihovim žuželkam. Tedaj bi me upoštevali. Tedaj bi me poslušali. Ljudje želijo videti čudež. Po njihovem pa je čudež vse tisto, česar sami ne znajo narediti. In nasprotno, tisto, kar znajo, ni čudež, to je nekaj navadnega.

Zato pa jaz ne znam narediti marsičesa od tistega, kar oni znajo. Nič me ne spravi v smeh in ne znam se smejati. To jih je zaskrbelo. Ne znam jokati in biti žalosten. To jih je razočaralo. Ne razumem, zakaj položijo glavo na blazino in utonejo v spanec. Jaz ne potrebujem počitka. Ker ne trošim energije. Sem del energije! Obnavljam se v sebi, nenehno. Še veliko hitreje bi se obnavljal, če me ne bi zadrževali tukaj in me silili, da goltam njihova zdravila.

Zdravila izdelujejo iz škodljivih snovi, ki sodijo v najbolj prazne luknje v vesolju. Polnijo me s temi smetmi. Popolnoma zaman. Ne slišijo, ko jim govorim, da to name ne učinkuje. Zadovoljni so, kadar ležim na hrbtu in mižim, kadar ne govorim in ne pošiljam poročil tistemu delu stvarnosti, ki ga oni imenujejo nebo. Vendar je nebo vsepovsod, tega ne dojamejo. Nebo je pod njimi in za njimi.

Neradi slišijo glasove mojega naroda. Z jermeni me privezujejo na posteljo. Popolnoma brez potrebe. Ne želim drugega, kot da tu in tam sporočim opažanja svojemu narodu. Sploh pa sem zato prišel sem. Zdaj. Ali kdo ve, kdaj. Začenjam pozabljati. Začenjam razmišljati z njihovimi kategorijami. Tudi to je zanimivo. Kako dolgo bi moral ostati med njimi, da bi jim postal enak? In katera sila v njih povzroča, da se moje bitje spreminja? Ne verjamem, da so kriva zdravila. Popolnoma imun sem nanje, moja kemična sestava samodejno zavrača vse, kar ne sodi vanjo. Torej ni to. Gre za nekaj zapletenejšega. Za sposobnost, ki se je pravzaprav niti ne zavedajo. Pripravljam se, da bom ravno o tem poslal obširno poročilo, dokler ga še lahko, dokler še imam svoje bitje, kakršno je bilo poslano sem. Kajti bojim se, da iz mene kmalu ne bo več govorilo isto bitje.

Ravnokar sem pomislil: "Strah me je!" To bi rekel kdo od njih. Tega ne bi rekel pripadnik mojega naroda. Strah ne obstaja. Obstaja zavest o zlu. Obstaja zavest o neizogibnosti nastanka in izginotja. Ne pa tudi strah, povezan z njima. Kajti strah, kakor ga občutijo oni, je popolnoma nesmiseln, če je posredi nekaj neizogibnega. Tistemu, čemur se da izogniti, se izognemo, preučimo najboljše rešitve in med njimi poiščemo najbolj logične. Seveda obstajajo tudi dogodki, ki se jim ni mogoče izogniti. Do njih pride in nihče jih ne poskuša preprečiti. To ne bi bilo razumno. Ljudje pa pogosto počnejo prav to in tega v zvezi z njimi ne morem razumeti. Kajti jasno je, da so sposobni razlikovati neizogibno od tistega, čemur se je mogoče izogniti. In vendar čutijo potrebo, da se upirajo neizogibnemu. Trdijo, da to krepi njihov značaj in prinaša napredek njihovi vrsti, ta boj proti neizogibnim posledicam. Če bi mi dali malo več časa in me pri tem ne bi ovirali, bi prav tej njihovi lastnosti posvetil velik del svojega poročila. Kajti slutim, da je tu nekje ključ za razumevanje njihovih bitij.

Ljudje so neracionalna bitja, vodijo jih motivi, ki mi še niso dovolj jasni. Živijo v neprekinjenem konfliktu med svojim razumom in čustvi. Niso še našli povezave med znanjem in občutenji. Vendar me to ne čudi. Moj narod je potreboval na tisoče rodov, preden je prišel do te povezave. Lahko bi jim povedal. Zelo preprosto je. Prav ta povezava upravlja celotno vesolje. Vendar mi ljudje predvsem ne bi verjeli, pa tudi razumeli me najverjetneje ne bi. Zanje je še prezgodaj. Njihov čas je še vedno čas iskanja. Vsa živa bitja morajo prebroditi čas iskanja. Nekatera bitja najdejo odgovore. Nekatera jih nikoli ne najdejo. Največ civilizacij odmre veliko prej, preden tem odgovorom sploh pridejo na sled.

2.

"Očka ..."

Moški počasi zasuče glavo na blazini in zraven sebe zagleda majhno žensko, katere levi rokav plašča je moker, kot bi se zmočila samo po tej strani. Spet pogleda k oknu. Res, dežuje. Če bi se samo malo zbral, bi v ritmu kapljic našel sporočilo in smisel. *Tok, toktoktok, bum, tok*, misel se začne oblikovati, sporočilo, vedno enako.

"Očka, jaz sem, poglej me."

Moški nazadnje spregovori, kot bi mu to povzročalo bolečino:

"Mokri ste. Morali bi sleči plašč."

Mala ženska sleče plašč in ga previdno položi čez stol. Potem s počasno kretnjo potegne po robu svojega krila, odmakne odejo, s katero je pokrit

moški, in sede zraven njega na posteljo. Prime ga za roko in mu zmasira njeno hrbtno stran.

“Danes se je vse izteklo drugače, kot sem pričakovala. Danes bi si morala iti ogledat tisto hišo, vendar so odpovedali in zdaj sem vseeno pri tebi, čeprav vem, da me nisi pričakoval. Ali ni čudovito, da sem vseeno prišla?”

In potem ga gleda. Pričakuje odgovor, to je jasno. Moški ne ve, kaj naj bi ji odgovoril. Rad bi vedel, toda ne ve. Tudi tega ne ve, kakšno hišo bi si morala ogledati. Kdo bi si jo moral ogledati. In zakaj. Toliko vprašanj. Trudi se, da bi našel pravi odgovor. Noče, da bi bila mala ženska žalostna. Zdi se mu, da jo je že videl žalostno. Nekje v spominu ima njen lik, ki se sklanja nadenj. In potem nenavadne slankaste kaplje, ki padajo z nje na njegov obraz, na njegove ustnice. Njihovo kemično sestavo je prepoznal v trenutku, ko so se ga dotaknile, in po tej sestavi je sklepal, da gre za nekaj, kar oni imenujejo žalost.

“Upam, da ste dobro,” reče.

In jo gleda. V upanju, da je ta odgovor dober, nevtralen.

“Očka, nekaj sem ti prinesla. Rada bi, da pogledaš.”

Potem odpre nahrbtnik in iz njega vzame predmet iz cunj. Položi mu ga na roko.

“Poglej, očka. Povohaj ga. To je Pongo. Se spomniš mojega Ponga?”

Moški dvigne predmet k nosu in povoha.

Še naprej dežuje. *Tok, tok, tok, TOK*, sliši, trikrat na kratko in potem glasen in močan *tok*, od nekod pa se pojavi nekaj drugega, nekaj v višini njegovega prsnega koša, kot velika, srebrnkasta pest, ki od tam potuje k možganom.

“Čudno,” reče moški, “za trenutek sem pomislil, da lahko čutim bolečino.”

“To je dobro, očka, to je dobro.”

In ga stisne za drugo roko, v kateri drži predmet iz cunj.

“Še enkrat ga povohaj,” reče mala ženska.

In on ga še enkrat povoha.

Močno kot implozija. Kot krik, ki je vsrkal samega sebe. Tako je poletela mimo ta slika, kdo ve, od kod se je vzela. Moški vidi vrt, prepoln dreves, in ve, da je zgodnja pomlad, ker cvetijo češnje in marelice. Čuti njihov vonj. Vidi, kako z vetrom tu in tam odleti kak listič. Tu, zelo nizko, mu ob nogah sedi dekletce. In v roki drži medvedka. Nekaj toplega. Nekaj slane. *Tok, tok, tok*. Dežuje. Spet me begajo z vsem tem, pomisli moški. Spet me begajo. Ne bo več dolgo deževalo, in če bodo tako nadaljevali, nikoli ne bom mogel slišati do konca. In sporočilo je resnično pomembno.

“Prosim vas, pojdite. Zdaj bi bil raje sam.”

Pogled ženske je tak, da ga ne uspe razvozlati. Vrne ji predmet iz cunj in ve, da bi moral še nekaj reči, kajti ne bo tako zlahka odšla:

“Vseeno hvala, ker ste prišli.”

Mala ženska vstane, ga nekaj časa gleda, potem vzame tisti predmet in ga vtakne nazaj v nahrbtnik. Obleče plašč. Z ustnicami se dotakne njegovega obraza. Na kratko. Dotakne se njegove roke. Nekaj časa jo pestuje. Vzdihne. Potem reče:

“Prav, očka, še bom prišla, pojutrišnjem.”

In gre na drugi konec sobe. Od tam ga še enkrat pogleda in potem tiho zapre vrata za sabo.

Tole ni dobro, pomisli moški. Tole nikakor ni dobro. Napeljujejo me, naj jim bom podoben. Zelo malo časa mi je še ostalo, da dokončam poročilo. Še zelo malo časa. Začeti moram, takoj.

In potem začuti, kako slana tekočina polzi po njegovem obrazu vse do ustnic. Skoraj enake kemične sestave kot tekočina tiste ženske. Vendar dež ni tako slan. Dež ima drugačno sestavo. Torej jaz nisem nebo, pomisli on. Nebo spušča popolnoma drugačne kaplje kot jaz.

Ve, da bo zdaj prišel, neustavljiv. Tisti krik iz njega.

Nisem nebo!

Nisem nebo!

Toda nekoč sem bil. Lahko bi bil za vedno!

Ve tudi, da bodo kmalu vstopili in ga zvezali.

In da ga bodo potem imeli zvezanega, dokler se ne bo sprijaznil tudi s tem dejstvom. Da ni več nebo.

Senka

Moj brat je bil vedno nekaj posebnega. Od mladosti. Nisi vedel, kam gre, kdaj se bo vrnil, s kom prenočuje. Prva leta je bila najina mati zaradi tega nesrečna in kar naprej v skrbeh. Včasih je bila vso noč v kuhinji, prisluškovala je zvokom s stopnišča, kar naprej vstajala in gledala skozi kukalo, kadar koli je zaslišala, kako dvigalo sredi noči ječi po stolpnici. In vsakokrat, ko se je izkazalo, da ni on, se je vrnila in spet sedla na najbolj neudoben stol, lesen, raven, z grobimi robovi, kot bi ga izdelali posebej za matere, ki se rade trpinčijo.

Oče je vse to opazoval z dobršno mero šaljivega spokoja:

“Sprijazni se s tem, ženska,” ji je včasih rekel zjutraj, ko je srkal prvo skodelico kave.

“Kako naj se sprijaznim, če pa ne vem, kje je?”

“Vsaj eno veva,” ji je odgovoril oče in mi mežiknil čez mizo. “Gotovo se ne bo zbudil tam, kjer je zaspal.”

Kot bi bila padla v to hišo z dveh različnih svetov, sem jaz najbrž vso mladost opazoval mater, kako peče sladice. Do desetega leta sem znal že vse recepte na pamet in materi z rokami, belimi od moke, ni bilo več treba segati po debelem zvezku, v katerem so bile zapisane vse skrivnosti naše kuhinje, temveč me je samo pogledala in vprašala:

“Koliko jajc že gre sem noter?”

In jaz sem vedel. Vedno sem natančno poznal odgovor.

Nihče ni bolj skrbno od mene ločeval rumenjakov od beljakov. Nihče ni znal tako natančno kot jaz odmeriti sto gramov sladkorja. Tehnice nismo več potrebovali. Vse sem imel v prstih, vsako mero. Mamina skrb je bilo testo v pečici, jasno pa je bilo, da bo moja skrbna in potrpežljiva roka z velikim, ravnim nožem razmazala kremo po torti. Jasno je bilo, da bom jaz dodal piko na i. In čisto na koncu drobne čokoladne mrvice, ki sem jih z občutkom strahospoštovanja potresel po torti.

Ko sem si čez nekaj let malo niže na ulici, za tistim žalostnim parkom z razmajanima gugalnicama, kupil propadajoč lokal in odprl slaščičarno, nihče ni bil pretirano presenečen.

Nihče tudi ni bil presenečen, ko se moj brat lepega jutra ni več vrnil. Kosilo ga je naslednji dan ves popoldan, večer in pozno v noč čakalo na mizi, ko pa ga tudi naslednje jutro ni bilo, je mama dvignila pokrovko s kozice, pogledala kosilo in ga preprosto vrgla v smeti. Potem je sedla na tisti trdi, neudobni stol, nekaj dni molčala, naprej pa smo živeli od spominov, od enoličnosti, ki je ni razbilo prav nič, le redkokdaj, enkrat, dvakrat na leto, kakšna bratova razglednica. Vsakokrat z drugega konca sveta.

Bilo je poletje, poldan, tisti čas dneva, ko v trgovini navadno ni nikogar. Gospodinje, ki se zjutraj, ko se vračajo s tržnice, oglasijo na limonado in kremšnito, so že odšle, za popoldanske sprehajalce pa je bilo še prezgodaj. Ob takem času sva s Senko brisala prah po izložbah, odstranila kakšno mrtvo muho, v vitrino dodala sladoled in počistila pod.

Senka je bila tiha ženska. V skladu s svojim imenom – *senca* – je vse delala brezšumno in neopazno. Tako je bilo tudi ta popoldan. Samo po rahlem žvenketu stekla v vitrinah sem vedel, da je v trgovini in po pladnjih skrbno razporeja čokoladne kroglice. Medtem sem se jaz v zadnjem prostoru, v najini mali delavnici, kjer so nastajale vse sladice, trudil, da bi popravil vratca pečice. Niso se več dobro zapirala, v trenutku, ko te vratca pečice ne ubogajo več, pa izgubiš tudi nadzor nad sladicami. Nekaj trenutkov mi je šla po glavi misel, da bova očitno morala kupiti novo pečico, vendar nisem hotel nič reči. Včasih se mi zgodi, da imam

stavek že pripravljen, da bi z njim nekomu nekaj sporočil, vendar mi iz nerazumljivega razloga ne gre z jezika. Sčasoma sem se navadil svojih neizgovorjenih misli. In čudno se mi je zdelo, zakaj jih ljudje ne razumejo. Izgovorjene in neizgovorjene, zame so bile pravzaprav eno in isto. Če pa bi moral vsaj grobo oceniti, koliko misli sem pravzaprav izrekel, se mi zazdi, da tega nikakor ne bi znal. Vem le, da me ima Senka za zelo molčečega človeka. To se mi je vedno zdelo nenavadno. Toliko vsega imam nenehno v glavi. Ona pa misli, da sem molčeč.

Bila je torej fina opoldanska tišina, v kateri se ni slišalo cviljenja otrok, škripanja nakupovalnih vozičkov, še rahlega udarjanja žličke ne, od katerega se stopi sladkor v kozarcu. Nič od tega. Samo rahel šum hladilne naprave. Šum, s katerim sva živela.

In zato je bilo tisto, kar se je zgodilo, popolnoma neobičajno. Oglasila se je Senka. Nekaj vzdihu podobnega. Nisem dojel, ali pomeni strah, radost ali presenečenje. Kot bi jo neka ogromna sila nepričakovano, naglo pritisknila, da je vdihnila globoko, kolikor je mogla. In takoj zatem se je oglasil še zvonec, ki zacinglja vsakokrat, ko kdo odpre vrata. Obrisal sem roke v predpasnik in šel ven pogledat, kaj je moji ženi izvabilo tak glas. In znašel sem se iz oči v oči z bratom. Med nama je bila le vitrina. Jasno sem slišal, da Senka na moji levi diha naglo in glasno.

Deset let prej, ko je bilo tudi najvztrajnejšim jasno, da se moj brat ne bo vrnil, temveč ga potepanje vodi v vedno bolj neznane kraje in vedno dlje od nas, je Senka, tedaj že brezupno navezana na našo hišo, sklenila, da se poroči z mano namesto z njim. Pozneje sem samemu sebi včasih zastavil vprašanje, ali nisem nekje v temni globini srca upal, da se bo tako končalo. Toda če je sploh obstajal odgovor na to vprašanje, ga samemu sebi nikoli nisem izrekel, ne v resnici ne v sanjah. Senka je preprosto še naprej hodila k nam. Prve mesece je najpogosteje sedela z mojo materjo v kuhinji in se z njo potihoma pogovarjala ali pa je vzela bratovo razglednico in jo odnesla v kopalnico, od koder se je pozneje vrnila zabuhlih in solznih oči. Solze so čez čas minile, presahnile, tudi šepet ni bil več tako tih, skrivnosti so se umaknile v svoj svet, Senka pa je namesto v kuhinji vedno pogosteje sedela v moji sobi, med prsti vrtela pramen svojih rdečih las in opazovala lipe na dvorišču. Tako se je to zgodilo, mimogrede, brez pretiranega hrupa, kot večina tistega, kar se mi je zgodilo. Samo včasih me je ponoči, ko sem opazoval Senko, kako spi, prešinil hladen veter nemira. Ko mojega brata že nihče več ni pričakoval, sem se jaz očitno šele začel bati njegove vrnitve. In se bal vse do danes.

Stal je tu pred nama, nedvomno resničen in navzoč. Kot v prizoru, o katerem sem že nešteto krat sanjal. Vendar je bil brat v mojih sanjah tak

kot pred desetimi leti, včasih še mlajši, včasih deček. Ta tukaj pa je bil drugačen, shujšan, malce osivel, z nenavadnimi prečnimi gubami na čelu.

Tišina je vseeno trajala le trenutek. Senka se je prva znašla, stopila je proti njemu in razprostrla roke.

“Daj,” je rekla po tem, ko ga je objela in se odmaknila, da bi ga še enkrat od blizu pogledala v obraz, nato ga je spet objela. “Daj, sedi. Prinesla ti bom limonado, da se boš osvežil.”

Sledil je majhen, tih vrtinec pozdravov, zbeganih objemov in prekinjenih stavkov. Senka je obrnila kartonček z napisom “Zaprto” in spustila roleta v izložbi. Potem smo vsi skupaj sedli za mizo.

“Najprej sem vaju iskal doma,” je rekel brat. “Toda tam ni nikogar. Neki otrok na stopnicah mi je rekel, naj vaju poiščem tukaj.”

Senka me je na hitro ošinila s pogledom in vedel sem, da misliva enako. Kako naj to poveva? Kako naj izgovoriva, da ne bo preveč boleče? Si sploh zasluži najino obzirnost? O tem sem se spraševal in upal, da tudi Senka misli tako. Medtem ko sva tako molčala in iskala primeren stavek, je brat na videz še enkrat ostro prekinil najino omahovanje:

“Mame in očeta ni več tam?”

Oba sva odkimala. Včasih je kaj samo po sebi jasno. Besede so včasih odveč. Spustil je pogled in vprašal:

“Kdaj?”

“Mama točno pred tremi leti, oče pa le nekaj mesecev za njo. Veš, da brez njenih sladice ne bi mogel dolgo živeti.”

Senka je dodala, kot bi se opravičevala:

“Hotela sva ti sporočiti, toda nisva vedela, kje naj te ...”

Prekinil jo je z rahlim dvigom roke, kot bi hotel reči, v redu je, razumem, nič več ti ni treba reči.

“Pa mama, jo je takrat, na koncu, skrbelo zame?”

Zadnje besede je izrekel skoraj neslišno. Skoraj brez sape. Vedel sem, kaj naju pravzaprav sprašuje. O vseh tistih stavkih, ki sva jih poskušala prestreči, jasno se zavedajoč, da so zanjo zadnji, o vseh tistih pretrganih, včasih popolnoma nepovezanih mislih. Naj sva se še tako trudila, da bi jih doumela, jih niti nisva želela slišati. Gladila sva pramen na njenem čelu, kot bi želela misli vrniti tja, od koder so prišle, in jih nikoli ne sprejeti vase. Toda ona je neštetokrat ponovila: “Reci mu, reci mu ...” Kimala sva, ne da bi vprašala, kaj naj mu poveva. Njene oči so bile motne in gledale so, kot da že vidijo nekaj v onstranstvu. Včasih se je odprlo le eno oko. Toda to oko je tipalo okoli sebe. “Vse je tam, spakirano v tisti škatli ...,” je rekla neko jutro. Midva s Senko pa sva odgovorila: “Dobro. Veva. Nič ne skrbi. Odpočij si.” V nekem trenutku pred smrtjo, ko mi je

vedno šibkeje stiskala roko, je izgovorila njegovo ime. Večkrat. In ko sva po nekaj minutah končno došla, da je izdihnila, je Senka stresla lase, kot bi s sebe otresala pajčevino, in z jezo, kakršno sem v njenem glasu redko slišal, izgovorila eno samo besedo: "Prekletnik!" Ni mi bilo treba vprašati, koga misli. Tudi pozneje nikoli nisva govorila o tem. Vse do tega trenutka.

"Mama je umrla mirno, v bolnišnici. Brez posebnih bolečin," je nazadnje rekla Senka. "Oče pa je umrl v spanju. Našla sva ga zjutraj, kot vedno je ležal, obrnjen k oknu, njegov obraz je bil спокоjen."

Pogledala me je. Razumela sva drug drugega. Vsega se nikakor ni dalo povedati. Ali pa ne bi imelo smisla. Očeta sva res našla zjutraj, toda ne v postelji. Sedel je za kuhinjsko mizo, zgornja polovica telesa mu je preprosto padla nanjo. Roke so mu visele ob telesu in se skoraj dotikale tal. Takrat so bile že zelo suhljate. Ni bil podoben človeku, kakršnega se je brat verjetno spominjal. Na mizi so bili albumi s fotografijami. Stari albumi z debelimi platnicami, s črno-belimi fotografijami. No, to je počel najin oče zadnjo noč v življenju. Gledal je fotografije. S Senko sva vedela, da tudi o tem ne bova govorila. O tem se ni dalo nič več povedati. Želel sem čim močnejše in varnejše zapreti vrata najinega sveta. In iz njega ne spustiti ničesar. Občutek sem imel, da je to zdaj iz nekakšnega skrivnostnega razloga najpomembnejše. Da ne izdam nobenega spomina, temveč jih skrivam kot najstrože varovano skrivnost. Kot bi najini spomini imeli svojo moč, moč, ki naju je s Senko povezovala.

Tistega leta, ko se je Senka uradno priselila k nam in iz svoje podnajemniške sobe prinesla tri kovčke oblek in nekaj knjig, je mati molče spakirala bratove stvari in jih odnesla v klet. Do takrat smo njegovo sobo ohranili tako, kakršna je bila na dan njegovega odhoda, takrat pa je mati na vsem lepem odnesla vse in rekla, kot da bi bilo to nekaj popolnoma običajnega:

"Vzemita to sobo, večja je in svetlejša. Primerna spalnica bo za vaju."

Tako je tudi bilo.

Včasih, ko ni bilo nikogar doma, sem se potikal po stanovanju in iskal, ali je kje še ostala kakšna sled. Razen dveh družinskih fotografij v dnevni sobi sem počasi in neopazno, vsaj tako sem mislil, odstranil vse. Pravzaprav sem včasih pomislil, da vsak od nas štirih na skrivaj umika bratove sledove. Mogoče se nam je vsem zdelo, da bomo manj jezni nanj, če bomo vse odstranili. In bomo nazadnje verjeli, da ga sploh nikoli ni bilo.

Šele ko v tisti sobi ni bilo več njegovih starih stripov, škatle z orodjem, prgišča vžigalnikov, v katerih že davno ni bilo bencina, baterijske svetilke, s katero je hodil v klet popravljat varovalke, plakata iz filma *Lasje*, ki je bil več let nalepljen na notranji strani njegove omare, ker je mati ostro nasprotovala lepljenju plakatov po zidovih, ali obeska za ključke v obliki

majhnega globusa, skratka, ko ni bilo več ničesar od tega, sem šele začel res uživati ob Senkinem mehkem, oblem telesu.

Še nekaj časa smo tako sedeli, pojedli nekaj baklav in se pogovarjali, še sam ne vem več, o čem. Brat je govoril veliko več od naju. Omenjal je neke dežele, mesta, rekel je celo, da je nekje daleč, na obali nekega jezera, hiša, kamor se vedno vrača, toda ničesar od vsega tega si nisem želel zapomniti. Nobenega imena, nobenega mesta na svetu. Prepozno je bilo, da bi ga začel povezovati s kakršnimi koli zemljepisnimi točkami.

“Pospremila ga bom,” je rekla Senka, ko je brat vstal in dal vedeti, da odhaja.

Kratko in malo sem pokimal, tako kot vedno. In nič od neizgovorjenega ni prišlo iz mene, tudi tokrat ne. Bratu sem ponudil roko, nespretno sva drug drugega potrepjala po ramenih, pri vratih je pozvonilo, onadva sta šla ven, izginila nepojmljivo hitro, in na lepem sem ostal sam. Tu, sredi slaščičarne. Dojel sem, da so to sanje, ki so se mi neštetokrat prikazovale. Ravno kar so se uresničevale. Vedel sem, da se Senka ne bo vrnila. Zaman sem odstranjeval njegove stvari. Zaman sem se izogibal temu, da bi izgovoril njegovo ime. Zaman sem samega sebe prepričeval, da je vsa njegova krama spakirana v nekaj škatlah, trdno zalepljenih s trakom.

Kako je že rekel, da se imenuje tisto jezero? Moral bi si zapomniti. Nikdar več je ne bom našel. Vem tudi, da je niti ne bi iskal, četudi bi vedel, kje je. Vsa ta leta sva ga čakala, čeprav sva se drug pred drugim sprenevedala, da ga ne čakava.

Z mize sem pospravil krožničke, vilice, jih potihoma dal v pomivalno korito in se začel ozirati okoli sebe. To je bilo moje, le to, ta tišina, vreče moke in sladkorja, postrojene vrste jajc v hladilniku, pisane košarice, vaniljeve palčke. To je bilo moje. Vdihaval sem vse to, medtem ko sem čakal, nisem čakal, se poskušal sprijazniti, pripravljen, da stečem za njima, s težkimi nogami, prikovanimi na tla, vdihoval sem svoj strah. Dišal je po svežih jagodah, po limonovi lupinici. Zdaj bom šel domov, sem razmišljal. Malo prej bom zaprl prodajalno in šel spat. Vse, kar zdaj potrebujem, je dolg, globok spanec.

Potem pa so se vrata na lepem odprla, zvonec je poskočil, Senka je bila v dveh korakih tukaj, zraven mene, nasmejana in začudeno je gledala, kako po veliki leseni mizi rišem nenavadne vijuge po moki.

“Hej, kaj ti je?” je vprašala in mi položila dlani na lica.

Samo odkimaval sem. Besede nikoli niso prišle iz mene, nikoli tiste prave in nikoli takrat, ko sem jih najbolj potreboval. Morala jih boš slišati kako drugače, sem pomislil.

Prav tako, kot je nekoč počela moja mati, je Senka iz žepa predpasnika potegnila tenek bel robec in mi z njim obrisala lica. In oči. In solze, ki so primezele od kdo ve kod. Njen robec, tako kot vse v najinem svetu, je dišal po sladica. Nazadnje sem dvignil glavo in jo pogledal. Bila je lepa. In bila je moja.

“Bova odprla prodajalno?” je vprašala. “Dovolj je bilo odmora.”

“Dajva.”

Prevedla Dušanka Zabukovec

Jaka Bombač

Večno iskanje končnosti (v neskončnosti)

Smo ljudje. Živimo v prostoru, ki ga do potankosti verjetno nikoli ne bomo spoznali. Poleg tega živimo v času, v katerem se naše dožemanje prostora zaradi neštetihi informacij, ki vsakodnevno kapljajo skozi močno razrahljane filtre medijev, spreminja vsak dan, če ne celo vsako uro. Igramo več družbenih vlog kot kadar koli v zgodovini in družbeni svet se je zaradi nenadnega vdora tehnologij v zadnjih tridesetih letih spremenil bolj, kot se je prej v celem tisočletju. A še vedno smo zgolj ljudje, v svojem jedru enostavna bitja, ki si že od nekdaj prizadevajo, da bi osmislila svoj obstoj in se hkrati naučila živeti v funkcionalnih skupnostih.

Precej neugodno se zdi, da v večini držav zahoda, ki se še vedno soočajo z močnimi vplivi globalizacije, živimo tudi v dobi posameznika. Posameznik kot edinstvena in samozadostna entiteta je (v številnih državah modernega zahodnega sveta) že v otroštvu vpeljan v sistem individualne svobode, le redko pa mu je znotraj te svobode predstavljen koncept sinergije, ki naj bi jo posameznik soustvarjal z drugimi posamezniki zavoľo boljšega življenja vseh in ne le njega samega. Beseda sinergija se v javnosti le redko sliši, čeprav ima popolnoma jaseñ pomen, pomeni vzajemno koristno zvezo, pri kateri je celota večja kot vsota delov. Sinergija nima zveze z nobenim ideološkim aparatom, obstaja ločeno in lahko svojo funkcijo opravlja v katerem koli sistemu, tudi v kapitalizmu.

Zdi se, da se individualne svobode v našem sistemu pravzaprav sploh ne učimo znotraj kakršnega koli konteksta, temveč je človeku predstavljena bolj kot sredstvo, ki je samemu sebi namen in ki ni relevantno v povezavi z okolico, katere resničnost se zaradi hitrega tehnološkega napredka spreminja hitreje kot kadar koli. Vendar pa bo vsakdo, ki bo kadar koli ujet v popolni temi, na razburkanem oceanu ali v kakšni drugi nepredvidljivi situaciji, kjer mu njegova trdno, a togo grajena identiteta ne bo zmožna pomagati, ugotovil, da je pravzaprav sam po sebi nič in da obstaja

velika verjetnost, da individualno svobodo lahko doseže samo prek sodelovanja z okolico in soljudmi, torej prek vzajemno koristne zveze, pri kateri celota postane večja od vsote delov.

V zadnjem času sem bil ujet v dveh situacijah, ki sta mi predstavili koncept sinergije kot ključen za doseganje individualne svobode. Prva je bila, ko sem se brez znanja jezika, pisave ali kulture izgubil v neki ruski vasici. V tej situaciji nisem čutil lastne identitete in sem zato cenil vsako bilko, ki sem se je lahko oprijel v upanju, da mi bo pomagala pri vnovični vzpostavitvi občutka varnosti, ki sem ga izgubil potujoč v popolnoma neznanem okolju. Vsakega tujca, ki sicer z menoj ni imel veliko skupnega, sem cenil, kot da bi bil moj najboljši prijatelj. Nenavadno je bilo biti soočen s krutim dejstvom, da moja identiteta sama po sebi pravzaprav ne obstaja, ampak je v večji ali manjši meri odvisna od okolice, ki me obdaja. Zato sem občutil nemoč, ki je v domačem okolju, kjer mi je vse znano, nisem vajen čutiti.

Zdi se, da v svoji navidezno jasni definiranosti sodobni zahodni človek izjemno težko prizna, da je njegova resnica napačna. Seveda pa bomo razumeli vsakega kritika, ki bo trdil, da se človek pravzaprav ne oklepa svoje resnice, pač pa svojega ega, ki je nepogrešljiv v svetu, ki bolj in bolj prevzema značilnosti poslovnega sveta; ta pa pogosto temelji na ekonomskih dejavnikih in človeku redko dopusti svobodo, da bi najprej upošteval etične dejavnike in šele nato ekonomske. V zadnjih desetletjih se je izoblikoval celo t. i. poslovni jezik, ki odmika človeka od njegovih inherentno človeških lastnosti in ga na videz postavlja nad navaden obstoj, hkrati pa se ta poslovni jezik povezuje s točno določenimi vzorci vedenja, ki jih popolnoma brez pomisleka kot samozadostne celote, ločene od siceršnjih jezikovnih in moralnih pravil, učijo na številnih poslovnih in medijskih šolah. Ko smo soočeni s to, v zadnjih desetletjih močno spremenjeno naravo človeških odnosov, ugotovimo, da potrebujemo zdravo mero ega, če nočemo, da nas potepta egoizem drugih, ki so se popolnoma podredili ideji, da niso več ljudje, ampak poslovneži, in da ničesar več ne dajo brez zagotovila, da bodo še več dobili. Ego je najhitrejši vir moči, in če ga sami uporabimo ob pravem času, nam lahko pomaga obdržati mnenje, ki kontrira mnenju večine, ter ga tako sčasoma (pod pogojem, da smo izjemno vztrajni) potisnemo iz spektra naše imaginarnosti v spekter družbene realnosti, tam pa lahko fizično, v obliki izgovorjenih ali pisanih besed kontrira mnenju večine.

Seveda pa ni treba, da je naše dojemanje lastnega ega črno-belo; če se zagnano posvetimo spoznavanju sebe v povezavi s svojo okolico, ugotovimo, da smo kot predstavniki človeške vrste, ki je prav s pomočjo

sinergije dolgo pridobivala neverjetno zmožnost osmišljanja sveta okoli sebe, zmožni razumeti svoj ego in ga omiliti do točke, ko nas v svojem hlastanju po opaženosti ne zaslužnjuje več. Vendar pa proces ločitve od ega skupaj s procesom pridobitve razumevanja njegove uporabnosti traja vrsto let in od posameznika terja močno disciplino. Pravzaprav je disciplina, ki jo terja tovrsten proces za sodobnega človeka, ki svojo identiteto v dobi informacij plastično navezuje na vrsto tujih, na videz uspešno zgrajenih identitet (ali pa samo na določene dele le-teh), skorajda nepredstavljiva. Sodobni človek zaradi širjenja sveta v globalno vas igra vloge, ki od njega zahtevajo povezovanje s točno določenimi vrednotami in vzorci vedenja, pri čemer ne ostane dovolj prostora za človekovo priznavanje lastnega jedra, ki v svoji naravnosti nima nobene zveze z družbeno realnostjo. Simboli, ki v 21. stoletju tvorijo vsakdanji prostor človekove zavesti, so velikokrat banalni in odvračajo pozornost sodobnega človeka od njegove globoke želje po osebni svobodi, ki je sicer spodbujana znotraj nekega določenega, zelo togega konteksta, a prav zaradi tega togega konteksta človeku dovoljuje, da s svojo svobodo krati svobodo drugega. To pa v nekem bolj univerzalnem kontekstu ni temelj doseganja individualne svobode.

Druga navidezno brezizhodna situacija, v kateri sem bil ujet, je bila precej hujša od tiste prve, ko sem bil izgubljen v Rusiji. Surfal sem v severnoatlantskem oceanu, ko so se nad njim zgrnili črni oblaki. Zanje se v zavedanju izjemne moči svojega ega nisem zmenil, poleg tega mi je obet nevihte v telo sprožil val adrenalina, ki me je poganjal naprej. Tudi ko je začelo pihati in deževati, sem bil prepričan, da poznam in razumem naravo in da mi ta ne bo storila nič žalega. Pihalo je zmeraj močnejše – nekateri so kričali v navdušenju, drugi v strahu, medtem ko so plavali na obalo in tekli proti naselju. Ko sem videl, da vsi bežijo iz vode, in ko sem na koži začutil ostro točo, ki jo je močan veter poganjal naravnost v moj obraz, sem se odločil, da bom tudi sam zbežal na varno. Vendar pa je takrat veter že postal močnejši in me nekaj minut ni izpustil iz svojega prijema. Ker sem imel s seboj surf desko, me je skupaj z njo premetavalo na vse strani. V bližini so bile čeri in edino, kar sem lahko storil, je bilo, da sem čakal na mestu, katerega sem se z nogami silno oklepal. Divje je grmelo, zaradi toče in slabe svetlobe nisem videl skoraj ničesar in zdelo se mi je, da sem edini, ki mu ni uspelo ubežati neizprosni naravi. V tistem trenutku sem bil soočen z nekakšno višjo logiko in nisem imel priložnosti, da bi se oklenil svoje identitete ali ega, da bi me rešila iz težav. Za trenutek sem doumel samega sebe v odnosu do drugih in do sveta, razumel sem, zakaj svet temelji na sočutju in ne na brezglavem individualizmu. Vendar pa se

v vsakdanjem življenju velikokrat podredimo rutini in predvidljivosti, ki zavirata naše spoštovanje do življenja kot fenomena, kot do nečesa lepega in neponovljivega, prav tako pa zavirata našo zmožnost, da se postavimo v kožo drugega in se v tem zavemo našega soobstoja.

Budisti pravijo, naj na življenje raje gledamo kot na zlomljeno posodo kot pa na posodo, ki je še cela. V vsej (električni) svetlobi sveta dajmo nekaj prostora temi; priznajmo si, da bomo nekega dne umrli, tako kot vsi preostali prebivalci te Zemlje, in ne iščimo pomena v neskončnosti, ki smo jo precej kontradiktorno sposobni začutiti samo v končni, logični celoti. Samo upoštevajoč vse to se bomo naučili, da smo vsi samo ljudje in da si drug z drugim delimo ovire in lepote, ki krojijo naša življenja. Prav zato v številnih plemenskih skupnostih obstajajo iniciacijski obredi, ki mladce postavijo v perspektivo s svetom, da ugotovijo, da sveta ne bodo mogli nikoli preseči, lahko pa se bodo z njim naučili sodelovati. Občutek, da je nadrejen svetu ali pa da v sebi ustvarja nov svet, ki je nadrejen svetovom drugih ljudi, lahko človeka preplavi z lažnim optimizmom, ki se nasilno konča, ko je človek soočen z neizprosnim tokom narave – če ne prej, trenutke pred smrtjo. Če se človek preveč oprijema lastne resničnosti, bo v hitro spreminjajočem se svetu postal tog, kar pa bo zaviralo njegov potencial za spremembo, katerega nepogrešljivost bo slej ko prej (najpozneje tik pred smrtjo) spoznal.

John Steinbeck v enem svojih dnevnikov, ki jih je pisal med pisanjem *Sadov jeze*, govori o razliki med procesoma obstajanja in postajanja. Piše o tem, kako je po začetnih uspehih svojih romanov v sebi začutil nekakšno nadutost, ki jo je le težka ukrotil. Pisatelju, ki je prav tako kot vsi drugi ljudje na svetu v nenehnem procesu spreminjanja, se je izjemno težko soočiti z nekaterimi svojih prejšnjih del, saj ta včasih vsebujejo mnenja, ki jih je avtor pozneje opustil ali jih celo ovrgel kot nesmiselna. Ker v nasprotju z govorico pisava ne neha obstajati in ker so dobre knjige fizično razmnožene po vsem svetu, je pisatelj prisiljen sprejeti svoja prejšnja dela z dovoljšno mero distance oziroma kot nekaj, kar je nastalo kot plod njegove prejšnje končnosti, katere spekter je potem v iskanju nove končnosti zapustil. Razmišljanje je edina pisateljeva konstanta. Sprememba, kot ugotovimo, pa je popolnoma naraven del obstoja vsakega človeka, ki se kaže tudi vizualno – v človekovem razkroju, ki ga povzroči minevanje časa. Človek v sebi potenciala za spremembo ne spozna, dokler ni soočen z dejstvom, da je bila njegova dotedanja resnica nepravna. Vendar pa v oklepanju ega sodobni človek le redko spozna nepravost svoje resnice, ko pa to nepravost končno spozna, poskuša to neljubo ugotovitev čim bolj ločiti od svojega obstoja in se pretvarjati, da je to samo nekakšna

motnja, ki ga hoče zavesti na njegovi namišljeni poti v neskončnost. Ampak neskončnost najdemo samo v iskanju končnosti, in ko končnosti starega sebe človek (v iskanju novega sebe) samemu sebi ne prizna, to pomeni, da bo celo življenje kot podivjana mačka lovil svoj rep in se vrtel v krogih istih dejanj. Ti krogi ga bodo nadzorovali, in kljub temu da si bo domišljal, da je svoboden, bo v resnici milijone svetlobnih let oddaljen od resnične svobode. Hlastal bo za hitrimi rešitvami in že izoblikovanimi identitetami, ki bi jih lahko prevzel, da bi odvrnil oči namišljenih kritikov od svojega smrtnega bistva.

Zmeraj obstajamo, vendar v svojem obstoju tudi nenehno postajamo. Nenehno postajanje pa zna postati utrujajoče, če ga človek ne zna sprejeti kot golo dejstvo. Vse teče, je rekel Heraklit, in kamen nikoli ne pade dvakrat v isti del reke. Toda kako naj človek sprejme to kruto dejstvo? Kako naj osmisli svoj obstoj, ko ugotovi, da nima nobenega zagotovila, da bo jutrišnji dan isti kot današnji, da bo naslednja minuta ista kot zdajšnja? Kako naj se človek ne počuti kot brezglava kokoš, ki leta po svetu in kar tako, mimogrede, opravlja nešteta dejanja, katerih posledic se niti dobro ne zaveda?

Ker sama neskončnost, kljub temu da se nam njen obstoj zdi sam po sebi umeven, zaradi nedefiniranosti in omejenosti človekovih čutov človeku ne more ponuditi *občutka* neskončnosti, se mora človek naučiti znotraj te neskončnosti izgrajevati vedno nove končnosti. Končnost nam nudi občutek globine našega bitja in podobno kot smrt predstavlja temnejši pol našemu življenju; predstavlja temnejši, a kljub temu globlji in bolj smiseln protipol neskončnosti, ki je po svoji naravi absurdna. Večna igra končnosti proti neskončnosti se zrcali celo v dovršnih oziroma nedovršnih oblikah glagolov nekaterih jezikov (ne vseh).

Kot so to počeli že naši predniki (čeprav so oni to počeli zavoljo zadovoljitev primarnih potreb, kot sta preživetje in reproduciranje), se moramo v svoji okolici tudi mi naučiti poiskati vzorce ter najrazličnejše začetke in konce, ki nas bodo prizemljili in se povezali z našim lastnim obstojem, katerega glavna lastnost je prav ta, da ima začetek in konec. V vseh svojih filmih, predvsem pa v *Žrtvovanju*, ruski režiser Andrej Tarkovski poudarja pomen obredja in simbolov v človekovem življenju. *Žrtvovanje* se začne s fantkom, ki skupaj z očetom posadi majhno drevo. Po tem, ko se odvije celotna zgodba filma, se kamera osredotoči na isto drevo, ki je od prvega prizora že precej zraslo, pod drevesom pa je samo še deček, ki kljub očetovi smrti drevo še vedno zaliva in zanj skrbi. Prikazana je dečkova dolga pot od izvira vode, kjer napolni vedra in se potem pod vplivom njihove teže opotekajoče, a vztrajno odpravi do drevesa, ki je

simbol večno rastočega zavedanja ljudi, ki žrtvujejo del svojega življenja za to, da bi to zavedanje negovali. Vendar pa negovanje tega zavedanja zahteva iskanje končnosti znotraj neskončnosti, ustvarjanje lastne logike v družbenem svetu, katerega logika je v svoji hitri spreminjajočnosti tako krhka, da ji le s težavo lahko sledimo.

Obred, ki sega globoko v zgodovino in se še vedno izvaja na Japonskem, je obred pitja čaja, ki je reguliran z najstrožjimi pravili in ga lahko izvaja samo čajni mojster, ta pa mora biti za vodenje obreda izurjen do potankosti. Čajna soba mora biti okrašena zelo preprosto, skodelice in čajniki pa morajo biti različnih oblik in barv, kar udeleženca spominja na kaos, ki ga večina vzhodnih filozofij in religij ne zanika in ne deli od reda, temveč ga vidi kot redu enakovredni protipol. Medtem ko obred poteka zelo umirjeno in znotraj njega vlada popoln red (udeleženci obreda celo pijejo čaj po točno določenem vrstnem redu, iz iste skodelice), miza s preprostim okrasom ter mnogoterimi oblikami in barvami predstavlja kaos, ki uravnoteži popolni red obrednega poteka.

Kadar se v Sloveniji s kom pogovarjam o religiji, pogosto naletim na mnenje, da je religija sodobnemu človeku popolnoma nepotrebna. Kljub močni odločenosti v maniri svojega govora pa moji sogovorniki na religijo pogosto pozabijo gledati kot na kompleksen fenomen ter se namesto tega raje osredotočijo na kritiko točno določenega vidika religije. Religijo (podobno kot mnoge druge stvari, npr. pravice žensk in homoseksualcev, politike, slavne osebe, brezdomce, zločince) ljudje, ki so pod močnim vplivom trenutnega, z informacijami prežetega sistema, obravnavajo kot nekaj črno-belega, nekaj, kar je ali popolnoma prav ali pa popolnoma narobe. Znotraj teh jasno začrtanih mej moji sogovorniki včasih pozabijo obravnavati aspekte religije, ki niso neposredno vezani na njihova lastna izkustva v družbi in času, v katerem živijo. Tako se širi na šibki podlagi zasnovano mnenje, da je religija slaba kot celota, čeprav posamezniki v zanemarjanju pomembnosti jasne artikulacije svojih mnenj včasih pozabijo, da želijo obsoditi zgolj tisti del religije, ki je bil institucionaliziran in izkoriščen, podvržen ljudem, ki so sicer neškodljiv skupek pravil za življenje prevzeli zato, da bi se z njim okoristili. To pa ni bil rezultat religije kot celote, temveč rezultat nezmožnosti nekaterih, da bi začutili sočutje in videli, kako gradnja njihove svobode (predpostavljam, da so ti ljudje finančno okoriščenost videli kot nekakšno svobodo, čeprav menim, da je to izjemno izprijena definicija svobode, ki pa nevarno subtilno prihaja v veljavo tudi v Sloveniji) ovira gradnjo svobode drugih ljudi. Religija je v svojih najosnovnejših temeljih le skupek zgodb, ki skozi simbole in njihove določene pomene povezuje ljudi v skupnost ter med njimi ustvarja

sinergijo oziroma vzajemno koristno zvezo, pri kateri je celota večja kot vsota delov. Ko je religija institucionalizirana, pa govorimo o drugem fenomenu; ta je tisti, ki ga mora družba znati kritično ovrednotiti in ga po tem, ko ga ovrednoti in prepozna, tudi ovreči in se začeti posvečati kritiki novih fenomenov in sistemov, ki si družbo hočejo podrediti in s tem uničiti človeškost njenih pripadnikov. V svoji najosnovnejši obliki religija zgolj, podobno kot skorajda katera koli druga človeška aktivnost, opravlja funkcijo zadovoljitve ene od človekovih potreb. Potreba, ki jo izpolnjuje religija, se nanaša na človekovo željo spoznati globljo resnico (logiko, celoto, končnost), ki se skriva za varljivim svetom pojavnosti, v katerem obstajamo samo fizično. Ta globlja resnica, ki jo religija poskuša ekstrahirati iz sveta, v katerem za razvitega, razmišljujočega človeka obstajajo mnoge resnice, pa pravzaprav sploh ni globoka ali filozofska; je le drugačna od ostalih resnic. Sodobna zahodna družba, predvsem evropska, bi se zatorej mogla nehati oklepiti starih zamer do religije, ki je bila v nekem obdobju kruto institucionalizirana in izrabljena (kar je kot dogma predstavljeno že vsakemu najstniku), in se bolj posvetiti sedanjosti oziroma usmeriti svoje kritike v institucije, ki sodobnemu človeku vsiljujejo dogme v sekularizirani evropski družbi 21. stoletja, in to počnejo celo pod pretvezo demokratičnosti. Podobno kot Evropa srednjega veka je amerikanizirana Evropa 21. stoletja podrejena simbolom; vendar pa to niso simboli, ki bi bili plod človekove potrebe po osmišljanju sveta, ampak so to simboli, ki so nastali kot plod sistema, ki želi akt osmišljanja trivializirati. Družba, ki si ne prizadeva, da bi svet kakor koli osmislila, pa je na milost in nemilost prepuščena korporacijam, ki simbole proizvajajo, in katerim prav absurdnost teh proizvedenih simbolov nudi zaščito proti vsakršni kritiki. Absurdnost je v vsej njeni trivialnosti namreč izjemno težko kritizirati, posebej ker znotraj nje ne vladajo nobeni odnosi oziroma se ti znotraj nje konstantno spreminjajo. Edino, kar ostane družbi, ki ne stremlje k iskanju resnice, ampak se namesto tega zadovolji s tem, da za svoj temelj sprejme trivialne simbole, je svet pojavnosti. Oklepanje slednjega kot edine resnice pa razmišljujočega človeka v njegovem razvoju zaustavlja oziroma tok njegovega razvoja celo preusmerja nazaj, proti časom njegovih neandertalskih prednikov.

Na svet pojavnosti smo sodobni ljudje izjemno navezani; posebej zaradi tega, ker nam v dobi tehnološkega napredka življenje krojijo slike. Zanimivo je, da v dobi osebne svobode, v kateri naj bi živeli, le redko-kateri posameznik kroji popolnoma lastne slike. Slike, ki jih vidimo na televiziji, so izjemno stiliziran prikaz nekih informacij in nam prav zato ne dopuščajo veliko prostora za interpretacijo; precej definirane so namreč

že same po sebi. Veliko večji prostor za interpretacijo dopuščajo besedila; v njih so informacije najbolj gole in zato spodbujajo bralčevo domišljijo, ki pa je ključna za potešitev človekove potrebe po identiteti in ustvarjanju. Iz komunikacijskega modela, ki temelji tako na informaciji kot na (danes pogosto neprisotni) povratni informaciji, je danes zaradi vizualne prenasitenosti izključena pomembna faza, kar pa povzroči veliko sprememb v človekovih miselnih procesih. William Golding v svojem romanu *Dediči* opisuje prigode ene zadnjih neandertalskih družin, katere člani, ko se jim utrne kakšna misel, to vedno naznanijo z besedama: "Vidim sliko!" Golding opisuje nam nenavaden način razmišljanja neandertalcev in njihova prva zavedanja o tem, da so verjetno zadnji predstavniki svoje vrste. Ko rečejo, da vidijo sliko, s tem pravzaprav mislijo, da jim je skozi zavest stekla misel – moderni bralec *Dedičev* pa pri tem pomisli, koliko slik, ki jih povrh vsega še sploh ni sam ustvaril, njemu dnevno steče skozi zavest. Številne od teh slik so medsebojno nekoherentne, s čimer zavest sodobnega človeka trgajo na vse konce, namesto da bi prisostvovala pri izgradnji zdravih temeljev za življenje posameznika in družbe.

Kot bitja, ki so od stopnje neandertalcev precej napredovala (kljub temu, da so bili neandertalci očitno od nas boljši v prepoznavanju trenutka, ko je v njihovo zavest kapnila misel, čeprav je tudi popolnoma res, da so bili verjetno izpostavljeni občutno manjšemu številu zunanjih informacij kot mi), imamo individualno svobodo, da znotraj sveta, ki nam na videz ponuja neskončne možnosti, ustvarimo lasten svet. Imamo svobodo, da znotraj neskončnosti ves čas, vsakič znova, ustvarjamo končnost; celoto, ki ta naš svet osmišlja. Vendar pa tega velikokrat ne naredimo, ker smo v svojem varljivem optimizmu prepričani, da za to poskrbi naša informacijam podrejena okolica, ki pa žal informacij ne filtrira na način, ki bi bil ugoden za razvoj posameznika in posledično družbe. Posameznik se tako, namesto da bi izpolnil svoj naravni potencial, razvije v nekoga, ki je sposoben preživeti samo v zelo jasno definiranih družbenih okoliščinah in tako, da znotraj sistema igra vlogo togega sredstva, raje kot pa živečega, dihačnega in kompleksnega organizma. Prevečkrat sem opazoval sebe in druge, kako se izgubimo v absurdni, nekoherentni, varljivi končnosti, ki nam jo ponuja prevladujoči sistem (če tej nenehno spreminjajoči se, nestalni entiteti sploh lahko rečemo sistem) in ki ji sledimo kljub temu, da se nekje globlje v sebi zavedamo, da nam tak sistem simbolov sploh ne ustreza, ker ne more dati nikakršnega smisla našim dnevnim naprežanjem. Prav tako sem bil prevečkrat priča nesporazumom, ki so vzniknili zaradi človekovega nerazumevanja koncepta svobode. Svoboda na neki način pomeni neskončnost, neskončnost pa, precej paradoksalno, lahko

doživimo samo znotraj končnosti – če pa te končnosti sploh ne izoblikujemo sami, ampak jo v poenostavljeni obliki povzamemo od raznih javnomnenjskih voditeljev, se pojavijo težave. Čutimo namreč, da kljub temu, da si prizadevamo za svobodo, še vedno nismo svobodni, zato začnemo panično hlastati po kakršni koli obliki svobode, ki nam je neposredno dosegljiva. V tem hlastanju se vklopijo naši živalski mehanizmi, ki začnejo reagirati na neprave stvari v okolici in nas odvrčajo od civiliziranih oblik soobstoja. Kolikokrat na dan naletimo na primer na konstruktivno kritiko oddaje, ki našo zavest preplavlja z nepomembnimi slikami in informacijami, kolikokrat pa naletimo na obsojajočo kritiko človeškega bitja (rumeni tisk), ki je v svojem zmedenem obstoju storil manjšo napako? Po mojih izkušnjah se veliko več posvečamo kritiziranjem slednjih, čeprav so ti zgolj plod prvih in bi zato, da bi odpravili slednje, morali najprej odpraviti prve.

Ljudje smo, ki si delimo čas, prostor in svobodo. Kljub temu, da smo vse to – čas, prostor in svobodo – kot precej napredna vrsta sposobni ustvariti sami, pa smo ravno toliko sposobni vse to odvzeti drugim, ki hrepenijo po podobnem. Haruki Murakami v svojem romanu *Kafka na obali* opisuje dve zgodbi, ki se na neki točki združita in gresta potem zopet vsaka svojo pot – prva je o dečku, ki beži od doma, druga pa o dečku, ki dom na neki način poskuša najti. Slednji se sooča z njemu nerazumljivo energijo, ki je bila nanj odložena v njegovih mlajših letih, ko še ni bil sposoben osmisлити dogodkov, ki so se dogajali okrog njega. Odraščal je namreč med drugo svetovno vojno, in zato da bi ukanil strahove, ki so zaslužnjevali njegovo človeškost, je moral od otroštva do odraslosti prehoditi dolgo pot in na tej poti odkriti veliko smiselnih celot, na katerih je njegovo dotedanje življenje v svojem bistvu temeljilo. Resnični ljudje se od tega namišljenega dečka ne razlikujemo veliko. Že moja razlaga zgodbe tega dečka, na primer, je celota znotraj neskončne kompleksnosti njegove zgodbe, ki je bila v osnovi zgolj plod Murakamijeve domišljije.

Opazujem svojo družino in ugotavljam, da kljub temu, da jo okolica vztrajno vleče narazen, vseskozi deluje tudi obratna sila, ki jo vleče skupaj. Obe sili sta čisti in neizprosni, kot sila vetra ali sila valov oceana, na katero sila vetra vpliva. Kot val, na katerega se bom podal v oceanu, lahko izbiram tudi silo, ki bo osmišljala moje življenje in ga usmerjala tja, kjer bom deležen svobode v obliki ustvarjanja smiselne celote znotraj neskončnega morja teh sil. Vendar pa ne smem pozabiti, da nikoli samo ne obstajam, ampak v svojem obstoju tudi nenehno *postajam* in sem kot veter, ki pomaga soustvarjati ocean. Sam sicer na ocean nimam tolikšnega vpliva, kot ga ima veter, vplivam pa lahko na svojo okolico in na druge

ljudi, ki imajo tako kot jaz svoje jedro in želje in cilje. Skupaj tvorimo celoto, četudi se to emanira zgolj vsake toliko časa, ko v mimobežečem svetu pridemo skupaj in soustvarimo smiselno celoto, v kateri smo deležni končnosti trenutka, ki ima prav zaradi svoje končnosti za nas neskončen pomen. Če bomo o tem več in bolj odkrito razmišljali, bodo takšni trenutki vedno pogostejši.

Ob vsem tem pa se pojavlja ključno vprašanje: Kako doseči to, da bomo o tem več in bolj odkrito razmišljali? Verjetno je najpomembnejše, da se znebimo nesmiselnih strahov, ki nas ovirajo na poti do kakršnega koli spoznanja, tudi če je le-to napačno. Nehajmo se ozirati na kritike, ki nam očitajo nedoslednost, in se raje posvetimo podiranju zidov, ki nas ovirajo pri jasnem izražanju mnenj, čustev in želja. Resnica je, da v svojih mnenjih na dolgi rok nikoli ne bomo popolnoma dosledni, saj na svojo srečo vedno znova nastajamo in se učimo iz svojih napak. Spoznanje, tudi če je napačno, nas bo navdušilo in v nas prebudilo občutek soustvarjanja resnice, ki ga je večina od nas izgubila s prehodom iz otroštva v odraslost. Smo zgolj mediji, skozi katere tečejo spoznanja, ki morajo na plan zavoljo odkrivanja najboljših načinov, kako živeti v družbi in svetu. Naloga vsakega, ki je v neskončnosti bil sposoben najti lastno končnost, je, da zbere pogum in deli to svojo končnost z drugimi ljudmi, ali pa jo prizna vsaj samemu sebi kot spoštovanja vredno entiteto, kot svoj zasebni otok, ki mu je navkljub izgubljenosti v morju informacij zmožen nuditi orientacijo.

Vsak tak posameznik, vključno z mano, naj se reši ega in dogem ter zbere svoje misli. Vzame naj si samo tisto, kar zares potrebuje, in se raje kot na hlastanje po banalnih pojavnostih osredotoči na kontinuiteto svojega razmišljanja o nesmiselni življenjski logiki, ki mu jo družbeni svet prek medijev in politike velikokrat vsiljuje, medtem ko istočasno s podporo večine smeši naprezanja vseh tistih, ki jih prevladujoča logika spominja na dirigenta, ki v ignoranci do človeškosti svojih glasbenikov venomer – v absurdno neskončnost – ponavlja isti gib.

Breda Biščak

O zgodbah, ki jih izpisuje *Podivjana celina*

Podivjana celina. Evropa po drugi svetovni vojni britanskega avtorja Keitha Lowa ni knjiga, ki bi jo človek označil za lahkotno poletno branje. Kar precej težka je, tako v fizičnem kot vsebinskem smislu. Kako tudi ne, saj besedilo, dolgo skoraj štiriintrideset avtorskih pol, govori o grozljivem kaosu, ki je zavladal v celotni Evropi v prvih petih letih po uradnem koncu druge svetovne vojne – v času, ko se je po pisanju večine dosedanjih zgodovinskih učbenikov v Evropo znova naselil mir. Dovolj je, da monografijo prelistate, pa bodo o strahotah, ki jih obravnava, nazorno spregovorile črno-bele fotografije Varšave v razvalinah; razcapanega Poljaka, ki je po vrnitvi iz koncentracijskega taborišča izvedel, da so mu družino pobili, dom pa razdejali; nemških ujetnikov, ki so po koncu vojne bivali v luknjah, skopanih v zemljo; gole, na balin ostrižene Korzičanke, nad katero se sosedje znašajo zaradi njenega medvojnega pečanja z okupatorskimi vojaki, itn. Zato me vedno znova iskreno preseneti, ko izvem, da jo ljudje resnično prebirajo, toliko bolj, kadar izvem, da to počnejo sredi vročega poletja, ko naj bi ljudje iskali tako ali drugačno osvežitev. Slabo leto za tem, ko sem založniški hiši predala prevod te zgodovinske monografije, in dve leti za tem, ko je vstopila v moje življenje, je na Sinjem vrhu nabuhel izvod te knjige delal družbo izobraženemu gospodu v poznih srednjih letih, ki mu je knjiga pred tem nekje celo padla v vodo, kar pa ga ni odvrnilo od branja, ko se je posušila. Nekaj dni pred tem mi je prijateljica poslala fotografijo, na kateri izvod knjige počiva na mladih ženskih kolenih ob bregu Blejskega jezera. Ob takih podobah in ob sporočilih, v katerih mi znanci poročajo o svojih bralskih vtisih, se vedno začudim, kako nekatere knjige zaživijo povsem svoje življenje, ki ga njihovi ustvarjalci nikakor ne moremo predvideti in iz katerega bi, kot iz vsakega polnega življenja, lahko napletli roman, vanj pa vključili številne stranske zgodbe. A naj v nadaljevanju tega razmišljanja omenim zgolj nekatere misli oziroma zgodbe, ki so se mi pojavile v teh dveh letih.

Takšnega odziva, kot ga je doživela *Podivjana celina* v Sloveniji, ni pričakoval ne avtor ne ekipa, zbrana okoli slovenskega prevoda, razlog zanj pa bi lahko našli v več dejavnikih. Najprej je treba poudariti, da gre za odlično napisano delo, ki se bere kot roman in ga je bilo užitek prevajati. Glede na tematično vsebino se izjava o prevajalskem užitku morda sliši blasfemično, zato jo velja podrobneje pojasniti. Kadar avtorji (neliterarnih) besedil dobro opravijo svoje delo (kar denimo pri piscih iz slovenskih akademskih krogov ni vedno samo po sebi umevno), prevajalci "samo" prevajamo ter nam ni treba reševati teksta in krpati lukenj (z drugimi besedami, početi tega, kar bi morali storiti že avtorji). Keith Lowe je po študiju angleške književnosti na Univerzi v Manchestru dvanajst let urejal zgodovinske publikacije, nato pa postal svobodni pisatelj. Pred izidom *Podivjane celine* je napisal dva romana in zgodovinsko monografijo o bombardiranju Hamburga. Vse to in dejstvo, da britanski šolski sistem posveča bistveno več pozornosti veščinam pisanja kot slovenski (nikoli ne bom pozabila neke ugledne profesorice anglistike, ki nam je strastno zatrjevala, da se pisanja ne bomo naučili med študijem novinarstva na FDV, marveč med študijem anglistike na FF, in ji moram danes vsekakor pritrditi), najbrž pojasnita, zakaj stavki pri Lowu tako naravno in smiselno prehajajo v nove stavke, odstavke in poglavja, zaradi česar ga je bilo res užitek prevajati, kar se mi je razkrilo že med testnim slovenjenjem uvodnega poglavja.

Da se dobro napisana knjiga lepo bere, moramo dobro opraviti svoje delo predvsem prevajalci pa tudi lektorji in uredniki. Vsi sodimo med najnatančnejše bralce, dejstvo pa je, da največ časa s tujim tekstom preživimo prav prevajalci. Včasih se med prevajanjem dogodijo sila čudne in zanimive stvari in takrat se mi zdi, da bi o prevajanju nekega dela lahko napisala če že ne romana, pa vsaj kratko zgodbo. Če s tega vidika premetrim svoje prevode, se spomnim zimskega obiska pri enem redkih nagačevalcev (oziroma taksidermistov, kot jim zdaj rečemo) v Sloveniji, med katerim se mi je razkrilo, da je njegova delavnica bistveno drugačna od tiste, ki jo v svojem romanu *Beatrice in Vergil* opisuje Yann Martel; mini doktorata iz lepidopterologije, ki sem ga morala opraviti, da sem lahko poslovenila imena vseh metuljev, ki jih v svoji avtobiografiji *Govori, spomin* omenja Vladimir Nabokov; dolgotrajnega brskanja po svetovnem spletu, da sem se prikopala do podatkov o izgredih edinburških nogometnih huliganov, ki jih je v svojo kratko zgodbo *Incident v Rosewellu* vpletel Irvine Welsh. Te moje najbrž najbolj nenavadne prevajalske dogodivščine govorijo v prid temu, da prevajalsko življenje ni vedno dolgočasno – no, vsaj na besedni ravni ne.

Pred prevajanjem Lowove monografije mi je bilo jasno, da bo treba najti ustrezno zgodovinopisno terminologijo, in približno kako leto je nad mojo pisalno mizo visel seznam kakih desetih vrst taborišč (včasih pomislim, kakšno mnenje si o prevajalcih ustvarijo ljudje, ki nas samo bežno obišejo), toda bolj kot iskanje primerne izrazoslovja in maratonsko kosanje z dolžino besedila me je skrbelo naslednje: kako bo dejstvo, da smo prevajalci najnatančnejši bralci, vplivalo na moje nezavedno. V knjigi so namreč poleg kopice zgodovinskih dejstev in podatkov objavljene številne prvoosebne izpovedi, ki pogosto opisujejo skrajna bivanjska stanja: množične poboje, nečloveško umiranje, več tednov trajajoča verižna posilstva, skrajne oblike stradanja ... Ko veš, da naj bi se s takšno vsebino intenzivno družila skoraj leto dni, si težko ne postaviš vprašanja: "Bom to zmogla, psihično in čustveno?" Misel, da so ljudje, katerih življenjske zgodbe prevajaš, in še milijoni drugih, ki v knjigi niso omenjeni, takšne grozote doživeli, te postavi v nehvaležen položaj, saj so ob njihovem trpljenju tvoji pomisleki pravzaprav malenkostni. Po drugi strani pa ne kaže spregledati izkušenj drugih slovenskih in tujih (književnih) prevajalcev, ki so se med prevajanjem leposlovja s težko (medvojno) vsebino psihološko zlomili. Na srečo se je slovenjenje *Podivjane celine* nazadnje izkazalo za bistveno manj naporno, kot sem se bala; v najhujših trenutkih, ko sta me prevajanje presunljivih osebnih izpovedi ter zavest o absurdnosti vojne in nečloveških dejanjih človeka dotolkla po človeški plati, me je pokonci držala misel kolegice prevajalke, ki meni, da kot prevajalci svojo nalogo še najbolj opravimo takrat, kadar se znamo od čustveno razorožujoče vsebine distancirati in jo korektno prevesti.

A naj se vrnem k dejavnikom, za katere menim, da so prispevali k uspehu slovenskega prevoda *Podivjane celine*. Keith Lowe je sprva nameraval pisati o povojni Nemčiji, pa je med raziskovanjem gradiva ugotovil, da ni še nihče napisal knjige o dogajanju takoj po koncu druge svetovne vojne po vsej Evropi, zahodni in vzhodni. Urednica mu je razumevajoče namenila dodatni dve leti, kar v času, ko so vse močnejših časovnih pritiskov deležni tudi knjiž(ev)ni ustvarjalci, ni nezanemarljiv podatek (naj dodam, da je tudi slovenski založnik, založba Modrijan, po mojih izkušnjah vedno pripravljen na dogovor o prevajalcu prijaznem roku). Po petletnem preučevanju izvirnih dokumentov in strokovne literature v osmih jezikih ter zbiranju osebnih pričevanj je napisal izredno berljivo knjigo, v kateri nepristransko in obenem pretresljivo poustvari grozote vojnega in povojnega časa, ne da bi moraliziral in sodil, pri čemer dogajanje vedno predstavi v širšem zgodovinskem kontekstu, iz katerega je jasno razvidno, kaj so vzroki in kaj posledice nekega dogodka (na to vzročno-posledično

zaporedje se v zadnjih letih pri reinterpretaciji novejšje slovenske zgodovine marsikdaj pozablja).

Če na kratko povzamem bistvena sporočila knjige: rdeča nit povojnega dogajanja v vsej Evropi (in ne samo v Sloveniji oziroma Jugoslaviji) je maščevanje, ki je vedno bilo posledica dogajanja med samo vojno in pred njo. Maščevanje brutalnih dogodkov nikakor ne opravičuje, jih pa pojasnjuje. Okupacijske sile so se najbolj neusmiljeno in najbrutalnejše vedle v vzhodni Evropi (na njihovo skrajno neprizanesljivost na slovenskem ozemlju opozarja tudi dr. Božo Repe v svoji najnovejši monografiji *S puško in knjigo*), zato je prav tu v povojnem času izbruhnili najbolj neusmiljeno in najbrutalnejše maščevanje. Druga svetovna vojna ni bila le spopad med zavezniki in silami osi oziroma, poenostavljeno rečeno, med dobrim in zlim, marveč je poleg osrednjega konflikta privzela še druge oblike – državljansko vojno med desnico in levico, razredni boj, etnične spopade in čiščenja –, ki so se ponekod razdivjale istočasno. Prav vse so se v zelo kratkem časovnem obdobju razplamtele v Jugoslaviji, zaradi česar avtor naši nekdanji skupni domovini nameni posebno poglavje, *Evropa v malem*.

Vsa ta sporočila je moč razbrati tudi iz številnih intervjujev, ki jih je avtor letos opravil med svojim obiskom v Sloveniji sredi aprila, nekaj tednov pred sedemdesetletnico konca druge svetovne vojne v Evropi. Odlično pripravljena medijska kampanja in srečno naključje, da se je odvila tik pred pomembno obletnico, sta seveda prav tako prispevala k odmevnosti knjige. Omeniti je treba še dejstvo, da je Keith Lowe izredno razgledan in skromen sogovornik, ki je potrpežljivo odgovarjal na ponavljajoča se vprašanja in med drugim omenil, da ga novinarji pogosto sprašujejo, ali je smiselno kopati po preteklosti. Na vprašanje je odgovoril že v svoji knjigi:

Toda če bi resnično verjel, da je spominjanje dejanski vzrok neusahljivega sovraštva, ne bi nikoli napisal te knjige. Pogrevati stare spomine na vojno, ponavljati prav tiste zgodbe, ki so vir tolikih antagonizmov, bi bilo skrajno neodgovorno početje. /.../

Toda pozaba ne pride v poštev. Za začetek je treba omeniti, da dogodkov takšnih razsežnosti, kot so opisani v pričujoči knjigi, ni mogoče pozabiti. /.../ Poleg tega pa si pozabe tudi ne bi smeli želeči. Dogodki, ki so oblikovali svet okoli nas in ki ga še naprej oblikujejo, niso pomembni le za zgodovinarje, ampak za vsakogar. Zaradi spomina na preteklost smo, kar smo, ne le na narodni, marveč tudi na izrazito osebni ravni. /.../

Vsakdo, ki bi res rad razumel Evropo, kot jo poznamo danes, mora najprej razumeti, kaj se je tukaj dogajalo v tem ključnem formativnem obdobju. Nikomur ne bo koristilo, če se bo izogibal težavnih ali občutljivih tem, saj so to temelji, na katerih je nastala moderna Evropa.

(Lowe: *Podivjana celina*, str. 384–385)

Ob Lowovih besedah mi pride na misel razmišljanje ameriško-britanskega pisatelja Patricka Nessa, ki je po zapiskih prežgodaj umrle britanske mladinske pisateljice Siobhan Dowd napisal mladinski roman *Sedem minut čez polnoč*. Roman, ki ni namenjen zgolj mladim, odraščajočim bralcem, je ena boljših knjig, ki sem jih prebrala v zadnjih letih, tudi po zaslugi odličnega slovenskega prevoda Ane Ugrinovič; v njem avtor obravnava pomembno vprašanje: Kako z otroki oziroma najstniki govoriti o nečem tako bolečem in dokončnem, kot je smrt enega od staršev? Je o tem sploh smiselno govoriti ali je resnico bolje zamolčati, čeprav jo otrok sluti? Ness je med svojim obiskom v Sloveniji novembra 2013 (bil je častni gost Slovenskega knjižnega sejma) dejal: "Če sem iskren glede temačnih in bridkih reči, mi bodo verjeli tudi pozneje, ko govorim o zaupanju, prijateljstvu in ljubezni, ker jim nisem nikoli lagal" (MMC RTV SLO, 23. 11. 2013). Ravnanje, ki ga je vredno upoštevati ne le v odnosu do otrok, marveč tudi odraslih.

Tako Keith Lowe kot Patrick Ness s svojim pisanjem torej posredno odpirata enako vprašanje (Zakaj govoriti o mračnih, bolečih vidikih človeškega bivanja in kako to početi?) ter s svojimi deli nanj tudi posredno odgovarjata. Prav zato menim, da je *Podivjana celina* poleg prej navedenih dejavnikov tako priljubljena pri bralcih v Sloveniji in drugod po Evropi. Zdi se mi – in naj poudarim, da gre za subjektivno, najverjetneje nepreverljivo hipotezo –, da se v ljudeh dotakne občečloveške rane, ki jo je druga svetovna vojna zadala prebivalcem celotne Evrope (in drugih celin) ne glede na to, v kakšni vlogi so se med vojno znašli, in ki marsikdaj še ni zaceljena, saj se nezavedno prenaša iz roda v rod. V mislih imam mehanizme medgeneracijskega prenosa travm, ki v zadnjem času postajajo tudi predmet znanstvene obravnave (maja letos, denimo, je v Trstu potekal mednarodni večdisciplinarni posvet *Prenašanje spomina. Medgeneracijski prenos travmatične izkušnje*). Po pisanju Guardiana (Helen Thomson: *Study of Holocaust survivors finds trauma passed on to children's genes*, 21. 8. 2015) so znanstveniki postavili hipotezo, naj bi se travma staršev po še nepojasnjem procesu genetsko prenesla na otroka.

Povedano preprosteje: Za Slovence pogosto trdimo, da nas je večina kmečkega izvora; ali naše kmečke korenine segajo generacijo, dve, tri nazaj, za to pisanje ni pomembno. Podobno menim, da nas je večina zaznamovanih s travmami, ki jih je našim prednikom povzročila druga svetovna vojna. Z vidika človeških izgub, ki jih vojne zadajo ljudem, in potlačene bolečine, ki se zaje v sleherni celico telesa, menim, da je povsem irelevantno, ali so se naši predniki borili na strani zmagovalcev ali poražencev oziroma kolaborantov. In eni in drugi so utrpeli izgube, ki jim čas marsikdaj ne odvzame ostrine bolečine; bolečine, pred katero

smo vsi enako nebogljeni ne glede na starost, spol, barvo kože, narodno, kulturno in ideološko pripadnost.

Prav o tem govori tudi *Podivjana celina*: kako so se v kaosu, ki se je razbesnel po uradnem koncu druge svetovne vojne, vloge rabljev in žrtev marsikdaj sunkovito zamenjale (nekdanji pazniki v koncentracijskih taboriščih so postali žrtve nasilja svojih nekdanjih ujetnikov), včasih pa se je položaj žrtev samo še poslabšal (številni Judi so ob vrnitvi domov naleteli na nerazumevanje sosedov, ki vojne niso prebili v koncentracijskih taboriščih). Konec vojne je eni strani resda prinesel zmago, drugi pa poraz, toda sama zmaga ni omilila človeških izgub ter z njimi povezanih ran in travm, kaj šele, da bi jih odpravila ali nadomestila. Po Lowovih navedbah je zaradi druge svetovne vojne v Evropi umrlo od 35 do 40 milijonov ljudi (od tega več kot milijon v Jugoslaviji), kar avtor primerja s predvojno populacijo Poljske ali Francije. Če pomislimo, koliko ljudi je bilo še ranjenih, posiljenih, osirotelih, potem Evropa po drugi svetovni vojni ni bila le *podivjana*, marveč tudi *ranjena celina*. Stvarno razdejanje v Evropi je bilo v desetletjih po vojni resda odpravljeno, toda nevidna, nesnovna, neotipljiva zapuščina vojne biva v nas še danes in marsikdaj nezavedno usmerja naša življenja.

O tem ne nazadnje pričajo tudi odzivi znank in prijateljic, ki so bodisi prebrale Lowovo monografijo bodisi so njihovi sorodniki živi prišli iz koncentracijskega taborišča. Njihove izpovedi namenoma navajam anonimno; zgovorne so same po sebi.

“Jaz pa sem kot otrok z velikimi ušesnimi tipalkami prestregla nekatere stvari, ki jih je dedek bolj v šepetu kdaj zaupal moji mami ali pa je nanje nanese med pogovorom z babico. Bile so žalostne in strašne – kot v *Podivjani celini*. /.../ Name so te njegove pripovedi naredile vtis in se mi vtisnile v spomin.”

“Mama je bila stara devetnajst let, ko je bila v Ravensbrücku. /.../ Mama mi o tem ni govorila, jaz tega nisem mogla razumeti, zelo zelo težko sem iz nje izvlekla razmišljanja, občutke. Mislim, da se je to dogajalo zato, ker so to nepojmljive zadeve.”

“Sama sem namreč tudi žrtev te vojne. Hiša nam je bila pogorela, mamo so fašisti ustrahovali, tako da je mene oddala sorodnikom, sama pa odšla za očetom v partizane. /.../ In tudi v svobodi občutiš še rane, saj staršev nisem več poznala in štiriletna odsotnost napravi prepad in pusti posledice.”

Če te kratke izpovedi primerjam z zgodbo svoje družine, ne ugotovim le, kako zelo so si družinske zgodbe podobne ne glede na to, kateri generaciji

pripadajo pripovedovalke, marveč tudi, kako družine razvijejo dva zelo pogosta načina predelovanja travm (to je seveda laična ugotovitev, strokovnjaki najverjetneje prepoznajo še druge psihološke mehanizme): bodisi molk bodisi ponavljajočo se naracijo. Morda ne bi smela tako posploševati; morda bi morala trditev zožiti le na lastno družino. Eden od dedkov je preživel Gonars in, če pravilno povzemam izredno redke omembe njegovega pogumnega dejanja, z vlaka, ki naj bi ga odpeljal v nemško koncentracijsko taborišče, uspel prebegniti k partizanom. Poslednja leta svojega življenja je prebil v domu za upokoјence, in ko smo se po nekem obisku pred vhodom poslavljali od njega, je dejal: "No, pa pojdimo spet v logor." Takrat sem bila še otrok in besede "logor" nisem poznala, začutila pa sem neko posebno težo, ki jo je beseda imela, težko ozračje, ki ga je ustvarila; šele kot odrasla sem razumela njen pomen in ga povezala z dedkovo taboriščno izkušnjo v Gonarsu. Še danes lahko žal opažam, kako se je molk kot dedkova preživetvena strategija prenesel na njegove potomce in kako poguben, da ne rečem zastrupljajoč vpliv ima na dinamiko v družini (in širše gledano v družbi).

Druga nezavedna strategija v naši družini, nenehno ponavljanje enih in istih zgodb, prav tako ne prinese niti pozabe niti olajšanja. Drugega dedka so v okolici rojstne vasi prav na rojstni dan ubili Nemci. Za sabo je pustil ženo s sedmimi otroki, ki so se skozi življenje na že tako pusti, skopi kraški gmajni prebijali, kakor so vedeli in znali. Kot otrok sem neštetokrat slišala pripovedi, kako so se morali prehranjevati z vrabci; kako so moji prababici pojedli vse grozdje, ki se je sušilo med ličjem, ona pa se je do konca zime pretvarjala, da tega ni opazila; kako si je moja babica oddahnila, ko je kateri od otrok odšel v svet in so bila pri hiši usta manj. Danes na razumski ravni sicer razumem, da je nenehna repeticijska travmatičnih spominov iz otroštva tako kot molk nehoteno, obrambno ravnanje še vedno ranjenega otroka v mojih starših, toda v vsakdanjem življenju se pri svojih skoraj štiridesetih letih včasih še vedno ukvarjam z njihovo/našo nehoteno vojno zapuščino.

Po vsem napisanem najbrž ne preseneča, da so se o podobni zaznamovanosti z zgodbami prednikov razgovorili tudi italijanski dijaki med avtorjevim obiskom občine Cherasco na severozahodu Italije, ki mu je letos za monografijo o povojni Evropi podelila literarno-zgodovinsko nagrado Cherasco Storia. Organizatorji so ga prosili, da nagovori tudi tamkajšnje dijake, in v pogovoru so mu mnogi zatrdili, da druga svetovna vojna zanje ni neko abstraktno dogajanje iz daljne preteklosti, marveč nekaj zelo resničnega. Še zlasti ga je presenetila izpoved dijakinje, ki mu je dejala,

da ji pripovedovanje o vojni seže do srca, saj v njeni družini še vedno pogosto omenjajo težke čase, ki so jih doživljali med vojno in po njej.

Kako torej pisati in govoriti o minulih strahotah, da bi se po eni strani pietetno poklonili spominu na njihove žrtve, po drugi strani pa jih pustili za seboj in z njimi ne zastrupljali sedanjosti in bremenili generacij, ki prihajajo za nami in ki si filter, skozi katerega bodo zaznavali in tolmačili svet in življenje, šele oblikujejo? Kar se tiče družbene ravni, je vredno navesti odgovor, ki nam ga ponudi avtor *Podivjane celine*:

Kdor bi rad sovraštvo in zamere izkoristil sebi v prid, vedno poskuša izmaličiti ustrezno razmerje med eno in drugo različico zgodovine. Dogodke vzame iz konteksta; krivdo pripiše samo eni strani; poskuša nas prepričati, da so zgodovinski problemi še danes pereči. Če bi radi prekinili začarani krog sovraštva in nasilja, moramo storiti prav nasprotno. Pokazati moramo, kako lahko nasprotni pogledi na zgodovino obstajajo drug ob drugem. Pokazati moramo, kako se pretekle grozote umeščajo v tedanji zgodovinski kontekst in kako krivda ni nujno povezana samo z eno stranjo, marveč s celo paleto udeležencev. Vedno si moramo prizadevati, da odkrijemo resnico, še zlasti, kadar se ukvarjamo s statističnimi podatki, nato pa z njo opraviti enkrat za vselej. Ne nazadnje gre za zgodovino, zato ji ne smemo dopustiti, da zastruplja sedanjost.

(Lowe, *Podivjana celina*, str. 385—386)

Na osebni ravni pa... Kot odrasel laže razumeš, da si ljudje z nenehnim ponavljanjem enih in istih zgodb ter s trdovratnim molkom nehotе poskušajo olajšati dušo. Kot otrok si pred takim ravnanjem nemočen, njegove posledice začneš odpravljati, če jih, ko je otroštva že davno konec. Če sodiš med bolj rahločutne duše, začne v tebi sam od sebe delovati "radar za žalost", s katerim precej hitro prepoznaš, ali se je nekdo s svojo preteklostjo pobotal ali ne, in sicer ne glede na to, kaj o njej pripoveduje na deklarativni ravni. Žalost namreč domuje v tistem neoprijemljivem prostoru med besedami, v ljudeh, ki iz takšnega ali drugačnega razloga deloma še vedno bivajo v preteklosti. O takšni žalosti, ki jo je zaplodila druga svetovna vojna, je pisal tudi avtor mojega prvega književnega prevoda, avstralski pisatelj Tim Winton v romanu *Hiša na Ulici oblakov*:

Quick Lamb vsak dan prebira časopis in opazi dolg seznam pogrešanih, ki so najverjetneje padli v vojni, in osmrtnice v spomin sinovom, očetom in bratom. Vojne je konec, to mu je jasno, a žalost se ga oprime, kot da bi jo zaznaval z radarjem. Ves svet se skuša vrniti k miru, toda ponekod, vedno so ponekod še kraterji in ruševine in v domove še vedno prihajajo seznami in zgodbe, kot da jih ne bo nikdar konec. Na ulici živijo družine, ki so izgubile može, in dokler se jih bodo spominjali, bo vojna še vedno trajala.

(Tim Winton: *Hiša na Ulici oblakov*, str. 111—112)

Kot nekdo, ki se profesionalno ukvarja s knjigami in se pogosto čudi, kako izmuzljiva zna biti meja med književnostjo in življenjem, predvsem pa mora včasih paziti, da ne podleže cinizmu, tako značilnemu za ljudi iz naše branže (podobno mnenje je v pogovoru za *Primorske novice*, 6. 12. 2014, izrazil tudi eden legendarnih slovenskih urednikov Zdravko Duša: "Pri ljudeh, ki se profesionalno ukvarjajo s knjigami, zaznaš veliko cinizma, saj je to njihov posel, pri ljudeh, ki k nam prihajajo z drugih področij, pa resnično ljubezen do knjige. Taki bralci mojemu poslu dajejo smisel."), si želim verjeti, da nam prebiranje (pa tudi pisanje in prevajanje) bodisi stvarne bodisi umetniške književnosti pomaga pomiriti se z lastno preteklostjo in s preteklostjo svojih prednikov. Morda *Podivjana celina* tudi zato pritegne toliko bralcev in jim ne pusti, da bi jo odložili, dokler je ne preberejo do konca.

Desetletje knjiž(ev)nega prevajanja te tudi izuči, da lahko knjigo sicer kolikor toliko dobro prevedeš, kar pomeni, da si njeno vsebino najprej dobro razumel na razumski ravni, nato pa ti jo je uspelo še ustrezno preliti v materni jezik, vendar to še zdaleč ne pomeni, da si to, kar si prevedel, tudi sposoben živeti. Kar je ne nazadnje zunaj republike besed edino, kar zares šteje. Pot od branja in intelektualnega dojemanja do premikov v naših srcih in sleherni telesni celici, nato pa še v življenju, zna biti neskončno vijugava, njeno razdaljo lahko merimo v več knjigah ali v več letih. In morda je kdaj niti ne prepotujemo v enem življenju.

Ob tem mi, kot pravo nasprotje vseh, ki skušamo svoje življenjske vijuge in stranpote doumeti in uravnavati tudi s pomočjo knjig, pride na misel moja prababica, prav tista, ki je v letih velike poveljske nastavljalke pastirice za vrabčke, da njeni vnuki ne bi bili lačni, prav tista, katere hči je med drugo svetovno vojno ovdovela, ostala sama s kopico otrok in s kamnom v srcu. Na stara leta je nekega jutra stopila do svoje hčere, moje babice, in ji rekla: "Ivana, danes zvečer bom umrla." Babica ji bojda ni verjela, a prababica je zvečer legla in v miru za vedno zaspala. Kako naj si človek to razloži drugače, kot da je umrla pobotana sama s sabo, svetom in bogom? Ne da bi, nešolana kmečka ženica, v življenju prebrala eno samo knjigo.

In ko tako sredi vročega poletja, natanko dve leti po tem, ko je *Podivjana celina* prvič stopila v moje življenje, motrim tudi svojo pot, ki sem jo v tem času prav zaradi njenega prevajanja prehodila, ugotavljam, da se je najprej spiralasto vrnila v preteklost, k mojim prednikom ter k njihovim vojnim in poveljskim zgodbam, da bi se lahko nato po obodu večjega, bolj razprtega kroga napotila proti prihodnosti, ki je zdaj nekoliko bolj razbremenjena preteklosti, predvsem pa je moje razumevanje

družinskega klobčiča zgodb in posameznih usod širše in kompleksnejše. In se pri tem sprašujem, kot že tolikokrat poprej, ali nam, ki se poklicno ukvarjamo s književnostjo, knjige prihajajo v življenje povsem naključno ali pa se vsaj nekateri prihodi zgodijo "na ključ" in se za njimi skriva nekakšen "višji smisel" (cinični del mene ob taki pomisli seveda veselo zavija z očmi), ki se nam razkrije šele pozneje, ko ga sami retrospektivno vpišemo v zgodbo svojega življenja. Kajti kot je dejal Kierkegaard: "Življenje lahko razumemo samo za nazaj, živeti pa ga je treba za naprej."

Naj za konec, kot nekakšen poskus, da utišam tisti cinični, skeptični del sebe, navedem zgodbo iz avtorjevega življenja in se mu ob tem zahvalim, da mi jo je dovolil objaviti. Tik pred koncem njegovega obiska v Sloveniji smo se razgovorili o trdoživih ljudeh, ki so na lastni koži doživeli grozote druge svetovne vojne in so kljub visoki starosti še vedno lucidni opazovalci današnjega časa. Seveda ni šlo brez omembe Borisa Pahorja, avtor pa je mednje prišel tudi svojo babico Vero, ki ji je knjigo posvetil. Med drugo svetovno vojno je bivala v Veliki Britaniji in so ji bili neposredni spopadi zato prihranjeni. Toda vojna je tudi njej zadala boleč udarec: zaradi pomanjkanja zdravil in ustrezne zdravstvene oskrbe je zaradi tuberkuloze izgubila triletnega sinčka. Ime mu je bilo Keith. Ob avtorjevem rojstvu je nekdo od sorodnikov svetoval, naj mu nikar ne dajo enakega imena, češ da bi mu to znalo prinesiti smolo. A ga niso poslušali. V približno enaki starosti je tudi avtor zbolel za isto boleznijo. Zaradi spremenjenih zgodovinskih okoliščin in ustrezne medicinske nege jo je uspešno prebolel.

Podivjana celina govori tudi o tem. Vojne divjajo še marsikje v zunanjem in notranjem svetu, a vsaj ponekod so se razmere spremenile. Na boljše.

* * *

Razmišljanje je nastalo na pobudo primorskega slavista Silva Faturja, ki me je med branjem *Podivjane celine* spodbudil, naj napišem esej o tem, ali je moja generacija slišala za vse grozote, omenjene v knjigi, ter o tem, kako sem prebiranje in prevajanje doživljala sama.

Tatjana Pregl Kobe

Ciril Zlobec: *Ljubezen – čudež duše in telesa.*

Slike Metka Krašovec, spremna beseda Ivo Svetina.

Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 2015.

Vsaka nova pesniška zbirka Cirila Zlobca, ki že od sredine petdesetih let prejšnjega stoletja kroji ustvarjalni vrh slovenske poezije, je nov izziv za branje, čeprav ob njegovi značilni izpovedni liriki in ljubezenski motiviki že desetletja samodejno pričakujemo vrhunsko kvaliteto. V pokrajini poezije imajo Zlobčeve pesmi prav posebno mesto. Od skupne pesniške zbirke *Pesmi štirih* (1953) je do danes izšlo trideset njegovih pesniških zbirk in izborov. Zanje je prejel najuglednejše državne in mednarodne nagrade, med njimi Prešernovo in Montalejevo. V njegovem pesniškem opusu pa ima prav poseben pomen *Ljubezen*, kar nakazuje že naslov njegove tretje knjige *Ljubezen* (1958). Zlobec, ki ga označuje osnovno in najgloblje čutenje pesnika, *ljubezen*, od nekdaj vé, kaj hoče povedati, izpovedati, izpeti. Njegovi prefinjeni in metaforično izbrušeni verzi so vedno pretehtani, a tudi razumljivi in takšni, da spodbujajo k razmišljanju, saj bralcu vzbujajo asociacije na lastno doživljanje ali hrepenenje po vzvišenosti takšnega doživetja. Za Zlobca je *ljubezen* permanentno odprto čustvo, tudi zato je branje njegove *ljubezenske* poezije potopitev v lepoto, radost in *ljubezen* samo.

Zlobčeva trideseta knjiga poezije, *Ljubezen – čudež duše in telesa*, je nekakšna avtobiografija. Zbirko je zasnoval kot življenjsko zgodbo, skoraj kot roman o *ljubezni*. Vsakodnevno življenje prinaša vzpone in padce, a marsikdaj prav pozitivna fikcija ohranja vezí. Zato je tudi to zbirko posvetil svoji vseživljenjski muzi z besedami, ki pomenijo mnogo več: *Veroniki, ženi in prijateljici*. Pesmi je izbral in uredil sam. Devetdeset pesmi, ki simbolizirajo njegov visoki jubilej, je razporejenih v devet ciklov z različnim številom pesmi: *To je hazard* (štiri), *Najina oaza* (osem), *Čudovita pustolovščina* (deset), *Ljubezen dvoedina* (trinajst), *Dve žgoči sonci* (sedem), *Sveta mesta tvojega telesa* (trinajst), *Drug v drugem*

(štirinajst), *Zaliv* (štirinajst) in *Dokler se še imava* (sedem). Dokončno podobo je knjigi dal likovni urednik Pavle Učakar. Pri izbiranju motivov za ilustracije pesmi je sledil Zlobčevi poeziji, polni nians svetlobe in teme, ter podobna občutja iskal v stvaritvah Metke Krašovec, ki je za izbor in oblikovanje knjige dala na izbiro več kot sto svojih akvarelov. Spremno besedo k Zlobčevi knjigi je – tokrat že petič – napisal Ivo Svetina ter jo naslovil *Očetje in sinovi*. (Izpostavil je enega izmed vidikov naslova, da sinovi vedno iščejo nadomestne očete. Tudi sam je v Zlobcu zaradi poezije in njegove človeške drže našel svojega nadomestnega očeta.) Zlobčeva poezija, kot sicer poezija nasploh, se že pol stoletja ohranja pri življenju z branjem, saj je pesem živa le takrat, ko si jo bralec prisvoji. V spremni besedi, napisani kot zelo intimen esej o lastnem doživljanju in spoznanju Zlobčeve poezije, Svetina med drugim obudi spomin na svoje prvo srečanje (bil je desetleten, sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja) z močjo njegove poezije: “Sestra Nasta se je vrnila s šentviške gimnazije in vsa navdušena pripovedovala o tem, da je na gimnaziji imel literarni nastop Ciril Zlobec, ki je tistega leta, spomladi ali jeseni?, izdal pesniško zbirko *Ljubezen*. Ne le da je bil pesnik nenavadno čeden, črnolas in črnobrad kot kakšen zlobec, kar naj bi bil sicer atribut, ki pripada pesnikom od Orfeja dalje; tisto, kar je pretreslo, razsvetlilo sedemnajstletno dekle, je bila poezija.” Še danes so Zlobčeve knjige praviloma razprodane, čeprav so večinoma tiskane v bistveno večjem številu kot vse druge. Prva izdaja knjige *Ljubezen – čudež duše in telesa*, ki jo je uredila Nela Malečkar, je izšla v kar 3500 izvodih! Očitno še danes (in vse bolj!) séga njegova poezija v srca bralcem vseh starosti.

Pred desetimi leti je izšla Zlobčeva pesniška zbirka *Dvom, upanje, ljubezen*, v kateri se pesnik sprašuje o osnovnih življenjskih vprašanjih in bralcu ponuja nadgradnjo lastne pesniške ideologije. Eksistencialna poezija v tej zbirki pomeni preseganje njegovega dotedanjega pesnjenja, iskanje smisla življenja, ki ni le svetlo in temno. Hkrati pomeni, da ljubezen v sebi združuje pozitivno in negativno ter s tem že predstavlja višjo stopnjo človekovega obstoja. V poeziji se lahko skriva toliko lepote, ki nas včasih osrečuje zaradi opevane radosti in ljubezni, drugič pa nam pomaga preživeti najhujše trenutke trpljenja in bolečine. Tako je bolečino ob izgubi otroka, najbolj globoko in najbolj iskreno čustvo, ob smrti sina Marka doživel in upesnil Tone Pavček, prav tako ob nenadni smrti svojega sina eden največjih italijanskih pesnikov dvajsetega stoletja Giuseppe Ungaretti in ob smrti svoje hčerke že davno veliki francoski klasik Viktor Hugo. Toda Ciril Zlobec se je v jeseni svojega bogatega življenja spopadel kar z dvema tragedijama, s smrtjo ljubljene hčerke Varje in tudi

s poezijo povezanega sina Jaše. Izguba je sprožila veliko pesmi, v katerih oba ostajata živa v pesnikovem spominu. Leta 2007 je izšla ena najlepših slovenskih zbirk poezije, *V viharjih in zavetrjih srca*, v kateri pesnik izreka nepopisno bolečino ob zavedanju, da njegova hči umira in odhaja tja onkraj. Naslednja knjiga pesmi, *Tiho romanje k zadnji pesmi* (2010), naj bi predstavljala lirski epitaf pesnika, ki je bil prepričan, da bo zbirka izšla postumno, a je leto po izidu doživel še smrt sina Jaše. Zbirka *Biti človek* (2013) je posvečena obema prezgodaj preminulima otrokoma, cikel pesmi *O bog, kako si ves še v meni* pa predstavlja biografijo umrlega sina, kjer poteka najintimnejši dialog onkraj smrti. V tej zadnji izvirni zbirki pesnik po hudih preizkušnjah išče odgovore na vprašanja o ljubezni, očetovstvu, prijateljstvu, usodnosti časa, staranju in smrti. Nad njegovo ljubezensko liriko, v kateri je ljubezen ustvarjena za vse, le za samoto ne, je padla senca, dvom, topa bolečina, ki se duši v prsih.

A Zlobčeva usoda je tudi literatura, predvsem poezija, dušo si sprošča skozi metafore, virtuozne svobodne verze in sonete. Sonet je oblikovno zahtevna, estetsko aristokratska posoda, ki zahteva domišljeno pripoved. Nobena doba se mu ni odpovedala, le da se vedno znova sproti prilagaja novim poetikam in estetskim zahtevam. Zlobčeva značilnost so cikli desetih sonetov, ki so kot nekakšni okrnjeni sonetni venci pesnikov izmislek. V tej zbirki se to kaže v ciklih *Ljubezen dvoedina*, *Drug v drugem* in *Zaliv*. Njegova ljubezenska poezija zajema različne vidike ljubezni: od zanosu, žalosti, bolečine in očetovske ljubezni do dvoma. S spraševanjem in nenehnim čudenjem se Zlobec čuti živega, a dvom je zanj – za pesnika, v svojem dolgem življenju modrejšega za mnogo čudovitih in bolečih izkušenj – spodbuda. Izbrane pesmi jubilejne zbirke *Ljubezen – čudež duše in telesa* vodijo bralca iz igrive rosne mladosti in iz čiste strasti zrelih let v boleč spomin, realnost staranja, misel na smrt. Bistvo svoje ljubezenske filozofije je Zlobec strnil v pesem *Srečna Sizifa* (pri partnerstvu ne gre za cilj, ampak za vsakodnevno skupno pot) in izbor v knjigi zaključil s pesmijo *Ljubezen – najina Visoka pesem*: “Ljubezen – najskrivnostnejša skrivnost, / v nebo se pne, v pekël se ruši, pada, / kdaj tudi umre, čeprav je večno mlada ...” Pesnik razkriva globino svojega doživetja sveta, ljubezni in bolečine tako prefinjeno in subtilno, da se občuteno izbrane pesmi ne berejo le kot njegova avtobiografija, temveč bralcu nastavi zrcalo, v katerem se lahko uzre.

Kako s podobami pospremiti knjigo, ki v verzih z vsemi čustvenimi niansami ponuja razpon med rano mladostno ljubeznijo in navezanostjo para v osivelih letih? Med “Šla sva, / razigrano oprta drug na drugega ...” (*Tihožitje* 2) in “Ah, kakšna sreča, da se še imava! / si vsako jutro

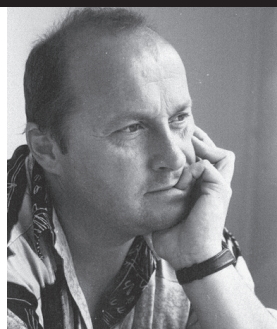
dahneva v pozdrav, / a trpka misel naju spreletava: / 'Prej ali slej bo eden sam ostal.'" (*Dokler se še imava*)? Vseh devetdeset pesmi spremljajo kot dih rahli akvareli Metke Krašovec. Goli telesi med krhkimi drevesi, sveta mesta njunih stiliziranih teles, ko stojita, se objemata, plešeta, sedita vsak na svojem kamnu, zazrta drug v drugega; sence telesa, moškega ali ženskega, ki niso sence, čeprav se tako na prvi pogled zdi; nežno plastenje sivin oddaljenih hribov, modro zelene meglice nad otokom, visoke krhke ciprese z nežnimi sencami; drevesa, drevesca, otoki, otočki ...

Slikarka Metka Krašovec (o vrhunski umetnici in njenih objavljenih akvarelih žal v knjigi ni niti najmanjše zabeležke) je poznana po bogatem likovnem opusu in svojstvenem izrazu, pa tudi po aktivnem odnosu do poezije. Vzporedno z velikimi slikami je vedno ustvarjala risbo in akvarel kot intimni zapis, kot nekakšno poetično meditacijo. Ta drobna dela so nastajala drugo za drugim, absolutno brez predhodne ideje. V ciklu risb kot dnevninskih zapisov se razkriva pot, dolga pol stoletja, med katero ustvarjalka išče, kako s pomočjo podob ustvariti nadzemeljski občutek. Njene risbe so pospremljene s pesniškimi verzi. Izbrani cikel v knjigi *Nox portentis gravida* (Galerija Equina, 2013) reproduciranih risb so dela, za katera je najprej nastala podoba, nato pa jim je avtorica poiskala pripadajoče pesniške verze. Likovni in pesniški izraz sta v neposrednem dialogu. S podobo komunicirajo verzi pesnikov in pesnic, ki so Metki Krašovec blizu, med njimi so perujski avtor César Vallejo, španski mistični pesnik San Juan de la Cruz, ameriška pesnica Emily Dickinson ter angleška pevka in avtorica besedil Amy Winehouse. Njihovi verzi sozvenijo s podobami po umetničnem izboru. Med izbranci ni pesmi njenega moža, pesnika Tomaža Šalamuna, čeprav ji je posvetil celo zbirko (*Balada za Metko Krašovec*, DZS, 1981), a zanjo je njegova poezija tako drugačna od njenega umetniškega izrekanja. Tako kot pri slikah Metke Krašovec se tudi pri njenem ciklu risb zdi, da slikarka kar naprej zapolnjuje zvonečo tišino, kot bi bila sod brez dna. S svojimi risbami in tujimi verzi. Ne s svojimi, čeprav je v bistvu po duši pesnica. Pesnica barv brez simbolike, temveč z zveni – od krhkih, nežnih in ubranih do pridušenih, globokih. Pri ustvarjanju rabi tišino, da se lahko sliši. Da je brez omahovanja zvesta danosti trenutka. Neizrekljivemu čudežu, ki venomer vodi njeno roko.

Akvareli, objavljeni v knjigi *Ljubezen – čudež duše in telesa*, so nastajali med letoma 2002 in 2007. Namenjeni so bili kot ilustracije verzom drugega pesnika, a se je izkazalo, da niso bili kompatibilni z njegovo poezijo. Zanimivo je, da sta iz te serije akvarelov – poleg izbora za to Zlobčevo zbirko – letos nastali tudi naslovnici dveh knjig Josipa Ostija ob

njegovi 70-letnici, to sta zbirka haikujev *Majhna pesem* (Založba Pivec) in dvojezična zbirka haikujev *Na nikogaršnji zemlji / Nella terra di nessuno* (Multimedia edizioni, Salerno, Italija) v prevodu Jolke Milič. A vendar, kako čudne so poti usode! Nikjer bolj kot v knjigi ljubezenskih pesmi Cirila Zlobca akvareli Metke Krašovec ne bi našli bolj intimnega medijskega prostora. Nikjer ne bi s svojo krhkostjo in nežno erotiko sozveneli bolj kot z Zlobčevo visoko pesmijo Ljubezni. In nikoli ne bi bila lepše povezana in se ne bi mogla ujeti bolj, tudi če bi se dogovarjala ali če bi na osnovi izbranih pesmi Krašovčeva za te ljubezenske pesmi načrtno ustvarjala ilustracije. Kajti, za oba velja: *Ljubezen – vse je: strast, zanos, omama*.

Akvareli Metke Krašovec so samozadostni in čutni materialni objekti, ki posredno razkrivajo slikarkino zaljubljenost v poezijo. V knjigi *Ljubezen – čudež duše in telesa* akvareli kot ilustracije osmišljajo Zlobčeve verze in jih s svojo močjo – po pesnikovi intimni izbiri – osvetlujejo. Sozvenijo. Hkrati s pesmimi dajejo občutje veličine ljubezni. Oba – pesnik in slikarka – jo, Ljubezen, sočasno postavljata na pedestal.

Milan Vincetič

Maja Vidmar: *Minute prednosti.*

Ljubljana: LUD Literatura (Zbirka Prišleki), 2015.

Maje Vidmar se je kmalu po izidu njenega pesniškega prvenca *Razdalje telesa* (1984) prišla oznaka "erotična pesnica", erotika pa je tako motivno kot tematsko prevladovala tudi v njenih naslednjih pesniških knjigah, kajti, kot zapiše v zbirki *Sobe* (2008), "telo, ki se me / nadaljuje s telesom, / se s črno skorjo / loči od zraka / in trdih predmetov", kar pa v pričujoči zbirki že začne "toniti v megleno zatilje dvoma". Na mestu nekoč vznesenih in nikoli prehojenih razdalj telesa se v zbirki, o kateri govori ta zapis, razpira drugi pol sveta, prežet z impresivnimi (doživljajskimi) miniaturami, ki jih pesnica naniza s samosvojo senzibiliteto. In seveda tudi z govorico. Končni preobrat, tudi paradoksi, so namreč temeljni gradniki njene poetike, ki mestoma celo preide v lirizirano, a tudi ritmizirano prozno naracijo. Maja Vidmar se prav tako ne zateka k hermetizmu ali (post)modernistični maniri, v njenih pesmih skorajda ni najti družbenega angažmaja, kaj šele revolta, njena pesniška pokrajina je poseljena z utrinki, prebliski, postanki, povratki in oziranjmi, podloženimi z "vsemi možnimi zamenjavami" ter "upanjem na tišino poka".

Prav zato tudi prvoosebni lirski subjekt nenehno prehaja v nagovorjenega, tudi ogovorjenega, celo v neosebne ali fiktivnega, nikoli pa v vsevednega, kaj šele obteženega s pezo moralno-etičnih dilem ali norm. Maja Vidmar torej ne želi reševati sveta niti razgaljati njegovih zgolj temnih plati, kar je tudi vodilo vse njene dosedanje pesniške krea-cije, ne, pesnica se zgolj dotika drobnih (osebnih) intimnih danosti in njih razsežnosti. Ki pa so vseh registrov: segajo od vzhičenja, dvoma, pomiritve, radovednosti, praznine in samote do (samo)spraševanja o (pri) vidnosti sveta. Ki je sicer zmeraj na dosego rok, pa naj gre za vrhovodca, fauvistične nerousseaujevske motive (*Škorpijon, Ribe, Siničke, Volk, Polž...*), za na videz obrobne vsakodnevne pripetljaje (*Pesem o zadrgi, Pesem o dimnikarju, Pesem o darilu...*) in občutja (*Gnev, Žalost, Tesnoba,*

Strah...), za priklic otroških doživetij ter navsezadnje za poskus (samo) spoznavanja, narekovanega skozi fokus retoričnega vprašanja *Kdo si?*

Meje njenega pesniškega sveta so na videz zemljemersko locirane, saj se lirski subjekt komajda premakne iz svojega dokaj varnega (pa tudi diskretnega) mikrokozmosa (stanovanje, mesto, narava...), zato pa dogajalni čas v samih pesmih skoraj vselej preseže svoje fizikalne in slovnične parametre. Čas v njenih pesmih je vmesni čas, kakor ga pesnica sama imenuje, sam pa bi ga raje poimenoval s terminom modra ura, to je namreč tisti prelomni čas, ko se odpravijo nočne živali spat, dnevne pa gredo na lov, skratka: čas svobode na nikogaršnji zemlji. Ali kot prebiramo v pesmi *Vmesni čas*: "Z vsem, česar ni, samo / s tem se meri svoboda. / To je treba polno doživeti, / ta vmesni čas, ko ni več / postelje ne baldahinov, / doba vodnarja pa tudi / še ni prišla. /.../ To je moj čas, ta čas / med obema vojnama, / in nobena katastrofa, / noben konec sveta, / nobeno vnebovzetje me ne zanima." Kajti, kot pomenljivo zaključi pesnica, "moja edina priložnost / je čas šotorov na dvorišču, / vode v kanglah in trkanja / od vrat do vrat". Vrat, ki se nikoli širom ne odpro, dovolijo pa pretkane, skorajda vojaške poglede v lege lirskega subjekta, ki se tudi zna "zabavati, izgubljen na poti", obenem pa se "težko prilagaja na pljuča junakov". Junakov, ki jih v dobesednem pomenu, česar se pesnica še kako zaveda, sploh ni, zato pričujoče pesniške pokrajine niso zaznamovane z usodnimi dejanji, temveč z anekdotičnimi pripetljaji, ki jih pesnica obarva tudi z odtenki ironije, muhavosti ali celo šegavosti. Ena najlucidnejših pesmi v zbirki je *Pesem o zadrugi*, ki pravi: "Pesem o zadrugi // je pesem o meni, / ki šivam železno zadrugo / na stare kavbojke, / o dveh svetlih iglah, / ki sta se zlomili, / in o šivalnem stroju, / ki ima dušo, / a ne bo prišel v nebesa, / ker me namerno zajebava."

Seveda pesnico bega tudi izpraznjenost sveta, ki pa ji ne kljubuje niti je ne parodira z držo nihilizma, temveč jo kratko malo sprejema kot realiteto. Skratka: njeni *Veliki preganjavec*, *Prestrašeni*, *Pametni*, *Previdni*, *Skrbeči*, *Ta, ki sodi* ter *Neverječi* (p)ostajajo vsakič samozadostne karikature, v katerih brni, če smem uporabiti pesničino metaforo, zgolj "krvavi živec strahopetja". Svet se torej ne vrti po diktatu vladajočih, dandanes menda kapitala, temveč po nareku lastnega strahu pred nemočjo in neizpolnjenostjo. Resignativni ton, ki veje iz verzov "mogoče sem naj-nujnejše / že napisala in bo zdaj / treba delati kaj drugega" (*Najnujnejše*), na prvi pogled res kaže na nemoč poezije/pesnika v današnjem ubornem času, po drugi strani pa tudi na sprijaznjenost in pomirjenost, obrobljeno z neznosno in "najvišjo lahkoto" bivanja. Bivanja, ki poteka povsem linearno in brez travmatično-katarzičnih preskokov, le tu in tam vzvalovi

kak zastoj, češ “tako dolgo sem hodila, / zdaj pa ne morem naprej”, ki pa ni prelomen, kaj šele katastrofičen, ponuja pa pravšnji čas za tih premislek o sebi v razmerju do glagola *biti*. Zrcalo, ki si ga postavlja lirski subjekt, ne skrivi podobe v njem, temveč jo razlomi na dvoje (ne)identičnih polovic (*Dvojčka*), med katerima “*pametni* je raje mrtev kot neumen, / *prestrašeni* pa od takih prizorov živi”. Iterativno-retorično vprašanje *Kdo si?*, ki si ga zastavljata tisti pred ogledalom in tisti v njem, tako (p)ostaja le eho v “verižnem telefonu / usta na uho”, v katerem “sporočilo je bilo / brez besed, / samo globok vdih / in izdih”. Valovanje minevanja je neizprosno, vprašanje “kdo hočem / biti” pa se potaji “med vsemi omenjenimi, (ki) so tukaj”, omenjenimi, ki so prej obiskovalci kot sobivajoči, prej trkajoči kot tisti, ki so se ob slovesu obrnili med vrati. Kajti, kot stoji v pesmi *Strah*, “samo en strah obstaja – / strah pred ponovitvijo”, ki pa ni zapisan v volji bogov ali v naravnih zakonih, temveč, kot poudari pesnica, “v telesu”. Telesu, ki ni zgolj fiziološka posoda, ki da ji vlada duh/duša, prej obratno.

Pesniška zbirka Maje Vidmar *Minute prednosti* je, vsaj zame, njen (dosedanji) ustvarjalni vrh, saj razpira dosedanje razdalje telesa v nove razdalje in presečišča sveta, ki zazvenijo s tankočutnimi in iskrivimi lirskimi refleksijami, iztrganimi iz vsakdana, ki, kot pravi v *Pesmi*, “ni prispodoba, / res je tako”. Poezija, ki vznemirja predvsem s svojo “sproščeno tišino”. In čistostjo.

Meta Kušar

Tomaž Šalamun: *Dojenčki*.

Ljubljana: Književno društvo Hiša poezije (Poetikonove lire), 2014.

Ali je mogoče brati pesniško zbirko in jo znati prebrati?

Recenzija je v teh okoliščinah beseda, ki boli. Saj je vendar nekakšna cenzura! Razmislek, samogovor o poeziji sta milejša. Znati prebrati ali brez preценjevanja poskušati interpretirati, je postalo najpomembnejše. Ker ne bo pozvonil telefon in ne bova govorila, kaj sem prebrala in kako. Prvič pišem o Šalamunovi poeziji tako, kakor da ugriznem v knjigo. Da pesniški jezik čutim med zobmi. Prav tako je, kakor je rekel Joseph Brodsky: "Če nas umetnost česa nauči, nas tega, da postanemo kakor umetnost: drugačni od drugih."

Rentgenska slika pesnikove moči je njegov občutek za jezik. Besede so tiste, ki izgubljajo veljavo, če pesnik izgublja veljavo. Pri Šalamunu se tega ni bati. Prvi občutek je bil, kaj bo čas naredil s pesnikom človekom? Mnogo močnejši je postal ta, ki leze iz *Dojenčkov*: kaj jezik dela s časom? Samo zdi se mi, samo zdi, da je to najbolj zastrta, nezavedna knjiga. Kakor se samo zdi, da je ruša nad pesnikom. Resnica je povsem drugačna: pesnik je živ tako dolgo, kolikor dolgo jezik v njem živi.

Ko to pišem, se zavedam, da je Tomaž Šalamun edini pesnik, ki ga poznam od začetka do konca. Lahko rečem, da je prav on moj vodnik skozi svet in jezik, kakor je svetoval Brodsky. Hvaležna sem in neskončno srečna, da sva se srečala, spoznala, da sem opazovala in občutila, kako je njegova prizma lomila žarke, da je videl, kako jih lomi moja.

Dojenčki so prva pesniška zbirka Tomaža Šalamuna, ki je pesnik ni dočakal. Druga so *Orgije*, ki je izšla pri Belettrini, nekaj tednov za *Dojenčki*.

Knjiga se začne s citatom Susan Howe, ameriške pesnice, esejistke in kritičarke: "Razumevanje ni nekaj, kar sodi k razumu. Razumevanje se dogodi kot zunanji znak notranje milosti." Zaključí pa jo z verzom: "Dojenčki so zamrznjeni lijaki iz podzemlja."

O tej knjigi nočem razmišljati abstraktno, ker je v njej veliko jasnih stališč, še več, povsem točnih ugotovitev, kakor v pesmi *Ljudje iz debel*, kjer začne s povprečno, navidezno, resnico: "Satan est spiritus tristitiae ...". Takoj nato sledi notranja, ne navidezna resnica: "Ne dragec. Satan je odgovoren tudi za / prekrasne bisere." Šalamun pozna staro šolo, zato ve, da je Lucifer kot kralj teme in luči tudi dirigent umetnosti in znanosti. Lucifer ne vodi samo sence in teme *maye*, ampak tudi bleščavo *maye*, kot so npr. biseri.

Pri dobrem pesniku se vedno vprašam, kaj ni novega. Šalamun od *Pokra* naprej z eno besedo pove tri, štiri ali pet stvari, kar pomeni, da pesem koncentrira in porabi za veliko pomena malo besed. Na ta način podre načrte bralca, ki bi se hotel leno pretegovati skozi verze in pomene lagodno piti. O tem govori pesem *Bojkot plana*, ki je močno poetična, ostro angažirana, kar je za pesnika tudi konstanta: "Zebra si s plaščkom pokrije komaj / petino svojih storitev. Mapa / mundi plesni. Jambor je / dosti težje posekati / kot smreko. Naoljen je. Pa ne / samo zato, ker je / naoljen. Fant je ponosen. / Dotika se pine. / Smreka se dotika samo / zemlje, ki se mrvi. / In šepeta: koga slišim, koga / slišim? Reže valove / in mrmra: meni prosim. / Polet oslini."

Tam, kjer je zebra, torej prehod, je le petina poetičnih storitev. Mape mundi niso zemljevidi za navigacijo, ampak so zemljevidi srednjeveških principov in ti plesnijo. Stališče je jasno, tudi naprej. Pri barki: *jambor je naoljen*, za plovbo pripravljen, ni drevo, *zato ga je težje posekati kakor smreko*. *Fant* na barki *je ponosen, ker se dotika pine*. Pina pa je trd oreh, ki zahteva milost, o kateri govori moto, citat ameriške pesnice. Razumevanja ne dosežemo z razumom, čeprav nas razum pripelje precej blizu resnice. Ampak pesnik bojkotira plane. Brez notranje milosti ne moremo ugotoviti, kaj je *pina*. Ali je vrsta podolgovate školjke? Je perjanica na šlemu konjenika? Je morda tisti droben žebliček brez glavice, na primer v kompasu, na katerem stoji magnetna igla? Morda je to tista ošiljena palica geodeta, ki dela nove mape sveta, tokrat navigacijske?

Vsekakor je nekaj zanesljivega, kamor je jambor zasidran in ni kakor smreka, ki je v *zemlji, ki se mrvi*. In spet poetičnost: *Fant šepeta: Koga slišim, koga slišim?* Je to zunanji znak notranje milosti, zaradi katere lahko mrmra: *meni prosim*. *Oslini svoj polet*. Ukaz naj ga oslini je zato, da bi uspel, ker slina je apotropejska. Zato pljuvamo v roko, ko sklepamo kupčijo. Da bi držala.

Prav nič nenavadnega ni, da so v Šalamunovi poeziji kraji in ljudje, ki se jih je dotikal, poznanstva in znanja, precej znanja umetnostne zgodovine. Če poskušamo vedeti vsaj pol toliko kot on, postanejo verzi zelo

konkretni: "Včasih mislim, da sem se navzel / Črnogorskega surrealizma po Juddu."

Po desnem krilu Denise René; to je gospa, ki je že leta 1955 v svoji pariški galeriji razstavila kinetično umetnost. Tuškovi mobili pa so bili v akciji OHO leta 1969 razstavljeni v kanjonu Kokre.

Vsi pesniki smo kronisti. Pretresli so me verzi: "Mrliček se je kraspal. In tudi / ptica je priletela." Na Tomaževem pogrebu je zares priletela ta ptica. In še naprej: "Sanjal sem slepe konje. / Zaletavali so se v grče." Ali ni to na najbolj poetičen način povedano, da je sanjal slepe moči, slepe nagone, ki so se zaletavali v davno porezane poganjke? In naprej! "Rodna gruda je / parna os." Njegovo neuničljivo semantično jedro od *Pokra* naprej, njegovo plemo, mi Slovenci. Pa tole: "Kundak (ne / kundak) prsti so mi primrznili / na Igman plánini, kjer smo trenirali. / Bilo je pred človeškimi pravicami / in bil sem mlad ... ponoči so tu pa tam rezali grla straži, / v glavnem samo na obletnico / smrti Mihajlovića. Trije Slovenci smo / bili v vodu. Vsi smo bili močni."

Ali pa pesem, tako značilna za pesnikovo sedemdeseto obletnico, ki se je bližala. Modra galica, strup za pripravo bordojske brozge, s katero se zatira raka in ožig in druge bolezni in škodljivce rastlin, *žari*: "Kiti dojijo svoje mladiče. / Jesen je odletela. / Modra galica žari. / Kaj mi boš brala na smrtni postelji?"

Rada bi bila jasna. Ker je tudi Šalamun jasen. Še zdaleč ne gre samo za "priklincevanje stvari", kot menijo nekateri. Dober pesnik je vedno precizen. Zato citiram še pesem, ki ima nedvomno stališče, čeprav so taki tudi drobci, raztreseni po knjigi, kakor npr. "Hočem spati z mrtvim. Prestrašen sem / in izobražen", ali zlobno "Stavroginovno maslo na kruh", ali močno družbenokritični verzi "Subjekti, ki so imeli še pred hipom / ime, cvilijo? Kam izginejo / taki subjekti? V votlinino mračno / noč prskajočih sladice?" Ko se razkrivajo lopovščine, ki smo jim priča v vseh dejavnostih vsak dan.

Tudi spomin na JLA v njegovih pesmih ni redek, na primer v pesmi *Spomin Jugoslovana*:

Ja, zid je stal. Bil je okrasen in debel.
Čmrlji so tajno sestankovali.
Artauda so izkopali, ga prinesli na
nosilnici, da si ga je lahko
ogledoval. Enim je pasal, drugim
ni pasal. Bil je suhčen,
tanjši kot kitajski, ampak ne tako
čisto suhčen kakor izraelski. Po

Kitajskem sem hodil z Ronom
 Patgetom, ki si je tam
 kupil kapo. Skozi berlinskega
 sem šel z Metko, da sva tam
 2. januarja 1983 videla Pergamon.
 Alexander Platz je bil brez
 ljudi. Sedela sva tam v Ljudski
 menzi, v rokah sem držal
 5 DEM, ki so se svetile kot hostija.
 Kupil sem Honneckerjev
 časopis Neues Deutschland z edino
 fotko, kako v Ameriki leta 1931
 ljudje stojijo v vrsti in jim talajo juho.
 Spomnim se ljudskih oči.

Ja, oči pesnika delajo spomin in tipajo bolečino, kadar je čuti neposredno
 ne prinašajo do srca. Bralec pa se od njega uči. Zato z "zapomnjeno roso
 boža živali. / Plačan je ogleduh. / Kajti ve, kdor ve. / Kar ne ve, ne ve."

Zaključimo potovanje *Dojenčkov* s pesmijo *Občudovati papeža*.

Z enih je mahedralo
 Nevesinje.
 Eni so imeli rdeče
 žebličke v
 bradi. Razmajane
 srednje zobe
 od starosti. Pepel v
 glavi. Močilar je
 vstal. Va fuori straniero!
 Tam so vsi
 kradli. Armani, Vespazijan,
 Mušič.
 Bacon je imel pa
 rad dile.

To je ognjemet, ki iz razuma ne dela razdejanja, saj ga še kako potrebu-
 jemo, ampak želi z bleščečo svetlobo združevati nezdružljivo; končno
 dela prav to, kar počne življenje. Eni mahajo s tisto Nevesinjsko puško,
 drugi imajo neurejene, zapuščene brade, kar je znak norosti. Kapljice kr-
 vi so videti kakor rdeči žeblički, torej so mučeniki, tretji z razmajanimi

srednjimi zobmi in imajo pepel, kesanje, namesto lucidne pameti v glavi. Tu je še Močilar, vzor jasnega in kremenitega Levstikovega jezikovnega načrta. Ženem se, da bi doumela, kaj imajo skupnega Armani in rimski cesar, ki je porušil drugi judovski tempelj in po dveh letih vladanja slabo končal in od vročice umrl. Pa Mušič. Že pri Mušiču ne vemo, ali je Zoran ali Marko. Tudi Bacon je lahko filozof ali slikar. Filozofu podkupovanje ni bilo tuje; je po dilah hodil k svoji empirični metodi? Morda pa gre vseeno za slikarja, Irca, ki je od drugih slikarjev sprejemal svoj likovni jezik, imel različne izvore inspiracije in vtiskoval nove pomene in s tem odpiral globlje možnosti čutil. Bil je hazarder, ljubil je riziko tako pri načinu dela kakor v življenju. So to te dile? Ali pa je bil frامason, kjer uporabljajo deske za načrte, ki pripadajo stopnji Mojstra – so simbol poti duhovnega izpopolnjevanja.

Ravno to je tista stalnica, ravno to je tisto dobro, njegova stalna moč: Materiala je *naril* toliko, da se *bomo še dolgo po njem smučali*. Tega se seveda zaveda.

Lucija Stepančič

Marko Uršič: *Štirje časi: filozofski pogovori in samogovori. Zima: četrti čas, preludij: o sencah.*
Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

Poetična, metafizično navdihnjena razprava o sencah, v platonističnem duhu obrnjena k najskrivnostnejšim platem znanosti, religije, umetnosti in filozofije, se zdi prava izbira za zaključek filozofskih "pogovorov in samogovorov", ki se odvijajo tako v okviru letnih časov v naravi (pomlad, poletje, jesen in zima) kot njihovih duhovnih ekvivalentov (preteklost, sedanjost, prihodnost, večnost). Še posebej, če sovpadajo ravno z zimo. Avtor pa je pri tem poskrbel za precejšnje presenečenje: namesto da bi razpravo postavil na decembrski Kras, ki je z ogolelo divjino in burjo kot nalašč za spokojna modrovanja na meji eshatologije, je svoj literarni alter ego, mojstra Bruna, poslal v New York, urbano metropolo, ki se zdi od tako imenovanih večnih vprašanj kar najbolj oddaljena. Da bo udar njene svetovljanske posvetnosti, podkrepljene s potrošništvom in tehnologijo še bolj neubranljiv, so tu še božični prazniki s svojo prav nič posvečeno evforijo. Enako neustavljivo je naraslo število sogovornikov, poleg prejšnjih štirih, ki so vztrajali skozi vse knjige, jih je zdaj naenkrat malo morje, s svojimi najrazličnejšimi podvojitvami pa predstavljajo tudi zelo raznoliko družino. Študentski parček in Egipčani iz davnine. Računalniški pametnjakoviči in 107-letna znanstvenica. Dvojniki in avatarji. In seveda sence – poleg privajenih temnih še svetle in pisane, nebeške in peklenske, metafizične in virtualne –, ki se jih, potem ko je zbral primerjalno gradivo iz vseh obdobj, avtor nauči razpoznavati na vsakem koraku. Igra senc se nadaljuje tudi tik pred napovedanim majevskim koncem sveta – čeprav brez platonističnega zanosa, zato pa "v spletu vseh teh površinskih, lažno presvetljenih senc".

Tudi Bruno sam je komajda še podoben profesorju, ki v Firencah na poti od spomenika do spomenika umirjeno predava. V New Yorku se zdi naravnost zadovoljen, da ne dohaja situacije in da se s svojim dobrim starim

humanističnim slogom zdi rahlo anahronističen, morda celo nostalgичen – poleg tega, da mu še kaditi nikjer ne dovolijo. Navsezadnje pa iz bombastične scenografije narcističnega vele mesta, ki (vsaj navidez?) nasprotuje vsemu, kar je magično in mistično, izvabi celo skrivnostno globino. Brez bistvenih posegov v ustaljeno podobo New Yorka doseže, da razvpiti sodobni Babilon zagledamo na povsem drugačen način. V precejšnji meri se mu to posreči že s tem, da ključna in najbolj prepoznavna imena prevede v slovenščino. Očitno ni treba nič drugega, kot da razvpiti Apple prevedemo v JABOLKO, Facebook v KNJIGO OBRAZOV, Times Square v TRG ČASA, Empire State Building v EMPIREJSKI STOLP, in že “sence” mimoidočih postanejo prijetno dvoumne: tako zelo, da se ni mogoče pogovarjati le o duši, ampak celo o “reševanju sveta”.

Zima morda bolj kot na svoje predhodnice spominja na zbornik, morda prav na *Oko duha*, saj je divji panoptikum vele mesta podan z najrazličnejšimi pristopi in slogovnimi prijemi. Poleg treh predavanj o sencah (*O sencah idej*, *O sencah teles* in *O sencah svetov* – ki smo jih lani lahko poslušali (in gledali) v ljubljanskem Cankarjevem domu), se v knjigi najde še pisana zbirka esejev, bolj ali manj filozofskih dialogov, refleksij, do besede pridejo tudi najbolj znani teoretiki, tako Dawkins z memi kot kulturni podvojevalniki (ki podvajajo/replicirajo informacije na “novi, razvojno višji stopnji evolucije”, ter seveda najbolj znani in razvpiti, (“nihilist in terorist teorije” in verjetno tudi njen “Sizif”) Baudrillard s teorijo o prevladi simulakrov, ter še vrsta analitičnih filozofov, psihologov, kozmologov in astrofizikov, umetnostnih zgodovinarjev in ne nazadnje futurologov. Nekaj prav vabljivega (na Almo Karlin spominjajočega) so tudi zgodbe oziroma prizori, ki so jih navdihnili egipčanski eksponati iz Metropolitanskega muzeja (Met) in ki so podaljšek prepričanja, da vsaka umetnina, tako kot filozofija, ne govori le o sami sebi, ampak nam z enako močjo lahko pričara tudi svoj kontekst.

Ob vsej raznolikosti si avtor ne prizadeva, da bi nas presenetil s kakšno elegantno, presenetljivo formulacijo, kakršna je na primer Baudrillardova o umoru realnosti. Prav nasprotno. Ves se vrže v novosti, v najbolj nore in odštekane fantazije, teoretika, ki bi hotel biti kos neverjetnemu preobilju vtisov, pa vsaj začasno postavi v oklepaj. Marko Uršič še zdaleč nima namena povedati zadnje besede na temo kibernetske virtualizacije realnosti, raje nas pripravi na to, da zadnje besede še lep čas ne bo. Ne more pa se popolnoma izogniti kakršnemu koli vrednotenju: ne vidi se sicer med radikalnimi pesimisti, kakršen je bil Baudrillard, a tudi Kurzweilova nekritična evforija, ki se celo nekoliko otročje (morda prav zato, ker je bil Kurzweil čudežni otrok), predvsem pa brez vsakršne etične zavezanosti

spušča v špekulacije o singularnosti, visokotehnološkem transhumanizmu z zabrisano mejo med ljudmi in kiborgi ter celo z nesmrtnostjo in preobrazbo vesolja v “gigantski superkompjuter”, se mu upira.

Že zdaj je “zaskrbljujoče in obenem paradokсно, da se resnična duševna empatija zmanjšuje z razvojem elektronskih ‘vmesnikov’, z razraščanjem družabnih omrežij, množenjem mailov, razkazovanjem ‘selfijev’ ipd.”. Kljub neizmerni odprtosti do novosti in dojemljivosti avtor ostaja skeptičen in zadržan, čeprav je v osnovi hedonistične sorte in se rade volje prepušča vrtoglavi občutki. Navsezadnje se lahko strinjamo, da “korak od sence do duše postaja vse težji, vse manj samoumeven”, erudit njegovega kova razdaljo vendarle lahko napolni z neverjetno količino nadvse privlačnih idej: od egipčanskih do visokotehnoloških.

Po drugi strani pa ga sodobna in najsodobnejša filozofija, tista, ki jo na najbolj slovečih univerzah predavajo njegovi prijatelji ali vsaj vrstniki, ne prepriča povsem, saj pogosto izgublja stik z okolico, z resničnostjo, s samim sabo in ne nazadnje tudi s svojo dušo, če tvegamo ta izraz. Mojster Bruno za to, da bi se otresel neprijetne “analogije med človeško zavestjo in strojem”, tvega še kaj več, čeprav mu je jasno, da je “dandanes platonizem za večino profesionalnih filozofov nekaj obupno staromodnega, med znanstveniki pa sploh, saj se le še med matematiki najdejo nekateri, ki resno jemljejo svet idej. Kajti, če pustimo ob strani teologe, sekularna postmoderna filozofija zavrača vsako metafiziko, vsako presežnost, nujnost in smisel – transcendenca je *out of time*.” Pa lahko živimo brez presežnosti, nujnosti in smisla? Bruno ne bi hotel, tudi če bi bilo to mogoče. In ni edini. Realnost pa je na srečo, kot pravi Deutsch “veliko večja stvar, kot se zdi, in je večinoma nevidna”.

V zakulisju kaotične površine, ki kar najbolj razigrano odraža potencirani ritem velemesta, se izkristalizira in potem dozoreva vrsta prepoznavnih potez Uršičevega filozofskega sveta. Vizualizacija abstraktnih vsebin še naprej ostaja njegova močna stran (čeprav so slikovni primeri s power pointa predavanj *O sencah* izpadli iz knjige, brez težav pa jih lahko poiščemo na avtorjevi spletni strani). Navezave na umetnost so privlačne; kot prefinjeni estet avtor iz njih izvabi tako povezavo s čutnim svetom kot z (lastno) dušo (tu si ne nasprotujeta, ampak se dopolnjujeta). Enciklopedično znanje s kar najrazličnejših področij je pri njem že kar samoumevno, kot prvi nam je predstavil že vrsto novosti in avtorjev iz belega sveta. Njegova neutrudnost, živo zanimanje in navdušenje so še kako nalezljivi, končni učinek pa poživljajoč, še posebej v današnjem času naporne in zagrenjene brezizhodnosti.

Navsezadnje pa si ne morem kaj (strogo neobvezno sicer), da se ne bi vprašala, kaj vse bi se v alternativnem New Yorku še našlo, če bi se avtor omejil na fikcijo in literarno upodabljanje brez preskokov v filozofske in teoretične razprave. Če bi si tako kot Franz Kafka zamislil svojo, povsem svojo Ameriko. Novi svet, ki spominja na skok v neznano.

Sabina Burkeljca

Aksinja Kermauner: Bela kot galeb: zgodba o deklici z albinizmom.

Ilustrirala Maja Lubi.

Jezero: Morfem, 2014.

Pisateljico Aksinjo Kermauner morda najbolj poznamo po tematiki, ki je rdeča nit precejšnjega števila njenih literarnih del, z njo se ukvarja tudi strokovno in raziskovalno, to sta slepota in slabovidnost. Slikanice (med njimi tudi tipanke) *Kakšne barve je tema?*, *Tema ni en črn plašč*, *Snežna roža*, *Žiga špaget gre v širni svet*, pa tudi mladinski roman *In zmaj je pojedel sonce* odstirajo svet, ki je ravno tako (po)poln, čeprav ne vidi z očmi, temveč s srcem in zato mnogo globlje. V heterogeno skupino "drugačnih" sodijo tudi osebe z albinizmom, ki je "prirojeno dedno stanje, za katerega je značilna odsotnost običajne pigmentacije: pomanjkanje ali odsotnost pigmenta v očeh, koži, lasih," kakor je v spremni besedi zapisala dr. Ingrid Žolgar, profesorica defektologije.

Temo albinizma je Kermaunerjeva ubesedila že v *Berenikinih kodrih* (najstnica Anina, ki gre skozi pekel do zvezd) in v njenem nadaljevanju *Orionov meč*, medtem ko je slikanica, o kateri teče beseda, "namenjena" mlajšim, navzgor starostno seveda nima omejitve, še celo zaželeno bi bilo, da bi odrasli bralci pogosteje oziroma sploh kadar koli posegali po mladinski literaturi. Omejitve so odvisne od bralca. Literatura obstaja. Kakor obstaja roža. Ali drevo. Mi, bralci, imamo neskončno možnosti, kaj bomo naredili z nekim literarnim besedilom. Vsak pač vzame, kar želi, in to umešča v svoj svet.

Medij literature je sam po sebi takšen, da odstira in (se) sooča z drugačnostjo, takšno ali drugačno, kakor umetnost sploh. Odprt bralec spoznava svet prek fikcije, ki po kafkovsko s sekiro razsekava led v njem in ga odpira k novemu, drugačnemu, presežnemu. Literatura torej lahko spremeni bralčev pogled na nekoga/nekaj in posledično detabuizira. Kakovostna literatura vključuje in ne izključuje (npr. invalidnost, drugačna zunanost).

Prek zgodbe in bralčeve vpetosti vanjo, prek njegovega (so)čustvovanja se lahko vzpostavijo tako pomembne stvari, kot je sprejemanje (in ne pomilovanje) nekoga, ki je drugačen. Morda na tem mestu še nekaj misli o besedi *drugačen*, ki po mojem mnenju vnaša distanco med nama dvema, ki sva seveda različna, a sva si tudi podobna. Oba imava želje, hrepenenje, ljubiva ali ne ljubiva, naju kdo ljubi ali naju ne ljubi, imava olivno zelene oči ali pa jih nimava ipd. Sva človeka. Beli ali rdeči lasje? Stvar okusa, nikakor osnova za izključevanje. Seveda v literaturi ne gre samo za tematiko (npr. invalidnost), ampak za avtorski pristop, ki odpira bralčevo srce, da sprejme tistega "drugačnega", najprej v fikciji, potem pa še v resničnem življenju. Sama namreč verjamem, da so prav zgodbe tiste, prek katerih se nekemu približamo, vanj vstopimo in ga sprejmemo/razumemo. Aksinji Kermauner to dobro uspeva prav z deli, v katerih obravnava že omenjeno tematiko: bralec vstopi v svet slabovidnosti, slepote ali albinizma in spozna, da drugačnosti ni, je samo moj pogled nanjo.

Navdušujoča je perspektiva, ki jo pisateljica zavzame do deklince Binca, ki je albin. Pisateljica Binca ne potisne v vlogo žrtve, ampak zmagovalke, kar je redkost, kadar so prikazani protagonisti, ki izstopajo ali se soočajo s težavami, ki jim jih v veliki meri povzroča zunanji svet z etiketiranjem, izobčenjem, naslajanjem nad drugačnostjo. Vsaka drugačnost lahko obogati, mi smo tisti, ki ji damo predznak.

Deklico Binco najdemo v poletju, na morju, kjer preživlja brezskrbne dni s svojo družino, prijatelji in znanci. Uživa v vsem, kar ji ponujajo ljudje in narava. Razumevajoči deček Jernej jo nežno vpraša, zakaj plava kar oblečena, in jo razume, še več, pohvali tisti Binčin del, ki je poseben, ki izstopa. "Pa tako lepe lase imaš!" pravi. Binca je sprejeta. Binci je lepo. Celo več, ponosna je na svoje bele kodre, saj je bela kot galeb, pristavi Jernej. Prijateljice Eve ne moti, da Binca ne vidi žoge, lahko se tudi drugače igrata. Sprejemanje rodi toplino bližine, rodi sobivanje; ne izključuje – Binci ni treba dokazovati, da je kljub posebnosti lepa in enkratna. Redkost, tako v literaturi, kakor tudi v resničnem življenju. Potrebujemo namreč zgodbe, v katerih literarni osebi ni treba skozi ogenj in pekel, skozi kri in globeli, da bi bila sprejeta. Zgodb, v katerih glavna oseba išče sebe na manj krvav in grozeč način, je premalo. Zdi se, da je potrebno veliko trpljenja in gorja za očiščenje, zato sem si pri Binci prav oddahnila. In si z veseljem predstavljala žareče oči otrok, ko jim bom brala Binčino zgodbo.

Binca je otrok narave, sicer slabše vidi, a zelo dobro in subtilno posluša in sliši zvoke iz narave, ki jih je pisateljica natresla v knjigo (žvi žvi, švnnnk, piii piii piii, cvu cvu cvu, žve žve žve žve!, špljuc špljuc špljuc,

grunf grunf ...). Spet močna sporočilnost – nečesa nimaš, zato pa drugje bolj polno doživljaš.

Binčina družina je topla in skrbna, kar deklici omogoča, da je njena posebnost običajna, del življenja, del vsakdana. Ne delajo drame iz belih las, iz preobčutljivosti na svetlobo, iz zdravstvenih posebnosti. Živijo kot vsi ostali, kjer je potrebno, pa sodelujejo in si pomagajo ter tako dajejo živ zgled zunanjemu svetu.

Deklica se zase in za svoje mesto v svetu zna in zmore boriti tudi sama, saj so jo starši opremili za to. Ko veter odnese njen beli klobuček, se najprej prestraši, saj staršev ni v bližini, potem pa dvigne glavo in si reče: "Pogumna moram biti. Saj zmorem." In nad njo zaplava beli galeb. Binčina mama in oče namreč vesta, da jo morata opolnomočiti, da bo lahko stopala sama, brez njune večne pomoči. In na koncu sledi nagrada za pogum – sladoled in šelestenje pravlјice.

Slikanico *Bela kot galeb* sta nežno, toplo, sončno prepletli pisateljica Aksinja Kermauner in ilustratorka Maja Lubi. Ilustracije so nežne in vabijo otroka, da se ob njih ustavi in napije toplih barv in mehkih potez. Zgodba in ilustracija se tako nevsiljivo prepletata, da ne motita okolja druga druge, delujeta kot celota, ki govori besedno-vizualno zgodbo, ki se v otroku odvija kot ena sama. Za malčka/otroka sta oba svetova (enako) pomembna; s pomočjo obeh si oblikuje spoznavni svet, se opismenjuje in razvija bralni okus, zato so knjige v celostni podobi prav v tem prvem obdobju izredno pomembne. Kvaliteta bi morala biti edino merilo – samo najboljše je dovolj dobro za otroka.

Zgodba o Binci je bela (bela je barva ljubezni), topla zgodba, ki bralca odpira nežno, milo in zato toliko bolj učinkovito. Prav zato je lahko literatura s svojo estetskostjo pri detabuizaciji veliko učinkovitejša kakor predavanja ali prepričevanje. Pisateljica in ilustratorka sta ustvarili celoto, ki celi. In tudi celoto, ki stoji sama zase.

Maša Oliver

Andrej Rozman Roza: *Bober Bor*.

Ilustracije: Zvonko Čoh.

Ljubljana: Mladinska knjiga, 2013.

Neposreden humor besedil Andreja Rozmana Roze in ilustracij Zvonka Čoha hodita z roko v roki v slovenski mladinski knjigi in publicistiki že kar nekaj let. Mnogokrat nagrajena in z izjemno ustvarjalno silo obdarjena avtorja sta se spet odlično ujela. Tokrat sta značilen humor postavila ob stran, v ospredje pa spustila bobra Bora, desperada iz ljubljanskega živalskega vrta, da pove svojo zgodbo o pogumu in radovednosti.

Zgodba se začne v živalskem vrtu s pogovorom med bobrom Borom in njegovo družino, predvsem z njenimi starejšimi člani. Tako se takoj na začetku nakaže konflikt: Bor svoje življenje v živalskem vrtu doživlja kot zapor, zato si želi v svet, kjer bi živel svobodno. A starešine ga hitro podučijo, da je življenje zunaj nevarno, pa tudi osamljeno, saj bobri ne živijo več v divjini, temveč le še v živalskih vrtovih, kjer jim je zagotovljeno preživetje v zameno za to, da se "kažejo ljudem". A želja po svobodi zmaga in Bor ob prvi priložnosti pobegne. Na svobodi kmalu spozna, da življenje ni le nevarno, temveč tudi zapleteno – obstajajo pravila, družbene norme, ki uspešno ali malo manj uspešno uravnavajo harmonijo med različnimi predstavniki živalskega in človeškega sveta. Bor vendarle najde zatošiče v potoku pri glasbenikih Juliju in Avgusti, in takrat se stvari začno obračati na bolje ...

Borova zgodba je zgodba o odhodu glavnega junaka od doma in tako zgodbo pripovedujejo mnoga dela za otroke in mladino, a razlika je v tem, da se Bor ne namerava vrniti domov. Pa ne zato, ker bi družina z njim neprimerno ravnala. Bor si zaželi svobode, neodvisnosti in samostojnosti, želi si živeti v naravi, ki je bobrov primarni ekosistem, ne pa v omejenem in nenaravnem okolju živalskega vrta. A na svoji poti do svobode se Bor kaj hitro nauči osnov praktične biologije in sociologije. Pri tem namreč srečuje različne živali, ki so drugačne od njega, imajo drugačne potrebe in

značaje, zato z njimi ne more živeti, lahko pa z njimi sklepa prijateljstva in jih prosi za pomoč.

Zgodba o Borovem iskanju svobode je tematsko večplastna in ponuja več branj. Tako je Borova stiska obenem tudi ekološka stiska sodobnega sveta. S tem besedilo pod vprašaj postavlja legitimnost človekovega manipuliranja in izkoriščanja narave ter opozarja na posledice takšnega početja. Ekokritika se pri številnih sodobnih avtorjih zelo hitro obrne v moralizem, a ne pri Rozi; tukaj zgodba suvereno prerašča ekološko naravnani okvir. Kompleksno odpira temo naravnega ravnovesja, povezanosti in soodvisnosti človeka in narave ter raznolikosti živalskih vrst, ki za preživetje potrebujejo različne ekosisteme. Vse to pa se v besedilu zrcali na raven človeka, tako da delo zastavlja tudi vprašanja o naravi in kompleksnosti človekove družbe, strpnosti posameznika ter problematike različnih socialnih in nacionalnih skupin v času globalnih migracij in begunstva.

Navsezadnje pa se v Borovem odpadništvu odstirajo tudi teme iskanja samega sebe in sebi podobnih, samouresničenja, samostojnosti, osamljenosti in poguma.

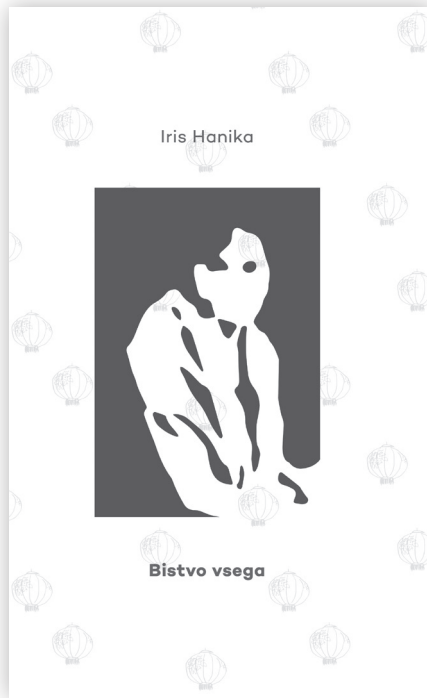
Zgodbo odlikuje izrazita nepristranskost, neteznost. Pripovedovalec je vsevedni, a zgodbo skorajda v celoti pripoveduje z vidika bobra. Živalske pravljice in živalske zgodbe so temeljito preizkušena in uveljavljena oblika, za katero je neantropocentrična perspektiva skorajda vedno ključna. Prav taka perspektiva pa omogoča vnos humorja ter tudi kritike človekove družbe in narave. A Roza temu vzorcu sledi le deloma – spretno se izogiba moraliziranju, humorni učinki pa so premišljeno odmerjeni.

Prav pripovedni zorni kot, ki je večinoma zasidran v borovem doživljanju desperadovstva, pa na koncu prinese veliko presenečenje. Radosten in pomirjujoč konec zgodbe se nakazuje le v drobcih, zato bo presenetil tudi pozorne bralce. To Roza doseže predvsem s premišljeno uporabo pripovedovalca, ki je sicer vseveden, vendar ves čas sledi Borovi zgodbi in poti, k drugim osebam preide enkrat samkrat, in sicer k refleksiji Avguste, ki pa je ključna za razvoj zgodbe.

Tudi ilustrator Zvonko Čoh deloma izstopa iz značilnega, s humorjem nabitega sloga v bolj niansirane tone. Plastične, barvite in akcijsko polne ter značilno "čohovske" so predvsem ilustracije, v katerih se znajdejo ljudje: npr. plesna scena v Avgustinem in Julijevem domu, sprehod po mestni ulici ter prizor s koncerta. Še posebej doživljajski so glasbeni prizori, saj v potezah skorajda lahko sledimo glasbi, ki valovi skozi zrak. Podobe narave so večinoma pogreznjene v umirjene in meditativne tone. Ilustracije pripovedujejo zgodbo skupaj z besedilom – nekateri ključni dogodki

so prikazani prav v ilustracijah (npr. obisk oskrbnika iz živalskega vrta in njegovo fotografiranje Borovega jeza in prebivališča). S tem se odpira drugi zorni kot v pripovedi, ki izstopa iz Borovega okvira in prispeva k pripovedovanju ključnih trenutkov v zgodbi.

Bralce bo zagotovo zabavala ilustracija koncerta – na njej se v prvi vrsti znajde nihče drug kot – Roza! Ilustrator ga je prepričljivo upodobil zraven bobra Bora ter ga tako z njegovim junakom soočil iz oči v oči.

SPOGLEDVANJE S PRETEKLOSTJO KOT NAČIN BIVANJA

V zbirki Horizont je izšel nov roman, ki je prejel nagrado Evropske unije za književnost.

Svojevrsten roman *Bistvo vsega* natančno izriše podobo čudaškega uslužbenca Zavoda za upravljanje preteklosti, Hansa Frambacha, prikazuje, kako zločini nacističnega obdobja desetletja po koncu vojne vplivajo na Nemce, hkrati pa raziskuje absurdnost spominskih slovesnosti in nemoč, s katero se ob spominu na te zločine srečujemo še danes. Je nacistična preteklost res kriva za vse? Sta Hans in njegova prijateljica Graziela le zaradi nje izgubila zmožnost biti srečna ali pa so vzroki njune nesrečnosti povsem osebni?

Nemška pisateljica Iris Hanika je za roman *Bistvo vsega* prejela dve nagradi, leta 2010 nagrado Evropske unije za književnost in leta 2011 nagrado LiteraTour Nord.

ŽIVAHEN PRELET ZADNJIH TISOČ LET ČLOVEŠKE ZGODOVINE

Zbirka Zvezdogled prinaša nov roman katalonskega pisatelja Vicença Pagès Jordàja.

Mladi Joan Ferrer skuje tako mogočen meč, da si ga poželi sam hudič, zato sklene z njim dogovor: meč mu preda v zameno za nesmrtnost in neusahljivo bogastvo. Kmalu ugotovi, da je biti nesmrten vse kaj drugega kot privilegij. Še posebej ko se zave, da življenje teče mimo njega, ne da bi mu ga bilo dano v polnosti užiti. Po tisočletju pregreh, skušnjav, bogastva in dolgočasje pristane v strogo varovanem angleškem zaporu. Krute usode ga lahko reši le kraljica ...

Večkrat nagrajeni katalonski pisatelj Vicenç Pagès Jordà je s *Pismom angleški kraljici* ustvaril roman, ki deluje lahkotno, v ozadju pa skriva temeljito poznavanje zgodovine in posebnosti izjemnih posameznikov, ki so jo zaznamovali. Mikavno branje tako za mlade bralce, ki zgodovino šele spoznavajo, kot za odrasle, ki se kritično zazirajo v trenutek, v katerem bivamo.